

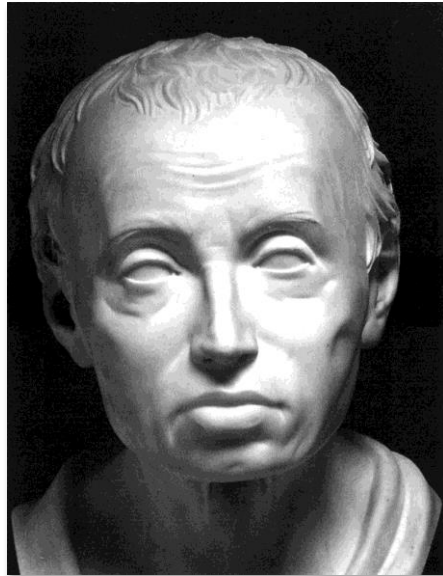
UIT / HSL / IFF

I theoria og praxis

*Immanuel Kant om teorien det høyeste gode
innen etikk og religionsfilosofiens praksis*

Paul Viktor Thoresen

Masteroppgave i filosofi / Fil-3900 / Mai 2016

Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning
Institutt for filosofi og førstesemesterstudier

Forside foto: *Immanuel Kant*

WEB GALLERY OF ART

http://www.wga.hu/html_m/h/hagemann/kant.html

[Dft18012016]

© Web Gallery of Art, created by Emil Krén and Daniel Marx

Byste i marmor 1801: Karl Friedrich Hagemann

[1773-1806]

Kunsthalle, Hamburg

<http://www.hamburger-kunsthalle.de/>

[Dft18012016]

Tittel:

I theoria og praxis:

*Immanuel Kant om teorien det høyeste gode,
innen etikk og religionsfilosofiens praksis.*

Forfatter: Paul Viktor Thoresen

Copyright © Paul Viktor Thoresen

E – post adresse:

pvt022@post.uit.no

2016

Veileder: Roe Fremstedal

E - post adresse:

roe.fremstedal@uit.no

Innholdsfortegnelse

1	Innledning: <i>Det høyeste gode</i> i form av <i>idé</i> og <i>ideal</i> i Kants etikk og religionsfilosofi	1
1.1	<i>Summum bonum</i> som samlende begrep og betegnelse innenfor <i>theologia moralis</i>	1
1.2	I vending fra <i>transcendens</i> til <i>immanens</i> : Moralteologiens konstituerende kraft.....	5
2	Problemstilling: Konseptet <i>det høyeste gode</i> som objekt fra <i>transcendent</i> til <i>immanent</i>	11
2.1	Konseptet <i>det høyeste gode</i> som realiserbart objekt i moralteologiens kontekst	11
2.2	Utfordringens karakter der realisering av <i>det høyeste gode</i> medfører flere muligheter	13
2.3	Hypotese med grunnlag i tolkning av konseptet <i>det høyeste gode</i> i total kontekst	15
2.4	Hypotesens grunn i realisering av det nødvendige objekt <i>det høyeste gode</i>	17
3	Metode: Kants etikk og religionsfilosofi som helhet i en total <i>transcendental</i> filosofi	19
3.1	Tilnæringsmetode: <i>Religionsskriftet</i> i form av <i>transcendental Critique</i> av religion	19
3.2	Tilnæringsformer: Filosofiens historisitet og trans - historisitet i interaksjon	21
3.3	Idé- og filosofihistorisk kontekst: Etikk og religionsfilosofi i Kants egen samtid	23
3.4	Filosofisk forfatterskap i form av utviklende metode: Kants <i>hermeneutiske</i> modell	26
4	Teori: <i>Det høyeste gode</i> innenfor moralteologiens <i>deontologi</i> og <i>teleologi</i>	28
4.1	Ideen <i>ens realissimus</i> og idealet <i>sumum bonum</i> innenfor <i>theismus moralis</i>	28
4.2	Teoretisk fleksibilitet i Kants overgang fra teoretisk <i>theoria</i> til moralteologisk <i>praxis</i>	31
4.3	Teoretisering av Kants konsept <i>det høyeste gode</i> innen fornuftstro; <i>Vernunftglauben</i>	34
4.4	Teoretisering av grenselandet mellom tro og viten; eksistensiell <i>Glaubensgewissheit</i>	36
5	Empiri og analyse: <i>Det høyeste godes</i> positive utvikling i <i>Kritikk - triologiens theoria</i>.....	39
5.1	<i>Det høyeste gode</i> og fornuftens begrensninger i <i>Kritikk av den rene fornuft</i>	39
5.1.1	De tilhørende <i>immanente</i> og de overskridende <i>transcendente</i> ideers funksjon.....	39
5.1.2	<i>Transcendental illusjon; Erscheinung</i> , i form av blendverkets skinn: <i>Schein</i>	40
5.1.3	<i>Transcendental idealisme</i> og autonom frihet; fra <i>phenomena</i> til <i>noumena</i>	42
5.2	Konseptet <i>det høyeste godes</i> objektive realitet i <i>Kritikk av den praktiske fornuft</i>	43
5.2.1	Begrepet <i>frihet</i> som grunn for postulatene og således også for <i>det høyeste gode</i>	43
5.2.2	Om <i>postulat</i> som subjektivt ubetinget fornuftsnødvendighet i form av hypotese	45
5.2.3	Om praktisk dialektikk relatert til bestemmelsen av konseptet <i>det høyeste gode</i>	48
5.2.4	<i>Den praktiske fornufts antinomi</i> , og en kritisk oppløsning av og løsning på denne.....	50
5.3	Konseptet <i>det høyeste gode</i> i lys av Kants etikoteologi i <i>Kritikk av dømmekraften</i>	52
5.3.1	Om fakultet for fornuftens dømmekraft i bestemmende og refleksiv forstand	52
5.3.2	Mennesket som endemål i fysikoteologisk og etikoteologisk perspektiv.....	53
5.3.3	Kants moralbevis for Guds eksistens som forsantholdenhet: <i>Fürwahrhaltens</i>	54

6	Empiri og analyse: Religion innen fornuftsgrenser; <i>det høyeste gode</i> i immanent <i>praxis</i>	59
6.1	Hjertets endring som menneskefornuftens evige prosess av moralteologisk art	59
6.1.1	Viljens og morallovens uløselige forbindelse med endemålet <i>det høyeste gode</i>	59
6.1.2	Moralsk ondskap i form av <i>noumena</i> , og menneskehetens overvinnelse av denne	62
6.2	Konseptet <i>det høyeste gode</i> realisert i menneskets verden i form av <i>Guds etiske rike</i>	65
6.2.1	Det gode prinsippes seier over radikal ondskap i et <i>universelt</i> etisk fellesskap.....	65
6.2.2	Moralteologisk praksis og konseptet <i>det høyeste gode</i> i <i>globalt</i> perspektiv	68
7	Teori og analyse: Kritisk refleksjon over <i>det høyeste gode</i> som immanent <i>konsept</i>.....	71
7.1	Den rene fornufts kanon; Om det ultimate endemål ved bruk av den rene fornuft	71
7.2	En utvidelse av ren fornuft i praktisk forstand; fra <i>transcendent</i> til <i>immanent</i>	74
7.3	<i>Det høyeste gode</i> : Deontologisk og teleologisk sammenfall innen Kants moralteologi	78
7.4	Tro på idealet <i>det høyeste moralsk gode</i> som realisering av ideen <i>det høyeste gode</i>	79
8	Avslutning: <i>Det høyeste gode</i> som potensielt realiserbart <i>konsept</i> ut fra idé og ideal.....	81
8.1	Bekreftelse av fenomenet <i>det høyeste godes</i> konstruktive utvikling i Kants verk	81
8.2	Konklusjon: <i>Det høyeste gode</i> som funksjonelt realiserbart objekt i <i>immanent</i> form.....	84
9	Appendix.....	91
10	Pensumliste.....	92
11	Litteraturliste	94
12	Sluttnoter.....	100

Forord

I min interesse for Immanuel Kants filosofiske virke har jeg søkt å tilnærme meg Kants verk, det primære kildematerialet, ut fra et bredere holistisk perspektiv, der hans arbeid tolkes innenfor en filosofi- og idéhistorisk kontekst, i lys av hans autentiske litterære uttrykksform, samt relatert til hans kritiske prosjekt innen filosofiens nye metafysikk der hans transcendentale idealisme fremtrer.

I denne sammenheng er det videre essensielt å lese Kant innenfor hans egen samtidige brytningstid, en epoke innenfor filosofiens historie som også i vår tid danner ringvirkninger og former mentalitet og forståelse. I dette ser vi hvorledes Kants filosofiske livsverk stadig innehar relevans og funksjonalitet. Videre har jeg ønsket å tilnærme meg Kants originale tekstform, for således å la hans egne ord tale for seg. Til stor glede er Kants tekstkorpus tilgjengeliggjort ved Universitetet i Bonn.

Institutt for filosofi og førstesemesterstudier ved Universitetet i Tromsø har vært en fin mulighet til denne form av studiet, der jeg har hatt anledning til å fordype meg i Kants etikk og religionsfilosofi, og via denne vei tilegne meg dypere innsikt i primærmaterialet. I aller første fase av filosofistudiet ved Norges arktiske universitet var hensikten kun å lese på et kurs i all enkelhet, lite visste jeg da at veien ville føre frem til denne *thesis*. I dette vil jeg derfor takke både universitet, fakultet og institutt for et fint fagtilbud, rom for individuell frihet og et faglig høyt nivå.

I samarbeid med veileder Roe Fremstedal har valget for tema i denne *thesis* landet på Kants teoretiseringer over konseptet *det høyeste gode* innenfor etikk og religionsfilosofi. I Kants kilder har jeg funnet inspirasjon til denne besvarelsens tema i søken etter en utvidet horisont, i *theoria* og *praxis*. I videre prosess har både instituttleder Kjersti Fjørtoft, kontorsjef Pål Bye Jensen, førstekonsulent Grethe Sørensen og verneombud Herbjørg Anie Kristiansen vært til god hjelp, med informasjon og praktisk rådgivning. I tillegg vil jeg også rette en stor takk til Liv Lundberg ved forfatterstudiet på Kunstakademiet i Tromsø, for konstruktiv kritikk relatert til skriftlig arbeidsprosess i allmennhet.

I denne *thesis* ser jeg paralleller til arbeid ved det humanistiske fakultet ved Universitetet i Oslo, samt også humanistisk teorifag ved Kunsthøgskolen i Oslo. I den anledning er det således på sin plass å rette en stor takk til miljøkonsulent Dan Otto Nordlie for hans praktiske rådgivning, og til billedkunstner Ingunn Birkeland for svært gode råd relatert til den kreative utvikling denne form for studie innebærer. Ikke minst vil jeg her takke familie, min søster for hennes innsikt i menneskesinnets kognitive natur som fagspesialist innenfor psykologi, og mine foreldre for deres uvurderlige støtte.

Anslag

«Die obige drei Ideen der speculativen Vernunft sind an sich noch keine Erkenntnisse; doch sind es (transscendente) Gedanken, in denen nichts unmögliches ist. Nun bekommen sie durch ein apodiktisches praktisches Gesetz, als nothwendige Bedingungen der Möglichkeit dessen, was dieses sich zum Objecte zu machen gebietet, objective Realität, d. i. wir werden durch jenes angewiesen, daß sie Objecte haben, ohne doch, wie sich ihr Begriff auf ein Object bezieht, anzeigen zu können, und das ist auch noch nicht Erkenntniß dieser Objecte; denn man kann dadurch gar nichts über sie synthetisch urtheilen, noch die Anwendung derselben theoretisch bestimmen, mithin von ihnen gar keinen theoretischen Gebrauch der Vernunft machen, als worin eigentlich alle speculative Erkenntniß derselben besteht. Aber dennoch ward das theoretische Erkenntniß zwar nicht dieser Objecte, aber der Vernunft überhaupt dadurch so fern erweitert, daß durch die praktischen Postulate jenen Ideen doch Objecte gegeben wurden, indem ein blos problematischer Gedanke dadurch allererst objective Realität bekam. Also war es keine Erweiterung der Erkenntniß von gegebenen übersinnlichen Gegenständen, aber doch eine Erweiterung der theoretischen Vernunft und der Erkenntniß derselben in Ansehung des Übersinnlichen überhaupt, so fern als sie genöthigt wurde, daß es solche Gegenstände gebe, einzuräumen, ohne sie doch näher bestimmen, mithin dieses Erkenntniß von den Objecten (die ihr nunmehr aus praktischem Grunde und auch nur zum praktischen Gebrauche gegeben worden) selbst erweitern zu können, welchen Zuwachs also die reine theoretische Vernunft, für die alle jene Ideen transscendent und ohne Object sind, lediglich ihrem reinen praktischen Vermögen zu verdanken hat. **Hier werden sie immanent und constitutiv, indem sie Gründe der Möglichkeit sind, das nothwendige Object der reinen praktischen Vernunft (das höchste Gut) wirklich zu machen, da sie ohne dies transscendent und blos regulative Principien der speculativen Vernunft sind**, die ihr nicht ein neues Object über die Erfahrung hinaus anzunehmen, sondern nur ihren Gebrauch in der Erfahrung der Vollständigkeit zu näheren auferlegen.»

Forkortelser, referanser og henvisninger

I henvisninger, referanser og sitat følges akademiutgavens paginering av originalverk på tysk: *Akademieausgabe von Immanuel Kants Gesammelten Werken*. Her er vol. 1 – 24 gjort elektronisk tilgjengelig ved Universitetet i Bonn; *Das Bonner Kant-Korpus*: <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/> [Dft10022016]ⁱ. Lengre sitat gis i tysk autentisk språkform. Kortere sitat hentes fra engelsk utgave, utgitt ved Cambridge University Press: *Cambridge Texts in the History of Philosophy*, samt *The Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant*. I tilfeller der det viser seg hensiktsmessig vil tekstutdrag fra norsk oversettelse brukes. Ved henvisning og referanse til verket *Kritik der reinen Vernunft*, opplyses sideanvisning til første, A, og andre, B – utgave fra henholdsvis 1781 og 1787. Besvarelsens appendix viser til relasjon og interaksjon mellom flere av de hovedverk som til sammen utgjør og danner en total helhetlig kontekst for Kants kritiske prosjekt. Referanser og henvisninger oppgis som fotnoter fortløpende i teksten. Sluttnoter viser til innlegg og relevant informasjon som best plasseres etter oppgaveteksten som helhet. I teksten benyttes følgende forkortelser for Immanuel Kants verk, som gjenspeiler utgavenes autentiske titler på tysk:

BDG	<i>Der einzig mögliche Beweisgrund zu einer Demonstration des Daseins Gottes</i>
EaD	<i>Das Ende aller Dinge</i>
EF	<i>Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf</i>
G	<i>Grundlegung zur Metaphysik der Sitten</i>
GwA	<i>Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht</i>
KpV	<i>Kritik der praktischen Vernunft</i>
KrV A/B	<i>Kritik der reinen Vernunft</i>
KU	<i>Kritik der Urteilskraft</i>
MdS	<i>Metaphysik der Sitten</i>
MT	<i>Über das Mißlingen aller philosophischen Versuche in der Theodicee</i>
OP	<i>Opus Postumum</i>
R	<i>Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft</i>
SF	<i>Der Streit der Fakultäten</i>
TP	<i>Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis</i>
VE	<i>Vorlesungen über Ethik</i>
VpR	<i>Vorlesungen über die philosophische Religionslehre</i>
WA	<i>Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung</i>
Wh	<i>Was heißt: sich im Denken orientieren?</i>

Sammendrag

I denne *thesis* følger vi Immanuel Kants, 1724 – 1804, konstruktive utvikling av konseptet *det høyeste gode*, *Höchstes Gut*, i form av transcendent teoretisk idé og videre i kraft av immanent praktisk ideal, innen en *total* etikk og religionsfilosofi. I besvarelsen foretas en kritisk refleksjon over flere av Kants verk, i hovedsak de tre *Critiques* og *Religionskriftet*, samt hans siste verk *Opus Postumum*. I akademisk forskning relateres *konseptet* det høyeste gode, *summum bonum*, til Kants kritiske prosjekt, der en ny metafysikk og transcendental idealisme fremtrer, der konseptet *i seg selv* speiler en retning av *relativ* immanens. I dette opprettholdes individets fornuftstro, *Vernunftsglaube*, og trosbevissthet, *Glaubensgewissheit* innen religionsfilosofi og moralfilosofi. I form av idé og ideal har fenomenet røtter fra tidligere filosofi- og idéhistorie, der *det høyeste gode*, i tro på det transcendent overskridende gudommelig gode, manifesteres i det autonome fornuftsindivid i form av det menneskelige iboende immanent gode; *agathos*. I dette leser vi sammenfall mellom det *transcendent* overskridende og det *immanent* iboende, der det fornuftstroende individ fremtrer med fornyet styrke i samsvar med *konseptet* det høyeste gode som realiserbart objekt i *relativ* immanent form. I denne vending, fra *transcendent* til *immanent* kontekst, videreformidler Kant konseptets sammenbindende kraft med universell gyldighet, der morallovens relevans og menneskets autonomi ivaretas. I Kants etikk og religionsfilosofiske refleksjoner innenfor praktisk moralteologi, *theologia practica*, står det rasjonelle fornuftstroende individets *immanente* moraltro, *theismus moralis*, således i fokus. *Konseptet* det høyeste gode finner eksistensielt utgangspunkt i Kants etikk og religionsfilosofiske teori, *theoria*, og virker således retningsgivende innenfor fornuftsindividets religiøse og moralske praksis, *praxis*.

- til Live, Tora og Sturla

1 Innledning: *Det høyeste gode* i form av *idé* og *ideal* i Kants etikk og religionsfilosofi

1.1 *Summum bonum* som samlende begrep og betegnelse innenfor *theologia moralis*

I akademisk forskning relateres konseptet *Det høyeste gode* [*Höchstes Gut*]ⁱⁱ, i form av idé og ideal *summum bonum*ⁱⁱⁱ, til Immanuel Kant [1724 – 1804] og hans kritiske prosjekt, der en ny metafysikk og transcendent idealisme fremtrer. I en *total* etikk og religionsfilosofi speiler konseptet en form av *relativ immanens*^{iv}, der individets fornuftstro [*Vernunftsglaube*], tilfører meningsbærende innhold til både religionsfilosofi og moralfilosofi. I form av idé og ideal har fenomenet røtter fra tidligere filosofi- og mentalitetshistorie, der *det høyeste gode*, i tro på det utenforliggende *transcendent*^v overskridende gudommelige gode, manifesteres i fornuftsindividet i form av det naturlig iboende *immanent* gode *agathos* [*τὸ ἀγαθόν*]^{vi}. I Kant virker fornuftstro på ideen grunnleggende for religionsfilosofi, samt formgivende for idealet innen moralfilosofi. Konseptet *det høyeste gode* eksisterer via etikk og religionsfilosofiens teori [*theoria*], som retningsgivende for fornuftsindividets religiøse og moralske praksis [*praxis*]^{vii}.

I denne *thesis* følger vi en filosofiens idé - og mentalitetshistoriske utvikling, i fra publikasjon av førsteutgave av *Kritik der reinen Vernunft* i 1781 og fremover, der vi tilnærmer oss en *kritisk* undersøkende etikk og religionsfilosofi via de tre *Critiques* og *Religionschriftet*. I reflektert analyse av konseptet *det høyeste gode* fremtrer imidlertid også flere av Kants verk relevant, deriblant *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, *Vorlesungen über die philosophische Religionslehre* samt hans siste verk *Opus Postumum*^{viii}.

I egne ord identifiserer Kant ideen og idealet *det høyeste gode* i seg selv som et felles *sammenfallende* konsept for etikk og religionsfilosofi som *total* helhet, der det virker og eksistere som samlende betegnelse og begrep for *både* moralfilosofi og religionsfilosofi. I helhet binder Kant den religiøse idé om Guds eksistens *summum bonum*, sammen med det moralske ideal om moralsk perfeksjon *det høyeste gode*, via både fornuftstro og viljesfrihet:

«... was nennt ihr mich (den ihr sehet) gut? Niemand ist gut (das Urbild des Guten) als der einige Gott (den ihr nicht sehet). Woher aber haben wir den Begriff von Gott als dem höchsten Gut? Lediglich aus der Idee, die die Vernunft a priori von sittlicher Vollkommenheit entwirft und mit dem Begriffe eines freien Willens unzertrennlich verknüpft.»¹.

¹ Immanuel Kant, G 4: 408-409. <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa04/408.html> [Dft:06032016], <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa04/409.html> [Dft:06032016].

Gud som idé og det høyest gode som ideal, fremtrer som *enhetlig* konsept i flere verk; KrV A810/ B838, [det høyeste originale gode], KrV A815/ B843, [det høyeste verdensgode]; KpV 5: 125, [the highest derived good], KpV 5: 143 [the practically possible highest good]; EaD 8: 335: «... the highest good (... as a goal) ...»;

I dette fremstår Kants etikk og religionsfilosofi, i et samlende deontologisk og teleologisk lys, der konseptet *det høyeste gode* virker innenfor moralteologisk *theoria* i immanent *praxis*². Kant forbinder konseptet *det høyeste gode* med fornuftsindividets egenskaper vilje(sevne) [*Wille / Willkür*], plikt [*Pflicht*] og tro [*Glaube*]. Den tro som idealet og ideen representerer er en moralsk fornuftstro som gir innsikt i religiøs og moralsk praksis. Vi ser her hvorledes et i utgangspunktet rent teoretisk basert trosbegrep innen Kants etikk og religionsfilosofi, danner potensiale for mennesket å erverve seg moral- og religionsfilosofisk praktisk visdom. I verket *Kants kritische Religionsphilosophie* relaterer R. Wimmer moralsk tro til praktisk innsikt, en kunnskap som ikke forblir innen teoretisk *theoria*, men som videre former moralsk *praxis*:

«Außerdem ist dieser Glaube *praktische* Einsicht, *moralischer* Glaube, der nichts in theoretischer Hinsicht bedeutet, sondern allein unsere moralische Praxis und ihre Voraussetzungen ausleuchtet und unsere Vernunft begreiflich macht.»³.

I samsvar med vår tids begrep om sann vitenskapelig teoretisk innsikt, påpeker Wimmer her moraltroens begrensninger innenfor filosofisk teori. Imidlertid ser vi hvordan Kant i *Kritik der Urteilskraft* utvider definisjonen av begrepet *fakta* [*Tatsachen*]⁴. I hans metodelære ser vi hvorledes moment fra menneskets tro begrunnet i moral for Kant utgjør rene fakta; objekt som virker som bestemmelsesgrunn for fornuftens innsikt. Via kognitiv erkjennelse dannes en indirekte vei til ervervelse av praktisk kunnskap, som i videre utvikling fører til sann viten:

«Gegenstände für Begriffe, deren objective Realität (es sei durch reine Vernunft, oder durch Erfahrung und im ersteren Falle aus theoretischen oder praktischen Datis derselben, in allen Fällen aber mittelst einer ihnen correspondirenden Anschauung) bewiesen werden kann, sind (*res facti*) Thatsachen*.)»⁵.

Således utvides grensene, det vil si rammevilkårene, for fornuftens ervervelse av praktisk innsikt, eller også viten, innenfor Kants samlede etikk og religionsfilosofi som total helhet.

KU 5: 450, «... **highest good in the world** possible through freedom.»; VpR 9: 1000, «... as the representation of the ens originarium as the summum bonum ...»; OP 22: 105, [the highest moral being].

² KrV A819/ B847: «Moral theology is therefore only of immanent use.».

³ Reiner Wimmer, *Kants kritische Religionsphilosophie*, i: *Kantstudien-Ergänzunghefte*. Vol. 124. (Berlin: de Gruyter, 1990), 86.

⁴ KU 5: 467-475: Se under: «§ 91 Von der Art des Fürwahrhaltens durch einen praktischen Glauben».

⁵ KU 5: 468. <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa05/468.html> [Dft:06032016].

I fotnoten som avslutningsvis følger ovenstående sitat gir Kant en nærmere begrunnelse over hvorledes utvidelsen av faktabegrepet muliggjøres⁶. Han hevder at det ikke er nødvendig, ikke engang ønskelig, å begrense betegnelsen fakta kun til faktisk erfaring, siden en *potensiell* erfaring i seg selv virker tilstrekkelig for å kunne omtales som fakta i praktisk sammenheng⁷. En slik utvidelse viser seg å ha omfattende konsekvenser for konseptet *summum bonum*^{ix}.

I *Grundlegungs* avsluttende del beskriver Kant religiøs tro som rasjonell, selv om menneskets kunnskap ender her ved fornuftens grenser; «... all knowledge [*Wissen*] ends at its boundary [*Grenze*] ...»⁸, en fremstilling som videre gir assosiasjoner til *Religionsskriftet* fullstendige tittel^x. I Kants grunnleggende etikk knyttes moralloven og *det høyeste gode* til idealet om endemålenes rike *i seg selv*; «... the glorius ideal of a universal kingdom [*Reich*] of ends [*Zwecke*] in themselves [*sich selbst*] ...»⁹. Imidlertid ser Kant det nødvendig å videreutvikle ideen og idealet *det høyeste gode* i *Kritikk-triologien*, før begrepet oppnår fullt potensiale i *Religionsskriftet*. Kants filosofiske arbeid og virke, den konstruktive kritiske utvikling av fenomenet *summum bonum* i form av konseptet *det høyeste gode* innenfor moralteologiens *theologia moralis*, er således hovedtema i denne masteroppgaven; *thesis*^{xi}.

Tesens innhold og struktur følger opp begrepets konstruktive utvikling innenfor Kants kritiske prosjekt. I besvarelsen nevnes således flere av Kants verk som har relevant betydning. Fra den tidlige *Der einzig mögliche Beweisgrund zu einer Demonstration des Daseins Gottes*, 1763, frem til avsluttende *Opus Postumum*, 1804, viser Kant klar forståelse for og dyp innsikt i moralteologiens [*moralische Theologie*] iboende *immanente* muligheter og overskridende *transcendente* utfordringer¹⁰. Oppgavens primære kildemateriale, tesens avgrensede kontekst, for kritisk refleksjon og undersøkende analyse, med avsluttende konklusjon, består i hovedsak av *Kritikk – triologien*, representert av *Kritik der reinen Vernunft*, *Kritik der praktischen Vernunft*, *Kritik der Urteilskraft*, samt *Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft*.

I Kants etikk og religionsfilosofi sammenfaller postulatet om en tenkt moralsk ideal verden, *Regnum gratiae*¹¹, med postulatet om *det høyeste gode*, som videre defineres som

⁶ KU 5: 468: «*Here I extend the concept of a fact, as seems to me right, beyond the usual meaning of this word.».

⁷ KU 5: 468: «... merely as objects of a determinate kind of cognition.».

⁸ G 4: 462. Kant benytter beskrivelsen *grense* [*Grenze*] i verket som er grunnlagsgivende for hans moralfilosofi; *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, utgitt i 1785, og senere i tittelen til et av hans mest omtalte religionsfilosofiske verk; *Religionen innenfor fornuftens grenser* som gis ut i 1793.

⁹ G 4: 462.

¹⁰ VpR 28: 1002. Nj: Theismus moralis; ««moral theism»; ... Kant goes on to use the term *moralische Theologie* (moral theology) as a German equivalent to *theismus moralis*.» Moralteologi, moralsk teisme, innenfor Kants etikk- og religionsfilosofi i hans *Vorlesungen über die philosophische Religionslehre*.

¹¹ KrV A815/ B843. *Regnum gratiae*; Nc; her assosieres begrepet med `realm of grace`: Nådenes rike.

tilsvarende Guds eksistens: «... the postulate of the possibility of the highest derived good (the best world) is likewise the postulate of the reality of a highest original good, namely of the existence of God.»¹². Kant skriver at det er etisk nødvendig å anta Guds eksistens, og begrunner muligheten for *det høyeste gode* i verden som betinget av *en høyere forfatter* av denne. I endemålenes rike oppfylles alle behov og plikter i lys av ideen om Guds eksistens, og i kraft av idealet om *det høyeste gode*. Riket beskrives som en total systematisert enhet av endemål, en verden av fornuft; et frihetens system: Det etiske riket *Regnum Gratiae*: «Das höchste Gut wird hier als «moralische Welt» beschrieben.»¹³. I *Kritik der praktischen Vernunft* beskriver Kant den moralske verden som menneskehetens felles endemål [*Endzweck*], i form av en union; i en enhet av moralsk sedelighet [*Sittlichkeit*] og lykksalighet [*Glückseligkeit*]:

«... das oberste Gut (als die erste Bedingung des höchsten Guts) Sittlichkeit, Glückseligkeit dagegen zwar das zweite Element desselben ausmache, doch so, daß diese nur die moralisch bedingte, aber doch nothwendige Folge der ersteren sei. In dieser Unterordnung allein ist das höchste Gut das ganze Object der reinen praktischen Vernunft, die es sich nothwendig als möglich vorstellen muß, ...»¹⁴.

Allerede i *Kritik der reinen Vernunft* assosierer Kant idealet *det høyeste gode* med moralsk orden i form av enhet grunnlagt på frihet; en autonomi slik vi kjenner den fra *Grundlegung*: En frihet ikke avhengig av eksterne påvirkninger, der individet i form av natur, innehar en målrettethet som er uatskillelig forbundet *a priori* med tingenes indre iboende mulighet, som i siste konsekvens leder henimot en *transcendental teologi*¹⁵. Menneskets indre mulighet, muliggjør en *immanent* realisering av det i utgangspunktet *transcendent* høyeste gode, i form av menneskets evige streben etter en moralsk, deontologisk betinget, perfektjonert tilstand. Kant beskriver mennesket streben etter *det høyeste gode* som *en indre ferd* henimot endemålenes rike, et Guds nåderike, i tråd med autonom frihet. I en tilstand av perfektjonert moralsk eksistens og væren, beskriver Kant konseptet *det høyeste gode* i form av sann lykke; lykksalighet proporsjonert i forhold til og i samsvar med moralsk dygd¹⁶. I dette understrekes to svært viktige moment angående moralens iboende egenskaper: i] Moralfilosofi handler

¹² KpV 5: 125.

¹³ Wimmer, *Kants kritische Religionsphilosophie*, 57.

¹⁴ KpV 5: 119. <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa05/119.html> [Dft:06032016].

¹⁵ KpV A816 / B844. Transcendental theology: «... that takes the ideal of the highest ontological perfection as a principle [*Princip*] of systematic unity, which connects all things in accordance with universal and necessary laws of nature, since they all have their origin in the absolute necessity of a single original being.».

¹⁶ KpV 5: 129-130: «... in the concept of the highest good, as that of a whole in which the greatest happiness is represented as connected in the most exact proposition with the greatest degree of moral perfection ...».

ikke om hvordan mennesket er ment å *gjøre* seg lykkelig, men omtaler heller den vei individet kan bli *verdlig* lykke, eller også lykksalighet¹⁷. ii] Moralteologi omhandler således ene og alene lykksalighetens rasjonelle forhold, ikke midlene mennesket benytter for å oppnå lykke. Moral i seg selv må aldri bli fortolket som kun en lykksalighetens doktrine¹⁸. I Kants etikk og religionsfilosofi fremstilles mennesket som et individ som i autonom frihet, etter egen god vilje, i sann religiøs tro, strekker seg etter en tilstand av *verdighet*. I mennesket fremstår vilje til å realisere endemålenes rike; å fremme *det høyeste gode*¹⁹. I det kritiske prosjekt avviser Kant at ideer om Gud, sjelen og verden, som eksisterer utenfor menneskets rekkevidde for mulig erfaring, kan fungere *konstituerende*. Kant søker imidlertid allerede i sin andre *Critique*, å gi det moralske postulat visse praktisk fornuftsbaserte fordeler, og således gi ideen og idealet *det høyeste gode* objektiv realitet i form av å virke som konsept. Kant går noe bort fra argumentene Leibniz og Wolff fremfører som teoretiske bevis for Gud og for den menneskelige sjels substansielle uavhengighet og udødelighet, samt for verdens kausale avhengighet av en nødvendig første årsak. Likevel, og på tross av sine motargumenter relatert til tidligere gudsbevis, det vil si standard bevis innen rasjonalistisk metafysikk, som fremtrer i form av fysikoteologisk, kosmologiske, samt ontologiske bevisførsel, tilskriver Kant ideene om gud, sjelen og verden samtidig *regulativ* etisk og religionsfilosofisk anvendelighet og nyttebruk. *Det høyeste gode* erverver her således en utvidet etikk og religionsfilosofisk anvendelighet, dog innenfor den praktiske fornufts *immanente* moralteologiske grenser.

1.2 I vending fra *transcendens* til *immanens*: Moralteologiens konstituerende kraft

I *Kritik der reinen Vernunft*, belyser Kants kritikk av den tradisjonelle metafysikk flere utfordringer. Rasjonell teologi, den tredje av metafysikkens pseudo-vitenskaper blir behandlet i siste kapittel av «Den transcendentale dialektikk», og moralens religiøse karakter diskuteres videre i «Den rene fornufts kanon», der Kant avslutningsvis beskriver moralteologiens *immanente* form: «Moral theology is therefore only of immanent use ... namely for fulfilling our vocation here in the world by fitting into the system of all ends ...»²⁰.

¹⁷ KpV 5: 130: «... morals [die Moral] is not properly the doctrine of how we are to make ourselves happy but how we are to become worthy of happiness.»

¹⁸ KpV 5: 130: «... morals in itself must never be treated as a *doctrine of happiness* ...; for morals has to do solely with the rational condition (*conditio sine qua non*) of happiness ...».

¹⁹ KpV 5: 130: «... to promote the highest good (to bring the kingdom of God to us) ...».

²⁰ KrV A819/ B847.

I *Kritik der praktischen Vernunft* følger Kant opp kravet om *immanens* idet han tilfører, de i utgangspunktet *transcendente*, ideene frihet, udødelighet og gud, *immanent* konstitutiv kraft, via fornuftens praktiske kapasiteter: «In this they beocome *immanent* and *constitutive* ...»²¹. Således etablerer Kant grunnlaget for muligheten til å realisere konseptet *det høyeste gode* i form av virkeliggjørelse av den rene praktiske fornufts nødvendige objekt. I denne *vending* viderefører Kant distinksjonen mellom *phenomena* og *noumena*, og gir seg således anledning til å formulere og argumentere for de praktiske postulat «IV»; om sjelens evige liv, og «V»; om nødvendigheten av guds eksistens²².

I *Kritik der Urteilkraft* gir ideenes *immanente* form konstituerende kraft til det moralske bevis for Guds eksistens. Kant skriver at det moralsk baserte argument ikke er ment å virke som et objektivt gyldig bevis for Guds eksistens, men argumenterer for at om agentens moralske tankegang er ment å virke konsistent må han inkludere forutsetningen for gyldigheten av denne proposisjon i samsvar med den praktiske fornufts maximer²³.

I *Religionsskriftet* møter endemålet *det høyeste gode* motstand i menneskets *immanente* iboende hang til ondskap [*Hange zum Bösen*], i form av radikal *gjennomgripende* ondskap²⁴. Individets vilje [*Wille*], eller viljesevne [*Willkür*], er i sitt vesen, sin etiske natur, radikalt ondt, styrt av en moralsk ondskap [*moralisch Bösen*]. Kant relaterer ondskap til en form for medfødt skyld; [*Schuld*]²⁵. I kravet om religionstro forlanger Gud så en *immanent* indre revolusjon som årsaksgrunn for endring av fornuftsindividets disposisjoner.²⁶ En indre *immanent* omveltning fremtvinger således en *ny* mann i form av hjertets endring²⁷.

I *Der Streit der Fakultäten* gir Kant begrepet nåde [*Gnade*] *immanent* karakter; et fenomen som tar del i menneskets natur og former individets indre iboende kvaliteter²⁸. I Kants vending fra *transcendent* til *immanent* form, utført i *Kritik der praktischen Vernunft* imøtekommes så flere av de utfordringer vi leser i hans etikk og religionsfilosofi som helhet.

²¹ VpR 5: 135.

²² KpV: Se under: «Den rene praktiske dialektikk» i «Bok II».

²³ KU 5: 450-451. N*: Se note under «§ 87, On the moral proof of the existence of God».

²⁴ R 6: 21: «We shall say, therefore, ... that it is innate in him ...».

²⁵ Wimmer, *Kants kritische Religionsphilosophie*, 115.

²⁶ R 6: 47: «... be effected through a revolution in the disposition of the human being ...».

²⁷ R 6: 47: «And so a «new man» can come about only thorough a kind of rebirth, as it were a new creation (John, 3:5; compare with Genesis, 1:2) and a change of heart».

²⁸ SF 7: 43: «... then grace is none other than the nature of the human being insofar as he is determined to actions by a principle Princip which is intrinsic to his own being ...».

I sitt siste verk *Opus Postumum* spesifiserer Kant at *konseptet* Gud er av *transcendent* karakter; det er et ideal²⁹. I kapittelet «*What is transcendental Philosophy?*» formulerer Kant to spørsmål av religiøs art, der refleksjon over begge får betydning for hans morallære. De to utfordringer speiler essensen av Kants foregående etikk og religionsfilosofi som total helhet, og søker å finne svar på om det er en Gud, og hva Gud er.³⁰ I dette ser vi hvorledes Kant i sitt siste verk beskriver et gudskonsept av *transcendent* art som ikke sammenfaller med konseptet *det høyeste gode* av *immanent* art. Imidlertid kan dette skyldes at han i sine første arbeider beskriver en konseptbruk som er ment å virke innenfor menneskets moralsk praktiske fornuftsbruk i denne verden, mens hans konsept om Gud i *Opus Postumum* virker innenfor en annen kontekst, en sammenheng der han søker seg utover fornuftens tidligere grenser. I denne *thesis* er fokus imidlertid rettet mot *det høyeste gode* som konsept innenfor moralteologiens *immanente* rammeverk slik vi leser det i Kants første *Critique*.

I en grunnleggende analyse av moralteologiens distinkte karakter, som ikke er identisk med teologisk moral, viser Kant at konseptet plikt forutsetter konseptet Gud.³¹ Kant anser religion som et samlende fenomen der teologi tilføres moral, og danner god etikk³². Religion gir alle konsept vedrørende dygd tyngde, der muligheten for en forståelse for Gud er støttet opp av moral³³. Begrepet praktisk tro [*Glaube*] får således tilknytning til Gud som moralsk veileder.³⁴ I form av *ens originarium* tenker Kant Gud som den høyeste kognitive kraft og første kausale årsak til de kognitive praktiske og religiøse kapasiteter; som et system for *alle* mål i form av *theologia moralis*.³⁵ Kant påpeker at menneskeindividets fornuftstro er *i behov* for ideen om Gud, og tilfører således begrepet *summum bonum* et meningsinnhold begrunnet i menneskets etiske krav³⁶. Således får vi et samlende høyere *moralsk gode*; «... the highest moral good ...»³⁷. I Kants *theismus moralis*, tenkes Gud som forfatter av verden og skaper av mennesket som i kraft av moralloven traderer et etikk og religionsfilosofisk etikoteologisk

²⁹ OP 21: 27: «There is not and cannot be a question as to whether such an object exists, since the concept is transcendent.»

³⁰ OP 21: 9: «1 What is God? 2 Is there a God?».

³¹ VpR 28: 1002.

³² VpR 28: 997: «*Natural religion is thus the substratum of all religion, the firmest support for all moral principles.*».

³³ VpR 28: 998: «... otherwise moral wouth have no incentives ...»; Jaqueline Mariña, «Kant on Grace: A reply to His Critics», i: *Religious Studies*, Vol 33, (1997), 21: «According to Kant, faith «in the archetype of humanity well-pleasing to God (in the Son of God) ... serves us not only as a guideline but also as an incentive» (R 109). This archetype lies first and foremost in our reason.».

³⁴ R 6: 62: «... *In the practical faith in the son of God* ... only a human being concius of such a moral disposition in himself enables him to *believe* ...».

³⁵ VpR 28: 1001.

³⁶ VpR 28: 996: «... *our morality has need of the idea og God* ...».

³⁷ VpR 28: 1002.

perspektiv [*Ethikothologie*]³⁸. Her virker teologi innen en etisk kontekst, der Guds eksistens søkes verifisert i form av *moralisk* bevisføring, slik det fremstår i «§ 86» i Kants tredje *Critique*³⁹. I sitt avsluttende verk, fremstiller Kant det religiøse gudsbegrep som et individuelt prinsipp som springer ut fra fornuften; *ens summum, summa intelligentia, summum bonum*⁴⁰. Slik innpasses morallovens egenart innenfor etikk og religionsfilosofiens helhetlige kontekst, der ideen om Gud kombinerer frihetsidealets autonomi med morallovens pliktbud via det kategoriske imperativ, således at der oppnås en syntetisk enhet innen transcendental filosofi⁴¹.

I de senere år har man således innsett nødvendigheten av å tilnærme seg Kants filosofiske virke som en *total* enhet av alle de verk han gjennom et helt liv i søken etter *det høyeste gode* arbeidet på. I *Opus Postumuum*s avsluttende del, ser vi et kortfattet *axiom* som fletter mentalitet om Gud sammen med mentalitet rundt etikk⁴². I dette fremstår kunnskap således ikke i like stor grad *adskilt* fra trosbegrepet, slik det kan tolkes i tidligere utsagn fra *Kritik der reinen Vernunft*; «... I had to deny **knowledge** [*Wissen*] in order to make room for **faith** [*Glaube*] ...»⁴³. Utsagnet uttrykker nå ikke et *vedvarende* fiksert skille mellom tro og kunnskap, men snarere en tilstand av *midlertidig* avstand til tidligere kunnskap; for slik å være i stand til å erverve ny lærdom via fornuftstro som medium. Således lykkes Kant i sitt kritiske prosjekt, i sin kritikk av metafysikken, i sin transcendentale idealisme. Kants etikk og religionsfilosofi fremstår i lys av *det høyeste moralisk gode*, som en høyere visdom utledet fra en metafysikkens totale kritikk. Innenfor en helhetlig filosofi fremstår i dag derfor også en økende interesse for den religionsfilosofiske tematikk Kant her representerer⁴⁴. I samtidig internasjonal forskning innenfor moralfilosofi og religionsfilosofi, ser vi oppdatert forskningsarbeid som tydelig speiler Kants rolle som en av de mest innflytelsesrike filosofer

³⁸ KU 5: 442-448, «§ 86, Von der Ethikothologie»: Om Kants hovedmoment innenfor moral teologi, der han vektlegger moralske betraktninger og refleksjoner for å spesifisere Gudskonseptet og gjennomføre et praktisk moralisk forsvar av gudstro innenfor etikoteologi. Se også KrV A804-31/ B832-59; KpV 5: 124-42.

³⁹ KU 5: 447-454, «§ 87, Von dem moralischen Beweise des Daseins Gottes».

⁴⁰ OP 21: 19.

⁴¹ OP 21: 19: «... the categorical imperative of duty; both *technical-practical* and *moral-practical* reason coincide in the idea of God and the world, as the *synthetic unity of transcendental philosophy*.».

⁴² OP 21: 50. Se «Axiom» under «[Ist fascicle, sheet IV, page 4]»: «The concept of God is a principle of moral-practical reason: the knowledge of all human duties, to regard them as divine commands.».

⁴³ Kant, KrV Bxxx.

⁴⁴ Chris L. Firestone og Nathan Jacobs, *In Defense of Kant's Religion*, (Indianapolis: Indiana University Press, 2008); Philip J. Rossi & Michael Wreen, Ed., *Kant's Philosophy of religion Reconsidered*. (Indiana University Press, 1991); Philip J. Rossi, *The Social Authority of Reason. Kant's Critique, Radical Evil, and the Destiny of Humankind*, (Albany, NY: State University of New York Press, 2005); John E. Hare, *The Moral Gap. Kantian Ethics, Human Limits, and God's Assistance*, (Oxford: Clarendon Press, 2002).

innenfor kontinental etikk og religionsfilosofi⁴⁵. Kant er i høyeste grad relevant også for moralfilosofi i vår samtid, der flere forskere ser nærmere på individets etiske mentalitet; det moralske sinnelag [*Gesinnung*].⁴⁶ Det fremstår en en moralteologisk livsreligion, som videre former en filosofisk verdensanskuelse [*Weltanschauung*] begrunnet i fornuftstro.⁴⁷ I denne prosess står praktisk moral og etisk religion i et kontekstuellt likeverdig og interaktivt aktivt gjensidig forhold⁴⁸. Ifølge Kant får vi en fornufts begrunnet etisk religion og en morallov begrunnet i kunnskap og utøvd med rett tro⁴⁹. Samtidig oppstår en avstand mellom Kants krav til fornuftstro innenfor hans religionsfilosofi og kravet om evig lykke i samsvar med dygd innenfor egen moralfilosofi, der menneskets reelle etiske og religionsfilosofiske kognitive og praktiske evner til imøtekomme kravene uteblir⁵⁰. Kant beskriver en moralske deontologi basert i hellige pliktbud⁵¹, der morallov leder menneskets etiske viljesevne og rasjonelle tro henimot konseptet *det høyeste gode*. Her innehar konseptet *summum bonum* funksjon som objekt og endelig mål for ren praktisk fornuft, og leder videre frem til en erkjennelse [*Erkenntnis*] av alle plikter som hellige påbud⁵². Morallovens pliktbud må ifølge Kant anses som guds hellige påbud, plikter gitt av en moralens allmektige forfatter av verden. Kant søker således å imøtekomme utfordringen han selv stiller; «Thus the question, *how is the highest good practically possible?*»⁵³. I menneskehjertets revolusjonerende omveltning, fremtrer så *det nye mennesket* som svar på denne utfordring, der Guds inngripen utøves i form av nåde og tilgivelse, i en evig prosess. I nedkjempelse av radikal ondskap fremstår Guds syndsforlatelse i form av Jesus Kristus liv og død⁵⁴. I lys av Kants praktisk moralteologi innehar menneskets tro på Guds sønn realitet *i seg selv*.⁵⁵ Han beskriver Jesus som symbolet for tro; et hellig

⁴⁵ Roe Fremstedal, *Kierkegaard and Kant on Radical Evil and the Highest Good Virtue, Happiness, and the Kingdom of God*, (Palgrave Macmillan, 2014); Frederick Beiser, «Moral Faith and the Highest Good», i: *The Cambridge Companion to Kant and Modern Philosophy*, red. Paul Guyer, (Cambridge: Cambridge University Press, 2006): 588-629; Pauline Kleingeld, «Kant, History, and the Idea of Moral Development», i: *History of Philosophy Quarterly*, vol. 16, (1999): 56-80.

⁴⁶ Matthew Caswell, «Kant's Conception of the Highest Good, the *Gesinnung*, and the Theory of Radical Evil», i: *Kant Studien*, vol. 97, (2006a):184-209.

⁴⁷ Allen W. Wood, *Kant's Moral Religion*, (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1970).

⁴⁸ Stephen R. Palmquist, «Does Kant Reduce religion to Morality?», i: *Kant-Studien*, vol. 83, (1992): 129-148.

⁴⁹ Onora O'Neill, *Kant on Reason and Religion*, (Salt Lake City: University Utah Press. *The Tanner Lectures on Human Values*. 1995-1996), (1997): 267-308.

⁵⁰ Hare, *The Moral Gap*, «Part II: Human Limits», 99-188.

⁵¹ Patrick Kain, «Interpreting Kant's Theory of Divine Commands», i: *Kantian Review*, vol. 9, (2005): 128-149.

⁵² KpV 5: 129: «... religion, that is, to the recognition [*Erkenntnis*] of all duties as divine commands, not as sanctions – that is, chosen and in themselves contingent ordinances of another's will – but as essential laws of every free will in it self.».

⁵³ KpV 5: 112.

⁵⁴ R 6: 62: «In the practical faith in this Son of God (so far as he is represented as having taken up human nature) the human being can thus hope to become pleasing to God (and thereby blessed) ...».

⁵⁵ R 6: 62.

individ i menneskeskikkelse, som oppfyller alle Guds krav til perfektjon i forholdet mellom lykksalighet i samsvar med dygd⁵⁶. Kant beskriver her en prototype [*Urbild*], et *gudmenneske*, som refererer til rasjonell tro på det optimale religiøse og moralske mennesket; som Guds sønn *i seg selv*⁵⁷. Kant beskriver her håpet på *det høyeste gode* som både etisk og religionsfilosofisk betinget⁵⁸. Moralsk tro bygger bro mellom stjernehimmelen over og moralloven i oss. I dette hviler en utvidet forståelseshorisont, en ny verdensanskuelse [*Weltanschauung*]⁵⁹, der han anser moralloven og menneskeheten som hellig⁶⁰. *Det høyeste gode* som mål for mennesket viser seg derfor å være del av menneskets iboende mål *i seg selv*⁶¹.

I denne *thesis* påpekes således konseptet *summum bonum*, parallelt og sammenfallende med konseptet *ens realissimum*, innenfor Kants moralteologi, *theologia moralis*, som en religiøst overskridende *transcendent* idé, og i videreutviklet form som et etisk naturlig iboende *immanent* ideal. I en kontinuerlig konstruktivt utviklende prosess ser vi hvorledes konseptet *det høyeste gode* finner objektiv realitet i overgang og vending fra *transcendent* religionsfilosofisk idé, i *theoria*, til *immanent* moralfilosofisk ideal, i *praxis*. I dette innehar konseptet *det høyeste gode* således en avgjørende og vital funksjon innenfor en utvidet total forståelseshorisont i Kants etikk og religionsfilosofi. I *Lectures on the philosophical doctrine of religion* beskriver Kant en etikk og religionsfilosofiens moralske teisme, en transcendental teologi som via ontoteologi, kosmoteologi samt fysikoteologi munner ut i moralens teologi der moraltro fremmes i form av praktisk postulat⁶². I kraft av tankens frihet hevder Kant at sannheten søkes i samsvar med moraltro; «... none is more suitable than **rational belief or faith**. [*Vernunftglaubens*]»⁶³. I denne fornuftstro på opplysningstankens frie autonome sannhetssøken fremstår ideen og idealet om *det høyeste gode på jorden*, innen individets selvrefleksive tankevirksomhet, *immanent* iboende i fornuftsindividet *i seg selv*⁶⁴.

⁵⁶ R 6: 119: «- The living faith in the prototype of a humanity well-pleasing to God (the Son of God) refers, *in itself*, to a moral idea of reason ...».

⁵⁷ R 6: 119: «... the God-man the true object of the saving faith is ... the prototype lying in our reason which we put in him ... and such a faith is all the same as the principle of a good life conduct.».

⁵⁸ Hare, *The Moral Gap*, 272: «Moral hope is the belief in the eventually triumph of the good, and the belief that we are, by incorporation, part of that good.».

⁵⁹ Wood, *Kant's Moral Religion*, 249: «Moral faith, in fact, is the outlook, the *Weltanschauung* of the critical philosophy itself ...».

⁶⁰ KpV 5: 87: «The moral law is holy ...» A human being is indeed unholy enough but the humanity in his person must be holy to him.».

⁶¹ KpV 5: 131: «... the human being (and with him very rational being) is an end in itself, that is, can never be used merely as a means by anyone (not even by God) without being at the same time himself an end, ...».

⁶² VpR 28: 1084: «... This moral faith is a practical postulate, in that anyone who denies it is brought *ad absurdum practicum*. [Det vil si til en absurditet av praktisk art]».

⁶³ Wh 8: 140.

⁶⁴ Wh 8: 146: «... which makes it the highest good on earth, ...».

2 Problemstilling: Konseptet *det høyeste gode* som objekt fra *transcendent* til *immanent*

2.1 Konseptet *det høyeste gode* som realiserbart objekt i moralteologiens kontekst

I denne *thesis* relateres utfordring til hvorvidt og hvorledes Kant lykkes å gi begrepet og betegnelsen *det høyeste gode* relevans innenfor etikk og religionsfilosofiens mangfoldige kontekst, der *konseptets* meningsinnhold *i seg selv* vedblir konsistent i overgang fra teori til praksis. Konseptets flere funksjoner tolkes således ikke som avvik fra en forestilt fiksert standard, men oppfattes heller som et funksjonelt mangfold relatert til en flersidig fleksibel og omfattende etikk og religionsfilosofi. I lys av de ulike retninger innenfor tidligere og samtidig filosofisk forskning, beskriver utfordringen som her imøtekommes et behov for kunnskap om hvorledes begrepet og betegnelsen *det høyeste gode* virker og fungerer innenfor Kants etikk og religionsfilosofi. Spørsmålsstillingen i enkelhet formuleres i relasjon til dets funksjon i form av å virke som *realiserbart konsept og således som objekt innenfor en moralteologisk kontekst*. I denne *thesis* søkes det således ikke annet enn bekreftelse på *det høyeste godes* bærende meningsinnhold *i form av konsept og objekt innenfor Kants kritiske etikk og religionsfilosofi*. I denne *thesis* vil problemstillingen derfor ta utgangspunkt i Kants praktiske moralteologi innenfor etikk og religionsfilosofiens rammevilkår av akademisk art^{xii}. I dag leser vi fremdeles hvorledes flere forskere leter etter svar som kun dekker en av de flere sidene ved *det høyeste godes* funksjonelle roller, således at de ikke er i stand til å finne frem til og formulere et tilfredsstillende helhetlig og omfattende klart svar⁶⁵. En god løsning vil imidlertid måtte dekke konseptet *det høyeste godes* funksjonelle filosofiske bredde, og derfor også kunne vise til fleksibilitet og evne til videre prosessering og videreutvikling, i takt med den filosofiske forskning selv. I denne *thesis* går jeg derfor ikke inn på den forskning som søker logisk verifisering for eksistensen av *det høyeste gode* utenfor den etikk og religionsfilosofiens kontekst Kant virker innenfor. Her bør P. Byrnes forsøk på å finne svar på *det høyeste gode* som *immanent* og *transcendent* endemål nevnes, samt J. Silbers søken etter beskrivelse av *det høyeste gode* i *immanent* og *transcendent* form⁶⁶. Imidlertid er det viktig å

⁶⁵ Hare, *The Moral Gap*, 99-182: Hares beskrivelser av forsøk på å enten forhøye eller redusere menneskets moralske evner for slik å overvinne den moralske avstand som er dannet mellom Guds krav for etisk perfektjonisme og menneskets reelle evner til å imøtekomme disse finner imidlertid ingen konkret løsning; Chris L. Firestone og Nathan Jacobs, *In Defense of Kant's Religion*, (Indianapolis: Indiana University Press, 2008), 11-125: Forsøket på å stille opp et forsvar på den ene siden, ut fra forskere som Stephen R. Palmquist, Allen W. Wood, Ronald M. Green, Adina Davidovich, Bernard M. G. Reardon samt John E. Hare, og en tiltale fra den andre, med filosofer som Vincent Mc Carthy, Keith Ward, Philip Quinn og Nicholas Wolterstorff danner nyanser i møte mellom de flere arbeid innenfor samtidig filosofisk forskning.

⁶⁶ Peter Byrne, *Kant on God: Exploring the Notion of the Divine in the Critical Philosophy*, (Abingdon, Oxon, GBR: Ashgate Publishing Group, 2008), 117: «Is it attainable in the world of appearance or some temporal continuation thereof? Or can it only be a state reached after temporal existence has been left behind?»; John

understreke at Kant selv benytter et klart skille mellom de *transcendente* ideers overskridende og således også utilgjengelige eksistensform, og de *immanente* idealenes iboende og derfor også tilgjengelige anvendelige funksjonsform innenfor moralteologiens kontekst. Det er sistnevnte Kant i all hovedsak legger til grunn for egen kritisk undersøkende etikk og religionsfilosofi, noe han selv ettertrykkelig understreker. Hans kritiske refleksjoner virker videre ikke i en tilstand av tenkt perfektjon, som konseptet *det høyeste gode* er et forsøk på å beskrive, men forlanger en fornuftsbruk preget av dømmekraft i praktisk henseende. I dette ligger en dømmekraft som ser forskjell mellom i] konseptet *det høyeste gode* i form av ideal, og ii] *det høyeste gode* i form av idé, som konseptet videre *representerer*. I en konkretisert form munner utfordringen ut i form av en første uvidet problemstilling:

P.i]: Hvorledes søker Immanuel Kant i egen etikk og religionsfilosofisk bredde, å tilføre *konseptet*, begrepet og betegnelsen *det høyeste gode* klare og relevante funksjoner i en videre praktisk kontekst? I dette ligger et ønske om å se nærmere på hvilke *grep* Kant benytter i prosessen, hvorledes han tilfører konseptet *det høyeste gode* et utvidet funksjonsnivå og samtidig beholder dets gjennomgående karakter og iboende meningsinnhold. I en videre formulering må problemstillingen imøtekomme utfordringer relatert til de ulike krav Kants kontekstuelle bredde medfører, hvordan konseptet *det høyeste gode* videretrades og prosesseres i overganger mellom intelligibel og sanselig sfære, i transformasjon fra *noumena* til *fenomena*, og ikke minst som del av først *transcendent* og senere *immanent* kontekst:

P.ii] På hvilken måte og med hvilke grep lykkes Kant å opprettholde og videreføre *konseptet* begrepet og betegnelsen *det høyeste gode* gjennom flere av sine verk, i de mange overganger; fra *transcendent* overskridende sfære utenfor menneskets naturlige rekkevidde, i form av å eksistere som idé, til *immanent* iboende realitet i fornuftsindividets religionsetiske mentalitet, som moralteologisk ideal? Kant skriver at hans filosofi rundt *det høyeste gode* berører konseptet som realiserbart objekt i form av ideal *kun* innenfor *moralteologiens immanente praktiske rammer [praxis]*. I form av idé forblir det høyeste gode *kun gjenstand for teoretisk spekulasjon [theoria]*. Kant skriver i *Kritik der reinen Vernunft* at konseptet *det høyeste gode* virker i form av objekt innenfor etikk og religionsfilosofiens rammevilkår. Det vil med andre ord si at Kant her beskriver en realisering av objektet *det høyeste gode* som *konsept* innenfor en moralteologiens kontekst, og at konseptet *det høyeste gode* således eksisterer og virker innenfor moralteologiens *immanente* sfære, da moralteologi som kontekst

Silber, *Kant's ethics: The Good, Freedom and the Will*, (Berlin, DEU: De Gruyter Inc. 2012), 202: «The highest good both as immanent and as transcendent is the necessary and therefore possible object of moral volition.»

kun er ment for *immanent* bruk: «Moral theology is therefore only of immanent use, namely for fulfilling our vocation here in the world by fitting into the system of all ends, ...»⁶⁷. For, som han sier senere i *Opus Postumum*, er de religionsfilosofiske, i utgangspunktet *transcendente* ideer, konseptløse; «... transcendent, that is, an object without a concept ...»⁶⁸. Utfordringen i denne *thesis* retter seg mot hvorledes konseptet *det høyeste gode* opprettholder og viderefører meningsinnhold og funksjonell relevans i overgang fra religionsfilosofiens *transcendent* idéteori til moralfilosofiens *immanente* idealpraksis. I en videre og i større grad spesifisert formulering, utvikles problemsstillingen i denne *thesis* til følgende ordlyd:

P.iii]: Hvorledes og med hvilke grep tilfører og tilskriver Kant konseptet *det høyeste gode* egenskapen av å eksistere og virke i form av realiserbart objekt og endemål i overgang mellom *transcendent* overskridende religiøs sfære og *immanent* iboende moralsk verden, der førstnevnte representeres i form av idé innenfor teoretisk religionsfilosofi [*theoria*] og sistnevnte i form av ideal innenfor praktisk moralfilosofi [*praxis*]? Problemsstillingen finner sitt svar i konkret form i *Kritik der praktischen Vernunft*⁶⁹, som i denne *thesis* ikke kun bekrefter tesens løsning på problemsstillingen som her rettes, men samtidig også verifiserer hypotesens løsningsforslag ut fra Kants egen autentiske tekst, primærkildene. Hovedfokus i denne *thesis* viser seg således å konsentrere seg ved «Book II» i Kants andre *Critique*. Videre virker Kants etikk og religionsfilosofiske arbeide som helhet argumentativt støttende og begrunnende for løsningen på problemsstillingen som fremtrer i denne *thesis*⁷⁰. I denne *thesis* må en videre refleksjon over problemsstilling imøtekomme utfordringens mangfold av konstruktive positive konsekvenser som dannes i møte med de utdypende fleksible muligheter vi leser i Kants *flere* filosofiske verk innenfor en utvidet omfattende *total* forståelseshorisont.

2.2 *Utfordringens karakter der realisering av det høyeste gode medfører flere muligheter*
I Kants vending fra *transcendent* til *immanent* bruk av konseptet *det høyeste gode*, erfares ut fra tekstlig kildemateriale, en konstruktiv prosessering, med et klart grep som nyttes i ønsket om en utvidet realisering av *det høyeste gode* som objekt; «Once this is done, reality is given to the concept of the object ... that of the highest good ...»⁷¹. I praksis vil konseptet *det høyeste gode* måtte oppfylle flere utfordringer i tillegg til de krav som stilles innenfor

⁶⁷ KrV A 819 / B 847.

⁶⁸ OP 21: 22. Kant refererer her til Spinoza's form av transcendental idealisme.

⁶⁹ KpV 5: 134-142.

⁷⁰ KrV A795/ B823 - A831/ B859; KpV 5: 107-148; KU 5: 416-484; R.

⁷¹ KpV 5: 138.

henholdsvis moralfilosofi eller religionsfilosofi, samt samlet innenfor en helhetlig etikk og religionsfilosofi. På den ene siden er det flere teoretiske krav som stilles, for eksempel distinksjonen mellom *noumena* og *fenomena* og kravet om at denne praktiske utvidelse av teoretisk fornuft *ikke* er spekulativ⁷². På den andre side medfører et konglomerat av praktiske utfordringer også et mangfold av løsninger i den videre prosessering⁷³. Kants vending fører til at problemstillingens løsning medfører nye utfordringer, idet han legger ideene om Gud, evig liv og frihet til grunn for potensiell realisering av idealet *det høyeste gode*⁷⁴. Om løsningene her er flere, og til tider *tilsynelatende* selvmotsigende i overganger mellom ulike verk, vil jeg fremme ideen om at *det høyeste godes* meningsinnhold *i seg selv* opprettholdes, således at *thesens* løsningsforslag i den konkrete sammenheng som det her vises til, det vil si i overgang fra *transcendent* til *immanent* kontekst, like fullt opprettholdes og samtidig står fast også i de senere utfordringer som oppstår i den samlede etikk og religionsfilosofiske praksis. For selv om fenomenet *det høyeste gode* fremmes i form av varierende beskrivelser i ulike verk, faller flere av de senere fremstillingene sammen med tidligere, etter hvert som Kants samlede filosofiske verk øker i antall og hans filosofiske virke øker i volum⁷⁵. Et annet viktig moment er at for å overhodet opprettholde en videre konstruktiv utviklingsprosess i Kants etikk og religionsfilosofi som helhet, er denne vending fra *transcendent* til *immanent* kontekst essensielt nødvendig: «Was in der theoretischen Erkenntnis transzendent ist, ..., kann doch in den Bereich der Erkenntnis durch praktische Vernunft fallen und insofern immanent sein ...»⁷⁶. Det er dette grep som skaper utgangspunkt og grobunn for en videre fast utviklende konstituerende og samtidig fleksibel og anvendelig etikk og religionsfilosofi⁷⁷. Vendingen medfører ikke større selvmotsigelser i Kants arbeid som helhet, men tilfører fenomenet *det høyeste gode* konseptuell realitet samt flere funksjonelle egenskaper som snarere tilfører og utvider begrepets meningsinnhold⁷⁸. Jeg vil i denne *thesis* derfor anse det fruktbart og konstruktivt å finne de gode eksempler på utvidet fortolkning av Kant med rom for fleksibilitet, mangfold og utvikling. I denne *thesis* vil jeg således trekke frem P. Rossi og hans

⁷² KpV 5: 134: «But extension of theoretical reason is no extension of speculation, that is, no positive use can now be made of it for *theoretical purposes*.».

⁷³ TP, 61-64.

⁷⁴ KpV 5: 138: «... to the conditions of its possibility, the ideas of God, freedom, and immortality ...».

⁷⁵ Philip J. Rossi og Michael Wreen, red., *Kant's Philosophy of religion Reconsidered*, (Indiana University Press, 1991).

⁷⁶ Marcus Willaschek, Jürgen Stolzenberg, Georg Mohr, Stefano Bacin, red., *Kant-Lexikon*, (Berlin/Boston:De Gruyter. 2015), 1143. Se også om begrepet transzendent (transcendent): 2311-2313.

⁷⁷ KpV 5: 135.

⁷⁸ KrV A810/ B838, A815/ B843; KpV 5: 125, 5: 143; EaD 8: 335; KU 5: 450; VpR 9:1000; OP 22: 105.

betoning av *det høyeste godes* flere funksjonelle muligheter, der han ser på flere egenskaper ved fenomenet i diskursen rundt konseptets eksistens og funksjon⁷⁹. Rossis undersøkelse av Kants formuleringer av *det høyeste gode* innen helhetlig filosofisk praksis er svært informativ og til stor nytte, om man leser variasjoner innen Kant som bidrag til en utvidet filosofisk forståelse og åpnere tilnærming til *det høyeste gode* i form av konsept.

2.3 Hypotese med grunnlag i tolkning av konseptet *det høyeste gode* i total kontekst

I denne fremstilling former den første [hypo]tesen seg med følgende beskrivelse i to gjensidig avhengige deler; H.i]: *Det høyeste gode* som begrep og betegnelse, i form av konsept, innehar et mangfold av funksjoner, i teori [*theoria*] og praksis [*praxis*], som binder sammen og styrker Kants filosofi som helhet. H.ii]: *Det høyeste gode*, som idé og ideal, styrker Kants moralfilosofi og religionsfilosofi, som individuelle enheter innenfor Kants livsfilosofi, og fremfor alt som et sammenbindende fenomen, i form av total enhet, i lys av Kants høyere etikk og religionsfilosofiske livsvisdom. I konkret form tilskriver denne *thesis* konseptet *det høyeste gode* flere funksjoner og et utvidet meningsinnhold; funksjonene erfares som variasjon av fenomen [*phenomena*], der meningsinnhold tilskrives nominell egenart [*noumena*]⁸⁰, både i religionsfilosofisk og moralfilosofisk kontekst. Imidlertid fremtrer tre moment i Kants filosofi som hentyder at fullendt kjennskap til *det høyeste gode* ikke er mulig å inneha: i] Kant hevder menneskets kognitive kapasiteter ikke evner å ha innsikt i objektet *i seg selv*, vi ser kun tingenes fremtredelser, presentert i form og uttrykk. ii] For det andre beskriver Kant fenomenet *det høyeste gode* som sammenfallende med gudsbegrepet, der Gud selv eksisterer i en kontekst fri for de spatiotemporære dimensjonene tid og rom; i en uendelig evighetens sfære. iii] For det tredje hevder Kant at den fulle intelligible kunnskap og sannhet om verden, og således også vedrørende *det høyeste gode*, er det kun Gud selv, som verdensforfatter, som innehar og kjenner til. I *transcendent* form vil konseptet *det høyeste gode*, i form av idé, imidlertid overskride grenser, og slik kunne influere menneskets iboende tro, og således påvirke individet, innenfor religiøs tro og moralsk praksis⁸¹. I dette oppstår *det høyeste gode* som del av menneskets *immanente* natur, i form av idé, ideal, tro og håp, i samsvar med den moralteologi, *theologia moralis*, Kant selv forfatter og fremstiller i sitt kritiske prosjekt. I en

⁷⁹ Philip J. Rossi, "Kant's Philosophy of Religion", i: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.

⁸⁰ KrV A235/ B294 - A260/ B315.

⁸¹ Jacqueline Mariña, "Kant on Grace: A Reply to His Critics.", i: *Religious Studies*, vol. 33, (1997), 379; Mariña refererer her til Silbers arbeid: "Chapter VI: The Highest Good as Immanent and as Transcendent"; Silber, *Kant's Ethics*, 173-202.

videre utvidet beskrivelse av begrepet *det høyeste gode* i Kants flere filosofiske tekster, ser vi hvordan prosessering og utforming av betegnelsen *det høyeste godes* konstruktive praktiske funksjoner utløper seg, hvorledes Kants filosofi som total helhet forløper seg. Her ser vi anslag til en første underliggende del- [hypo]tese som fokuserer på de primærkilder som utgjør det kontekstuelle rammeverk for forståelse av *det høyeste gode* i form av *konsept*:

H.ii.a] *Det høyeste gode* som begrep og betegnelse innehar et mangfold av konstruktive teoretiske og praktiske funksjoner som binder sammen og styrker Kants filosofi som total helhet. En konkretisering og verifisering av denne tese leser vi som en stadig kontinuerlig konstruktiv prosessering av konseptet *det høyeste gode* innenfor Kants *Kritikk-triologi* og *Religionsskriftet*, der alle nevnte verk bør regnes som en helhetlig ramme for Kants totale etikk og religionsfilosofiske kritikk⁸². H.ii.b] I denne sammenheng vil det hevdes at tidligere og senere verk og bør medregnes, i en tilnærming til Kants kritiske prosjekt som helhet⁸³, og da også avslutningsvis Kants siste verk *Opus Postumum*, som av Kant selv ble beskrevet med egne ord som hans hovedverk⁸⁴. Kant er selv overbevist om at *Opus Postumum* er hans viktigste verk, men at hans sviktende helse sannsynligvis påvirker hans dømmekraft⁸⁵. *Opus Postumum* slik den fremstår i dag er imidlertid først og fremst resultat av manglende ferdigstilling og redigering av manuskriptet i sin helhet; Kant selv omskrev alle sine tekster flere ganger før de ble sendt til opptrykk. Verket besto i original form ikke som ferdig innbundet, slik at man ved flere anledninger i ettertid ikke har vært i stand til å sammenbinde teksten etter Kants eget ønske⁸⁶. *Opus Postumum* innehar et relevant og viktig potensiale som forskningsmaterialet, som skiller det ut i den totale mengde av Kants samlede verk.

⁸² Palmquist, «Does Kant Reduce religion to Morality?», 129-148; Wimmer, *Kants kritische Religionsphilosophie*. I filosofisk forskningsanalyse tilnærmer både Palmquist og Wimmers refleksjoner rundt Kants etikk og religionsfilosofiske kritiske prosjekt seg i lys av både *Kritikk - triologien* og *Religionsskriftet*.

⁸³ Hare, *The Moral Gap*; Wood, *Kant's Moral Religion*. Både Hare og Wood bruker hele Kants virke, og tilnærmer seg utfordringer vedrørende Kants etikk og religionsfilosofi fra et utvidet perspektiv, der flere av Kants verk utgjør et grundig og dyptgående kildemateriale, der en bredde av primærlitteratur danner *objektivitet*.

⁸⁴ OP: «... «his` chief work, a *chef d'oeuvre*,´», ... «an (absolute) whole completing his system [and] only needed to be edited (which he still hoped to be able to do himself).»», xvii. Se N6 i «Introduction, THE HISTORY OF THE MANUSCRIPT», skrevet av Eckart Förster, der denne beskrivelsen opprinner i J. G Hasse, *Letzte Äusserungen Kants von einem seiner Tischgenossen*, (Friedrich Nikolovius: Königsberg, 1804, s. 22).

⁸⁵ OP xvii. Se N9 i introduksjonen. Beksrivelsen er hentet fra E. A. C. Wasianski, *Immanuel Kant in seinen letzten Lebensjahren*, (reprinted in F. Gross (ed.) *Immanuel Kant*, s. 294).

⁸⁶ OP xix: «One must consider the way in which the text is edited: no one knows the content of the manuscript exactly; in what order the fascicles are to be printed is determined almost entirely by external criteria ...». Se N22. Dette er Emil Arnoldts ord i et brev til Kuno Fischer datert Juni 20 1884; Emil Arnoldt, *Gesammelte Schriften*, (Nachlass Band IV, Bruno Cassirer: Berlin 1911, Part II, s. 378).

2.4 Hypotesens grunn i realisering av det nødvendige objekt *det høyeste gode*

Hovedutfordring i denne presentasjon, der de flere verk hver for seg og som total helhet, verifiserer den første tese og den andre underliggende delhypotese, er å finne hvorledes en etikk og religionsfilosofisk bruk og utvikling av *det høyeste gode* i form av konsept faktisk er muliggjort av Kant selv. *Det høyeste gode* bør ikke tolkes kun i forhold til den rette moral-lovens form eller den sanne religionstroens håp, men snarere i relasjon til, og som del av, en stadig ekspanderende utvidet forståelseshorisont som sprenger tidligere grenser av moral-filosofisk og religionsfilosofisk art. I den forbindelse vil jeg trekke frem M. Caswell som en av få samtidsforskere innenfor Kants samlede etikk og religionsfilosofi som konsekvent arbeider med konseptet *det høyeste gode* innenfor moralteologiens *totale* kontekst, som her utfolder seg innenfor både religionsfilosofi og moralfilosofi. Caswell påpeker hvorledes Kant anser fornuftsindividets religiøse fornuftstro som etisk relevant, der forbindelsen mellom religion og moral skjer via dette filosofiens konsept. Caswell nytter betegnelsen *moralreligion* [*moral religion*], der han reflekterer over, samt kritisk undersøker, begrepets faktiske reelle praktiske konsekvenser og betydning innen en total etikk og religionsfilosofi⁸⁷. Den andre underhypotesen viser dermed til hvorledes og hvorfor Kants kritiske prosjekt, *i sin helhet*, har mulighet for lykkes, der konseptet *det høyeste gode* overlever sine egne begrensninger som ikke empirisk tilgjengelig *phenomena*, og viderefører således likevel, de rasjonelle praktiske verdier i form av *noumena*, en form av intelligibel iboende livsvisdom:

H.iii] Konseptet *det høyeste gode* i seg selv som enhet, styrker Kants etikk og religionsfilosofi som helhet, samt hans moralfilosofi og religionsfilosofi hver for seg, som enheter innen Kants livsfilosofi. I en vending fra *transcendent* til *immanent* praktisering av idè og ideal, med grunn i Kants kritiske metafysikk og transcendentale idealisme, der *phenomena* og *noumena* medfører to ulike konseptuelle former for kognitiv forståelse, gis ideene om 1] menneskets frihet, 2] sjelens udødelighet, samt 3] Guds eksistens objektiv relevans, og slik dannes det grunnlag for muligheten av å realisere konseptet *det høyeste gode* som *det nødvendige objekt* for den rene praktiske fornuft⁸⁸. Dette muliggjøres i en vending i Kants filosofi, der bruk av begrep som i form av *phenomena* eller *noumena* tillater en utvidet rasjonell intelligibel eksistensberettigelse av begrep og betegnelser av den type og form

⁸⁷ Caswell, «Kant's Conception of the Highest Good», 188: «... what is the practical significance of framing the highest good as our necessary object, and what is the practical significance of the moral religion we are thereby led to?»; VpR 28: 1102: «Thus morality and religion stand in the closest combination, ...».

⁸⁸ KpV 5: 134-142; VpR 28: 1091: Menneskets frihet og Guds eksistens utgjør videre, sammen med ideen om en moralsk verden, moralteologiens tre *artikler* [!] som begrunnes i moraltro.

konseptet *det høyeste gode* faller inn under: Denne vending virkeliggjøres i det en overgang fra *transcendent* til *immanent* praktisering av de tre ideer vedrørende menneskets frihet, sjelens udødelighet, samt Guds eksistens av Kant gjennomføres^{xiii}. I denne vending fra *transcendent* teoretisk ide i form av *theoria* til *immanent* praktisk ideal innenfor *praxis*, tilfører de tre ideene *konseptet det høyeste gode* objektiv realitet og potensiell realiserbarhet:

«... die reine theoretische Vernunft, für die alle jene Ideen transscendent und ohne Object sind, lediglich ihrem reinen praktischen Vermögen zu verdanken hat. Hier werden sie immanent und constitutiv, indem sie Gründe der Möglichkeit sind, das nothwendige Object der reinen praktischen Vernunft (das höchste Gut) wirklich zu machen, ...»⁸⁹.

I konseptet *det høyeste gode*, søkes det etter syntese mellom etikk og lykke for å i møtekomme kravet til å virke både som det øverste og som det fullendte gode; *summum bonum*: «... **the ideal of the highest good.**»⁹⁰. Således sammenfaller den praktiske fornufts behov med den teoretiske fornufts krav til å fremme eksistensen av det ubetinget betingede, dog kun i form av konsept i form av realiserbart objekt innenfor moralteologiens *immanente* kontekst, der konseptet innehar *realitet i form av ideal* innenfor etikk og religionsfilosofiens praksis.

I denne *thesis* retter problemsstilling og hypotese seg til Kants beskrivelse av konseptet *det høyeste godes* anvendelsesområde, samt i hvilken form konseptet finner relevant funksjon. Kants etikk og religionsfilosofi innehar moralteologiens immanente begrensninger og muligheter, der han spesifikt uttrykker hvorledes spekulativ teoretisering av transcendent art bør unngås⁹¹. Konseptet *det høyeste gode* må således vendes fra *transcendent* teoretisk idé [*theoria*] til *immanent* praktisk ideal [*praxis*], for således å kunne nyttes som det nødvendige objekt for den praktiske fornuft. I denne vending søker Kant først og fremst å tilkjenne fenomenet *det høyeste gode* en konseptuell form som er funksjonelt anvendelig innenfor moralteologiens *immanente* praksis i form av ideal. Kant understreker tydelig at en videre spekulasjon utover dette ikke er tjenelig for fornuftens ultimate endemål. I denne *thesis* retter problemsstillingen seg etter den anvendelse av filosofiske grep Kant tillater seg selv å benytte, samt etter hvilke konsekvenser Kants metodikk får for hans etikk religionsfilosofi som helhet.

⁸⁹ KpV 5: 135. <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa05/135.html>

[Dft12032016].

⁹⁰ KrV A810/ B 838.

⁹¹ KrV A819/ B847: «... which would provide a transcendental use but which even so, like the use of mere speculation, must pervert and frustrate the ultimate ends of reason.»

3 Metode: Kants etikk og religionsfilosofi som helhet i en total *transcendental* filosofi

3.1 Tilnæringsmetode: *Religionsskriftet* i form av *transcendental Critique* av religion

I denne *thesis* beskrives en omfattende tilnærming til de tre *Critiques* og *Religionsskriftet*, der sistnevnte bør tolkes i relasjon til og som del av Kants kritiske prosjekt som total helhet^{xiv}. Imidlertid er *Religionsskriftets* meningsbærende innholdsart svært viktig for videre tolkning av Kants filosofiske arbeid under ett. I samtidig forskningsdebatt er det derfor i stadig større grad tatt hensyn til *Religionsskriftets* betydning og rolle, også for videre fortolkning av de tre *Critiques*, der man nå leser en samlet etikk og religionsfilosofi i Kant. I flere tilfeller har man valgt å tolke *Religionsskriftet* som et verk utenfor Kants samlede filosofiske virke, hos andre oppfattes verket som et fjerde og avrundende ledd i samsvar med de tre foregående *Critiques*. S. Palmquists metode er å anse *Religionsskriftets* funksjon som sterkest knyttet opp til *Kritik der Urteils kraft* der det teoretiske aspekt fra *Kritik der reinen Vernunft* bindes sammen med det praktiske i *Kritik der praktischen Vernunft*⁹². *Religionsskriftet* og Kants tredje *Critique* søker begge å besvare spørsmålet om *hva et menneske kan håpe på og for?*, der Palmquist anser at *Religionsskriftet* er Kants forsøk på å finne svar på dette spørsmål som ikke blir besvart utfyllende i den tredje *Critique*. I denne forbindelse nevnes også Kants to forutgående spørsmål; *hva kan jeg vite?* og *hva bør jeg gjøre?*, som oppsummeres i et fjerde: *Hva er et menneske?*⁹³. Palmquist anser *Religionsskriftet* som Kants ønske om å fullende sine *Critiques* som et totalt system: «If so, then *Religion* can be regarded as his new attempt to complete the *Critical* part of his system.»⁹⁴. Ved å nytte en helhetlig tilnæringsmetode finner Palmquist flere moment som er verdt å ta med videre; presentert her i denne *thesis* i form av et eget «Appendix». Kants *Critiques* er alle ment å danne grunnlag for en videre ny metafysikk, men utgjør i seg selv ikke denne, men virker snarere som kritikk av tidligere forsøk på dette. Videre tilsvarende *Religionsskriftet* et fjerde kritisk forarbeide forut for reell empirisk religion. I interaksjon fremstår moral og teologi som komplementære kilder i en helhetlig kritikk⁹⁵. I åpenbaret religion finner moral samsvar med teologi, og i naturlig religion anpasses teologi til moral, der målet for Kant er å fremvise en *universell religion* som gir mulighet for å oppnå

⁹² Palmquist, «Does Kant Reduce religion to Morality?», 129-148. Se «Appendix» i denne *thesis* for en fremvisning av relasjon mellom de flere *Critiques* og *Religionsskriftet* benyttet av Palmquist i hans verk. Palmquists forslag til engelsk oversettelse av *Religionsskriftets* tittel vil ikke bli tatt opp i denne *thesis*.

⁹³ Ibid, 135. Se N10: Spørsmålet leser vi i *Logic* (oversatt av «... R. Hartman og W. Schwarz, Bobbs-Merrill Company, Inc., NY: 1974, p25/29.»).

⁹⁴ Ibid, 135.

⁹⁵ Ibid. 136: «This is why Kant can say *both* that «morality leads inevitably to religion» (Religion 8n/7n) and that «theology also leads directly to religion.».

en *indre mulighet* [*inner possibility*] for religion⁹⁶. I samsvar med de tre *Critiques* bør *Religionsskriftet* anses som en *transcendental kritikk av religion*; «... Religion ought to be viewed as itself a kind of transcendental *Critique of Religion* ...»⁹⁷. I Palmquists metodikk unngås forklarende og eliminerende reduksjonisme, samtidig som de flere *Critiques* og *Religionsskriftet* tilnærmes på et likeverdig nivå i en samlet etikk og religionsfilosofi⁹⁸. Kants filosofi fremviser ikke den ene forenklede løsning, men viser til en rasjonell utvikling, som av P. Kleingeld defineres som et filosofiens prosjekt i historisk kontekst⁹⁹. Kant hevder at hans transcendentale filosofi søker å definere en visdom som alltid hviler i menneskets bevissthet, der prinsippenes eksistens virker uavhengig av spatiotemporære dimensjoner og kun oppnår større klarhet over tid¹⁰⁰. I denne utvikling av rasjonell forutsetning [*Anlagen*], virker menneskets etiske egenskaper [*Gesinnung*] i en sfære av *noumena*, der sann innsikt i menneskefornuftens totale visdom ikke er mulig å erverve grunnet menneskets kognitive begrensninger. I tillegg til menneskesinnets tidløse utilgjengelighet, hviler menneskets muligheter for sann innsikt i en tilstand av kognitiv begrensethet, der svarenes egentlige meningsinnhold i seg selv eksisterer bakenfor en skinn [*Schein*]; bak et blendeverk [*Blendwerk*] av tilsynelthenhet: I form av illusjon [*Illusion*]. Å forvente ensidige svar i Kants filosofiske flere verk er således overmot [*Hybris*]. I en allmenn konstruktiv prosess er det imidlertid fullt mulig, og også ønskelig, å ta del i en felles rasjonell utvikling, noe denne *thesis* også tar sikte på. Metode må bære preg av kritisk tilnærming og refleksiv tilbakeholdenhet, der løsningene bør springe ut av Kants tekstlige primærkilder. I dette ligger en iboende forståelse om at Kants filosofiske arbeid må få tale for seg selv og tolkes med en åpen tilnærming, der de flere muligheter vektlegges. I denne metode kreves det en form av kritisk tilnærming som bærer preg av refleksiv dømmekraft: Kant skriver selv at overgang mellom teori og praksis ikke er uten utfordringer¹⁰¹. I denne *thesis* har jeg lagt vekt på å vise til Kants filosofiske verk i original språklig form, der jeg benytter originalkildene tilgjengeliggjort ved *Universitetet i Bonn*¹⁰². Innen akademisk forskning er

⁹⁶ Ibid. Se N14: «Kr. d. U. 481. Kant makes a similar remark in *Ethics* 78-79: «Religion is morality applied to God. It is ethics applied to theology ... Accordingly religion is the combination of ethics and theology ...» ...».

⁹⁷ Ibid., 140.

⁹⁸ Ibid., 146-148. Se under avsluttende kapittel: «Conclusion: Raising Morality to the Staus of Religion».

⁹⁹ Kleingeld, «Kant, History, and the Idea of Moral Development», 68-69: «Kant situates his own philosophical project historically as the product of a long development (e.g., C1 A852- 856 / B880-884 and the essay «Toward Perpetual Peace in Philosophy».)»

¹⁰⁰ Ibid., 62: «On Kant's view, it is not reason that develops, but rather the *predispositions for the use of reason*».

¹⁰¹ TP 61: «It is obvious that no matter how complete the theory may be, a middle term is required between theory and practice, providing a link and a transition from one to the other.».

¹⁰² *Das Bonner Kant-Korpus*: <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/>

[Dft10022016].

forskningsmaterialets autentisitet avgjørende for en rett fortolkning av kildematerialet, jeg har derfor valgt å benytte muligheten for å bruke primærkildene konstruktivt aktivt innenfor tilnærming og metode i denne *thesis*^{xv}. Vitenskapelig krav til og respekt for kildematerialets opprinnelige form er med på å fremme vitenskapelig sannferdighet innenfor akademisk filosofisk analyse og metode.

3.2 Tilnæringsformer: Filosofiens historisitet og trans - historisitet i interaksjon

Innenfor filosofisk forskning benyttes gjerne to former for metodisk tilnærming og analytisk rekonstruksjon av det materialet som ønskes belyst og diskutert, innen en filosofisk kontekst og filosofisk betinget *hermeneutisk* forståelseshorisont¹⁰³. Den ene metode fokuserer i hovedsak på det filosofiske materialets historisitet, mens den andre søker å sette den filosofiske tekst og tekstforfatter i kontekst med den samtid filosofien virker innenfor. I en rent historisk orientert kontekst belyses flere idé- og filosofihistoriske moment, det være seg innenfor kulturelle, politiske eller også religiøse aspekt. Her ser man nærmere på hvilke skikkelser og navn filosofen støtter seg til, og hvilken sekundærlitteratur filosofen benytter som grunnlag for videre produksjon og distribusjon av egen filosofisk tekst. Den andre metode er heller rent samtidsorientert, og tilnærmer seg forskningsmaterialet, den filosofiske tekst, rent analytisk. Denne typen forskningsmetodikk ønsker å kunne plassere tidligere filosofisk produksjon i en samtidsaktuell ramme, den innehar en transhistorisitet, der rekonstruksjon av historiske posisjoner og skikkelser begrunnes i et faktisk historisk tidsforløp. Første metodikk retter fokus på tekstlig eksegeseis og kontekstualisering, den andre fremmer en samtidig betinget kritikk, en form for rasjonell argumentativ rekonstruksjon, som videre er uavhengig av tid i rent historisk forstand. Filosofisk forskning må fokusere både på historisk kontekst, samt på det meningsinnhold som transcenderer denne, og som videre kan tilføres og slik nå inn i og ta del i samtidig filosofisk forskningsdiskurs. R. Fremstedal beskriver således nødvendigheten av å benytte moment fra begge metodene, begrunnet i det faktum at egen samtid, nåtid, og tidligere filosofers egen tid, fortid, er interaktivt gjensidig avhengig, der begge influerer og former hverandres språklige uttrykk og filosofiske meningsinnhold; «It could be argued that we need both approaches in order to bring out both the historicity and the validity (trans-historicity) of philosophy.»¹⁰⁴. Videre begrunnelse fremmes ved Y. C. Zarka; «... philosophy has a historicity which roots it in a determinate context, and at the same time, transcends that

¹⁰³ Fremstedal, *Kierkegaard and Kant on Radical Evil and the Highest Good*, 5-21.

¹⁰⁴ *Ibid.*, 13.

historicity in its philosophical meaning, ...»¹⁰⁵. I samsvar med dette viser så Fremstedal til R. Rortys utsagn der det fremkommer at historisk rekonstruksjon ikke kan virke adskilt fra rasjonell rekonstruksjon, at begge metodene er moment innenfor en kontinuerlig bevegelse, som del av en hermeneutisk kognitiv sirkel; «`... These two topics should be seen as movements in a continuing movement around the hermeneutic circle´.»¹⁰⁶. I filosofisk diskurs, i tilnæringsmetode til Kant, er det mulig å trekke ut deler av tekstens ordlyd, og søke å la denne finne sin funksjonelle plass i en samtidig debatt, utelukkende begrunnet i tekstens rent stiliserte form, der argumentene kun undersøkes analytisk. Imidlertid vil dette ikke gi mening alene, da flere av Kants begrep, betegnelser, definisjoner, aksiomer, postulat og teser i seg selv beskriver ideer og ideal rettet mot potensiell mulighet for realisering i en tenkt tilstand utenfor spatiotemporær kontekst og begrensninger. Kants etikk og religionsfilosofi er således ment å være *rettledende*. I en reel filosofisk-historisk analyse, vil hans filosofi aldri kunne begrunnes alene ut i fra Kants egen eller vår samtids forhold, annet enn i en idé- og filosofihistorisk kontekst. Kants filosofi *i seg selv* analyseres og begrunnes derfor i en forståelse av tid som tilhører de filosofiske ideenes og idealenes kontekst, ikke den tidligere filosofiens forfatter, heller ikke vår samtids kritikere av nevnte forfatter av denne filosofi. Kants filosofiske essens bæres frem av de filosofiske verk, de primære tekstlige kildene; *i seg selv* i form av intelligibel visdom. Imidlertid er det i akademisk forskningsarbeid nødvendig å støtte og relatere seg til ytre rammevilkår; et reelt rom for teorien om *den hermeneutiske fortolkningsmetode* å virke innenfor: En filosofiens ytre faktiske kontekstuelle verden. Vi må således ha en form for spatiotemporære omgivelser, for slik å kunne gi Kants essensielt tidløse filosofi, faste orienterings- og festepunkter i et akademisk interaktivt *samtidig* forskningsrom innenfor filosofisk forfatterskap og forskningsproduksjon av i dag. Fremstedal påpeker med riktighet at «Today, Kant scholarship is oriented both towards historical research and contemporary relevance.»¹⁰⁷. I dette sier jeg meg enig, da filosofi både er ment å videreføre den filosofiske idé- og mentalitetshistoriske traderte arv, og samtidig være i stand til å realisere denne innenfor en samtidig akademisk filosofisk relevant kritisk forskningsdiskurs. I denne *thesis* vil moment fra begge metodene benyttes, og jeg vil samtidig

¹⁰⁵ Ibid., 11. Fremstedal refererer her til Yves Charles Zarka; 'The Ideology of Context: Uses and Abuses of Context in the Historiography of Philosophy', i: *Analytic Philosophy and History of Philosophy*, red. Tom Sorell og G. A. John Rogers, (Cambridge: Clarendon Press, 2005), 147-159.

¹⁰⁶ Ibid., 13. Se N 41 der Fremstedal støtter seg til Richard Rortys artikkel «The Historiography of Philosophy: Four Genres», i: *Philosophy in History*, ed Richard Rorty, Jerome B. Schneewind, Quentin Skinner, (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 49-75.

¹⁰⁷ Ibid., 9.

flere steder fremheve og poengtere Kants filosofiske uavhengighet fra begge; hans verk kommuniserer en filosofiens universalitet: I seg selv, *immanent*, fri for spatiotemporære og kausale årsaksforhold og begrensninger. Utfordringen ligger således å likevel evne å fortolke samt trekke ut relevant kunnskap fra Kants samlede filosofi som helhet i vår egen samtid, der hans mål som filosofiforfatter relateres til Kants egen forståelse for filosofiens rolle i historisk, kulturelt og samfunnsrelatert perspektiv. Ikke minst er det nødvendig med en metodikk som ser paralleller mellom Kants tilnæringsmetodikk til filosofiens rolle i historisk perspektiv, moralfilosofisk arbeid samt hans posisjon som filosof i en opplysningstid preget av gjennomgripende politiske, kulturelle og vitenskapelige endringer¹⁰⁸.

3.3 Idé- og filosofihistorisk kontekst: Etikk og religionsfilosofi i Kants egen samtid

Kants målrettede kritiske prosjekt er et bevisst forsøk på å finne en metafysikkens nye vei som omgår den engelske empirismen fremført av John Locke og David Hume, og samtidig redde fra rasjonalismen presentert via Descartes og Leibniz. I *Kritik der reinen Vernunft* søker Kant å rydde denne veien gjennom kritikk av tidligere tradert metafysikk, spesielt i forhold til de flere forsøk på å fremme en teistisk etikk og religionsfilosofi begrunnet i *a priori* argumenter av 'rasjonell' art^{xvi}. Kant ønsker samtidig å bekjempe en gryende skeptisisme som søker å rive bort grunnlag for moderne naturvitenskap i begynnelsen av en revolusjon-erende opplysningstid, samt underbygge en revidert religiøs metafysikk som er i ferd med å tilpasses en nyere etter-reformatorisk mentalitet. Allerede i *Kritik der reinen Vernunft* stiller Kant seg kritisk til tankeretninger han tidligere anså seg som tilhører av, der Christian Wolff (1679 – 1754) og Gottfried Wilhelm Leibniz (1646 – 1716) sto for den filosofi som rådet ved opplysningstidens universitet i Preussen etter 1720 – årene. Kants kritiske prosjekt er imidlertid ikke en total avvisning av tidligere filosofer, snarere et forsøk på å tilnærme seg filosofiens traderte arv fra et kritisk ståsted, der han samtidig samler de konstruktive moment fra tidligere foregående filosofi og presenterer de innenfor en nyere metafysikkens kritiske ramme; *den transcendentale idealisme* i møtet mellom Leibniz' visjoner om en allerede etablert harmoni innenfor naturens prinsipp, Newtons mekaniserte

¹⁰⁸ Axel Honneth, «The Irreducibility of Progress: Kant's account of the Relationship between Morality and History», i: *Critical Horizons: A Journal of Philosophy and Social Theory*, (8 (1). August 2007): 1- 17; Jürgen Habermas, «Die Grenze zwischen Glauben und Wissen. Zur Wirkungsgeschichte und aktuellen Bedeutung von Kants Religionsphilosophie», i: *Revue de métaphysique et de morale*, (4/2004, (n 44)): 460-484.

naturvitenskap samt Rousseaus samtidspolitiske innsikt¹⁰⁹. Kants kritiske prosjekt imøtekommer utfordringer fra dogmatisme, empirisme og skeptisisme. I sitt reflekterte kritiske prosjekt søker Kant å ivareta den filosofi som tidligere dogmatisk metafysikk ifølge ham selv ikke lykkes å videreføre; filosofiens flere ideer og ideal som utgjør grunnlaget for, grunngir og begrunner en moralteologiens etikk- og religionsfilosofi. I denne prosess overfører Kant de metafysiske religiøse argument, påstander og teser fra den rene teoretiske fornufts domene, i *Kritik der reinen Vernunft*, til den praktiske moralske arena, i *Kritik der praktischen Vernunft* innenfor fornuftsindividets (selv)refleksive dømmekraft i *Kritik der Urteilskraft*. I en slik prosessering får de opprinnelig rent teoretiske ideer praktisk moralsk gjennomslagskraft. I dette perspektiv oppstår behov for å innlemme moralfilosofien innenfor den nye opplysningstidens naturvitenskapelige perspektiv, der også konseptet *det høyeste gode* anses som del av naturens og menneskets naturlige endemål¹¹⁰. Her søker Kant en metodologi i form av fornuftens evne til teleologisk målrettet refleksiv dømmekraft. I utgangspunktet anser Kant det tilstrekkelig med en første *Critique*, imidlertid er hans filosofiske produksjon og virke i så stor grad selvforsterkende utviklende at der blir utgitt en tredje i form av *Kritik der Urteilskraft* i 1790 i Leipzig. I dette verk bindes naturens teleologiske samlende kraft med moralens deontologiske selverkjennelse, der vi avslutnings-vis ser en endelig utgang i en religionsfilosofiens moralske bevis for Guds eksistens som et endemål for også verdens eksistens. I en utvikling preget av egen samtid ser vi hvorledes Kant beskriver et ønske om å forene religionsfilosofi både med naturvitenskapelig metode i form av *physicotheology*, og med opplysningstidens frihetsmoral i form av *ethicotheology*¹¹¹. I de flere forelesninger innenfor filosofisk religionslære i perioden 1783 - 1785 støttet Kant seg til Alexander Gottlieb Baumgarten's *Metaphysica*, nærmere bestemt seksjon vedrørende teologi, som også ble benyttet som ledende tekst i blant tilhengere av Wolffs rasjonalisme. I tillegg benyttet Kant *Vorbereitung zur natürlichen Theologie* av Johann August Eberhard, samt Christoph Meiners verk *Historia doctrinae de uno Vero Deo* fra 1780. I *Der Streit der Fakultäten* fra 1798, som er en sammenfattet utgave av tre ulike essays Kant skrev på, beskriver han forholdet mellom fakultetet for filosofi og det teologiske fakultet ved universitetet, der han tidvis forsvarer sin

¹⁰⁹ KrV, 24: Se unde «Introduction»; «Kant's philosophy can be thought of as an attempt to synthesize Leibniz's vision of the preestablished harmony of the principles of nature and the principles of grace with the substance of Newtonian science and the moral and political insights of Jean-Jacques Rousseau ...».

¹¹⁰ KU, xxxviii: Se under «Editor's introduction»: «... it must be what Kant calls the "highest good," the maximal possible human happiness as the product of human virtue, that is seen as the ultimate end of nature.».

¹¹¹ KU 5: 447- 453: «§ 87. On the moral proof of the existence of God.», 5: 436- 442: «§ 85. On physicotheology», 5: 442- 446: «§ 86. On ethicotheology».

utgivelse av *Religionsskriftet* i fra 1793. Kant tilskriver filosofi, som det lavere fakultet, en større kritisk frihet, enn teologi, som utgjør sammen med medisin og juss, de høyere fakultet. Ut fra hans uttrykk for nødvendigheten av uttrykksfrihet i verket *What is Enlightenment* fra 1784, skriver Kant at det filosofiske fakultetets funksjon er direkte relatert til et kosmopolitisk univers for læring og studier, og retter seg mot offentlig bruk av fornuft, og derfor må forbli utelatt fra den statlige kontroll som er nødvendig å utøve overfor de høyere fakultetene teologi, medisin og juss. I 1792 sendte Kant et essay til J. E. Biester ved *Berlinische Monatsschrift* med tittelen «Concerning radical evil in Human Nature». Brevet forsvant, men Kant skrev året etter til C. F. Stäudlin at han ønsket å sammen-stille dette essay som det første av i alt fire tekster vedrørende temaet religion, for så å få materialet publisert i Biesters journal. I Berlin ble essayet godkjent for videre publisering av G. F. Hilmer, daværende fungerende sensor innenfor informasjonsformidling av filosofisk art. Kants andre essay ble imidlertid avvist av sensurvesenet, en statlig institusjon som var del av den kulturelle, politiske og akademiske offentlighet allerede før Fredrick William II overtok den regjerende makt i 1786. Sensurvesenet var imidlertid ikke ukjent for Kant; allerede i 1749 offentliggjorde William II en kjennelse som godkjente etablering av sensurkommisjon i form av Berlin Censorship Commission. I 1793 utgis endelig første utgave av *Religionssskriftet*, etterfulgt av sterk kritikk fra flere institusjoner der han beskyldes for å ha misbrukt sin posisjon som filosof. Kant svarer resolutt at dette ikke er tilfelle, hans intensjoner var aldri å kritisere kristendom som trosform, men snarere å evaluere naturlig religion og fornuftstro allmennt¹¹². I tiden etter F. William II's bortgang velger Kant å offentliggjøre både den sensur som til da var gitt av hoffet, samt hans tilbakemelding på denne ved å inkludere dokument-tekster i forord til *Conflict of the Faculties*.¹¹³ Vi ser her hvorledes Kant i sin samtidige kontekst inntar en bevisst og klar holdning til sensurvesenet og offentlig debatt og diskurs, samtidig som han arbeider for å fremme yringsfrihet i opplysningstidens brytningstid.

¹¹²R, 48: [Se Nj: «AK 7-8»]: «Kant replied that his book could not have been detrimental to the public ordersince it has not been intended for the general public».

¹¹³ Palmquist, «Does Kant Reduce Religion to Morality?», 143, N22: «He explains and defends this decision in Conflict 5-11, and includes an explicit statement (9-10) indicating the seriousness with which he composed his writings: «I always pictured this judge ... as standing at my side to keep me not only from error ... but even from any careless expression that might give offense.»».

3.4 Filosofisk forfatterskap i form av utviklende metode: Kants *hermeneutiske* modell

I en helhetlig tilnæringsmetode er det videre ønskelig å anse Kants arbeide i lys av hans egne modeller for metodisk selvrefleksiv forståelse overfor den rolle det filosofiske arbeid innehar i en utvidet filosofihistorisk kontekst. A. Honneth beskriver tre metoder som Kant nytter i sin tilnærming til filosofihistorien som del av menneskehetens kulturelle, politiske og moralske kooperative historie, der fornuftsindividets ansvar innebærer å ta del i en felles kognitiv utviklende *hermeneutisk* læringsprosess¹¹⁴. Kants flere metodologiske forklaringsmodeller bærer preg av målrettet hensiktsmessighet, der man søker en erkjennelse av at der i naturen og i mennesket eksistere en form av intensjon i retning av moralsk progresjon slik Kant beskriver det i sitt essay *Idea for a Universal History with a Cosmopolitan Purpose* fra 1784¹¹⁵. Honneth beskriver denne teori som Kants tredje begrunnende forklaringsmodell [*Begründungsmodell*], i form av en *hermeneutisk* metode, der det legges vekt på filosofi-historieforfatterens refleksive bevissthet over egen rolle som bidragsyter til en utviklende prosess som helhet. I denne historisitetens konstruktive *hermeneutiske* metode står menneskets iboende streben etter det gode sentralt i en global politisk-moralsk institusjonell transformasjon, der menneskets indre naturlige drivkraft i form av autonom frihet får et ytre uttrykk i form av en stadig utviklende kognitiv prosess, der en utvidet individuell og samtidig felles forståelseshorisont fremtrer¹¹⁶. *Den hermeneutiske innsikt* speiles i Kants tekster *What is Enlightenment*, *Perpetual Peace* og *Conjectures on the Beginning of Human History*, der vi leser en streben etter et fellesskap som reflekterer en forbedret kulturell og politisk tilstand; *et felles høyere gode* som således er ethvert individs ansvar å søke realisert: «Once such a mechanism of learning spanning the generations is presupposed, human history, taken as a whole, could therefore be understood as a cognitive process of progress, indeed as the unfolding of a moral rationalization.»¹¹⁷.

I etikk og religionsfilosofisk perspektiv vil Honneths beskrivende analyse av denne *hermeneutiske utviklende* metode finne flere grunnleggende paralleller til Kants beskrivelse av det etiske rike, eller også et nådenes rike, *Regnum Gratiae*, men da i en mer moralteologisk *idealisert* form. Honneth understreker viktig punkt i Kants metode; det faktum at Kants

¹¹⁴ Honneth, «The Irreducibility of Progress», 3: «Kant is known to have had two, if not three, explanations for why we should have the right, methodologically, to comprehend human history, taken as a whole, as a purpose-directed process of progress.»

¹¹⁵ Ibid., 4: «... we get a methodological justification of history ...».

¹¹⁶ Ibid., 11.

¹¹⁷ Ibid., 14.

hermeneutiske modell virker både på individuelt og felles nivå, der former for offentlig diskurs fremmer menneskehetens kapasitet for moralsk og kognitiv refleksjon på subjektivt og universelt plan¹¹⁸. Honneth beskriver hvorledes menneskeheten i form av sivilisasjon streber etter moralsk forbedring, et ønske om *et høyere gode* som kun kan oppnås i et fellesskap der samtlige fornuftsindivid bidrar. I en teleologisk målrettet moralpolitisk filosofi ser vi her paralleller til Hegel, samtidig som Kant i større grad fremmer individets selvrefleksive bevissthet i forhold prosessen^{xvii}. Honneths beskrivelse av Kants *hermeneutiske metode* er først og fremst relatert til en moralpolitisk historiefilosofisk kontekst, og retter seg i utgangspunktet ikke henimot Kants etikk og religionsfilosofi som helhet. Imidlertid er Honneths beskrivelser av de menneskelige kognitive mekanismer i form av moralsk rasjonalisering og moralsk transformasjon, fellesbetegnelser som følger med ethvert fornuftsindivid i enhver kontekst av *immanent* form, således at vi også her kan finne klare paralleller av metodisk art innenfor Kants etikk og religionsfilosofi. I den *hermeneutiske* metode hviler fornuftsindividets refleksive forståelse av seg selv som subjekt som del av en universell prosess:

«A subject with such a self-understanding, so Kant wants to demonstrate, possesses no other alternative than the following: to comprehend the developmental process that precedes him as the gradual achievement of something better, and conversely to construe the time that still lies before him as an opportunity for further improvement.»¹¹⁹.

Axel Honneth tolker Kants beskrivelser av individets streben etter *et høyere gode* i form av en transcendental orienteringsprosess, der mennesket gjennomgår selvreflekterende kritiske bedømminger over hvordan det fremtrer i form av å eksistere som moralindivid, ettersom det opparbeider seg stadig høyere nivå av moralsk selvrefleksiv bevissthet. I denne *hermeneutiske* metode reflekteres vider subjektets forståelse av seg selv som et individ med iboende naturlig fornuftstro. I Kants etikk og religionsfilosofi utgjør kravet til stadig forbedring i form av evig streben del av de teoretiske ideer [*theoria*] som utgjør selve grunnlaget for konseptet *det høyeste gode* som ideal innenfor moralteologiens *immanente* praksis [*praxis*].

¹¹⁸ Ibid., 14-15: «By contrast with Hegel, ... Kant is deeply convinced that the capacities for reflection of human beings grow the more the individual is put under the pressure of public justification».

¹¹⁹ Ibid., 8: Axel Honneth skiller her mellom begrepene `naturens intensjon´ og `naturlig menneskelig intensjon´, der kun sistnevnte relateres direkte til konseptene fri vilje og autonomi. I Kants samlede etikk og religionsfilosofi var et av målene å finne en syntese mellom disse betegnelser innen henholdsvis fysikoteologisk og etikoteologisk kontekst, da innenfor moralteologiens samlede teleologiske og deontologiske perspektiv.

4 Teori: *Det høyeste gode* innenfor moralteologiens *deontologi* og *teleologi*

4.1 Ideen *ens realissimus* og idealet *sumum bonum* innenfor *theismus moralis*

I denne *thesis* ser jeg nærmere på teorien om konseptet *det høyeste gode* som samlende idé og konstruktivt ideal innenfor rammene av Kants transcendentale idealisme, i hans kritiske religionsfilosofi og moralfilosofi. Kant assosierer den praktiske bestemmelse av teorien *det høyeste gode* til en visdommens doktrine i form av vitenskapelig teori, slik den blir formidlet av filosofer. Her uttrykker han hvordan teori innenfor filosofi må etterstrebe, opprettholde samt videretrudere filosofifagets meningsbærende innhold og uttrykk i en teori om *det høyeste gode* i form av doktrine: «... *doctrine of the highest good* so far as reason strives to bring it to *science*.»¹²⁰. I fra den greske antikken tydes filosofi som kjærlighet til visdom; *philosophia* [*φιλοσοφία*]. Denne forståelse av den filosofiske retning omslutter kjærlighet til vitenskap i form av visdomslære: «... *doctrine of wisdom*, ...»¹²¹. I den greske antikkens visdomsfilosofi beskriver Kant to skoler, der begge retninger søker å resonnerer seg til prinsippet *det høyeste godes* totale enhet, samtidig som de velger ulike grunnbegrep i relasjon til betegnelsene lykke og dygd. Der Epikureeren hevder at det å inneha bevissthet relatert til en maksime som videre leder til lykke er dydighet, påstår Stoikeren at det å være bevisst egen dydighet er lykke. Den første anser moral og klokhet som sammenfallende egenskaper, den andre betegner moral i seg selv som sann visdom. Kant sier at han beundrer begge retningenes forsøk på *filosofiske erobringer*, og han gjenkjenner klart det han beskriver som *en dialektisk ånd* som former de antikke filosofers samtid. Epikureeren hevder at dydighet er innlemmet i maksimen som tilsier at man skal fremme egen lykke. Stoikeren anså at lykksalighetsfølelse er del av erkjennelse av ens egen dydighet: «The Stoic maintained that virtue is the *whole highest good* ... The Epicurean maintained that happiness is the *whole highest good* ...»¹²². Kant anser lykksalighet og dygd som heterogene konsept, og at begge modellene fra antikken må anses som ufullstendige, men gode, forsøk på å finne frem til en holdbar funksjonell helhetlig teori.

Ideen om Gud, *ens realissimum*, og idealet om det høyeste gode, *sumum bonum*, fremtrer både som adskilte enheter hver for seg, og fremstår også som samlende enhet, der konseptet Gud også hører til moral: «The concept of God, then, is one belonging originally ... to morals ...»¹²³, og der *tanken det høyeste gode* også opptrer innen teologi: «... the idea of

¹²⁰ KpV 5: 108: «... pure practical reason ... seeks the unconditioned totality of the object of pure practical reason, under the name of the *highest good*.».

¹²¹ KpV 5: 108.

¹²² KpV 5: 112.

¹²³ KpV 5: 140.

the highest being ... can be considered as the highest good ...»¹²⁴. Ideen og idealet fortolkes i flere retninger, fra *transcendent* fremtredende til *immanent* iboende. Ideens overskridende gudstro og fornuftsvesenets iboende moralideal finner et felles sammenbindende møtepunkt i konseptet *det høyeste gode*, og er således kilde til Kants nye enhetlige transcendentale moralteologiske idealisme. I Kants kjente utsagn bindes fornuftstroens transcendentale idé, symbolisert i form av en stjernehimmel over oss alle, sammen med morallovens immanente ideal, representert i form av individets iboende bevissthet: «... *the starry heavens above me and the moral law within me* ... I see them before me and connect them immediately with the consciousness of my existence.»¹²⁵. I Kants teori om *det høyeste gode* fremtrer variasjon innenfor flere tematiseringer, relatert til et mangfold av utfordringer. Problemstillingen i denne *thesis* er ikke tenkt å fremtvinge en stilisert endelig løsning som er ment å dekke ethvert aspekt ved ideen og idealet *det høyeste gode*, disse fremstår helt tydelig og like fullt i Kants verk i kraft av seg selv¹²⁶. Oppgaven er her å finne frem til en forståelse av det meningsinnhold teorien om konseptet *det høyeste gode* i utgangspunktet har i Kants originalverk, samt fortløpende erverver seg i en kontinuerlig prosessering i Kants arbeid. I denne utvikling sammenbindes og forsterkes Kants etikk og religionsfilosofi som helhet, der teorien *i seg selv* til sist viser seg å inneha flere viktige funksjoner og avgjørende roller i en mangesidig kontekstuell enhet.

I denne forbindelse er det viktig å nevne samtidig forskningsdirskurs, der teorier og teoretisering har hatt en tendens til å fraskrive konseptets dets autentiske forbindelse til Kants religionsfilosofi, der man søker en sekularisert versjon av *det høyeste gode*. A. Reath er en av flere som således først fremmer to konseptuelle versjoner av Kants teori om *det høyeste gode*, for deretter å kun viderefremme den sekulære som gyldig representant for Kants filosofi som helhet¹²⁷. R. Z. Friedman tilhører den gruppe som holder fast ved Kants religionsfilosofiske arbeid som en realitet¹²⁸. Kant skriver flere verk innen religionsfilosofi, der han knytter

¹²⁴ VpR 28: 994-995.

¹²⁵ KpV 5: 161-162.

¹²⁶ G 4: 396, 4: 401, 4: 408-409; KrV A810/ B838 - A815/ B 843; KpV 5: 4, 5: 110-148;

KU 5: 444, 5: 450, 5: 469; G: viii, xxxviii; OP 21: 22-23; Wh 8: 146; EaD 8: 335; VpR 28: 995, 28: 1061 Nk: *summum bonum finitum*: «the highest finite good.»: *summum bonum finitum* [den mest perfekte verden].

¹²⁷ Andrews Reath, «Two conceptions of the Highest Good in Kant», i: *Journal of the History of Philosophy*, (Volume 26, Number 4, October 1988), 594: «I will do so by showing that there are different conceptions of the Highest Good in the texts, both a «theological» conception and a «secular» (or political) conception, and will suggest a rationale for taking the latter as the best expression of Kant's view».

¹²⁸ R. Z. Friedman, «The Importance and Function of Kant's Highest Good», i: *Journal of the History of Philosophy*, (Volume 22, Number 3, July 1984), 326: «The connection between the highest good and the existence of God is not much in dispute. If it is necessary to accept the connection between virtue and happiness which is the highest good, then it is necessary to accept that condition which makes it possible – the existence of an Author of nature who operates in accordance with moral considerations.».

filosofiens teologiske retning opp til moralfilosofiens deontologi og naturfilosofiens teleologi. Kant binder ikke religionsfilosofi kun sammen med moralfilosofi, men setter den i kontekst med et mangfold av teorier innen kultur-, politikk-, idè- og mentalitetsfilosofi, som han videre belyser ut fra både natur- og sosialvitenskapelig filosofisk perspektiv. Konseptet *det høyeste gode* er et ønske om å sammenbinde nevnte kategorier til en total universell filosofi som også virker på individuelt plan, slik som S. Engstrøm fremhever i teoretisk analyse av konseptet¹²⁹.

I samtidig forskning leser vi således et mangfold av fortolkninger av Kants teori om *det høyeste gode*, der noen søker å løsrive seg fra moralteologiens religionsfilosofiske aspekt, uten å helt lykkes. P. Rossi gir en utdypende kritisk analyse av hvorledes *beskrivelsene* av konseptet *det høyeste gode* varierer i fra verk til verk, der han først hevder å finne grunn til at Kant fremstår inkonsistent og til dels selvmotsigende, for eksempel i overgangene mellom *Grundlegung* og første *Critique*, og i fra første til andre og fra andre til tredje *Critique*¹³⁰. I konseptets rolle i tredje *Critique* og i *Religionsskriftet* ser Rossi hvorledes Kant imidlertid finner tilbake til teoriens opprinnelige form¹³¹. Innenfor samtidig forskning viser både Rossi, Hare, Firestone, Jacobs, Wood og ikke minst Wimmer hvorledes Kant ikke opererer med *fullstendig* ulike teorietiseringer av teorien om konseptet *det høyeste gode* i seg selv, men at han fremviser *variasjon* i teoriens funksjonalitet relatert til den anvendelse konseptet *det høyeste gode* er ment å inneha i den rikholdige kontekstuelle variasjon Kants flere verk i seg selv reelt sett representerer. Kant er innforstått med hvorledes overganger mellom varierende kontekst medfører nødvendigheten av å utvise dømmekraft og evne til fleksibilitet relatert til teoriens representative uttrykksform. Det som imidlertid står fast er at Kant selv gjennomgående og i de fleste verk relaterer konseptet *det høyeste gode* helt klart både til religionsfilosofi og moralfilosofi¹³². I teorien om dette konsept opererer Kant innenfor flere kontekster i form av fornuftskritisk teori [*theoria*], og i moralteologisk praksis [*praxis*]. Således får teorien uttrykksform både i form av idé og samtidig også i form av ideal. I denne overgang

¹²⁹ Stephen Engstrom, «The Concept of the Highest Good in Kant's Moral Theory.», i: *Philosophy and Phenomenological Research*, (Vol. 52, No .4, Dec. 1992), 769: «It is true that the highest good includes universal virtue as well as the proportionality of happiness to virtue. And that may seem to imply that the duty to promote the highest good involves a duty to promote universal happiness.»

¹³⁰ Rossi, «Kant's Philosophy of Religion», 14: «Although the *Critique of Practical Reason* is often seen as the *locus classicus* for Kant's doctrine of the Highest Good, it may rather be best to take it as transitional text, since its argument for the Highest Good is quite different from those who come after.»

¹³¹ Ibid., 18: «It is not uncommon to fold Kant's argument for the Highest Good in the First Preface of *Religion* into the Third *Critique*'s argument.»

¹³² Ibid., 18: «Although some interpreters prefer a secular rendering of the Highest Good, this is not reflected in the actual corpus.»

tilfører Kant konseptet om *det høyeste gode* objektiv relevans som konsept ved å endre *det teoretiske kontekstuelle rammevilkår* fra rent teoretisk spekulativt [*transcendent relatert*] til reelt praktisk moralsk [*immanent kontekstuell*]. Denne endring fra transcendent tolkning av konseptet *det høyeste gode* til immanent forståelse, slik Kant skriver det i sin andre *Critique*, er imidlertid kun variasjon i tilnæringsmetode til teorien om konseptet, samt en endring i konseptteoriens kontekstuelle rammevilkår. Om teoriens ytre uttrykk tilpasses forholdene, medfører dette ikke nødvendigvis at teoriens iboende meningsinnhold forsvinner, kun at dets formidlende budskap favner en totalt sett bredere horisont av kontekstuelle overganger, som videre fører til økt forståelse og dypere innsikt i *det høyeste godes* flere funksjoner. Idet Kant gir teorien *det høyeste gode* flerfoldig uttrykksform, medfører dette ikke endring i teoriens meningsinnhold, snarere en konseptuell fleksibilitet og funksjonell bredde i praksis¹³³. Teorien *det høyeste gode* må derfor tolkes både som idé og ideal på flere nivå i en utviklende prosess, i form av *ens realissimus* og *sumum bonum*, innenfor Kants moralteologi som omfattende total enhet; *theismus moralis*. Reformulering og revidering av teori i samsvar med verkets kontekstuelle meningsinnhold viser til Kants evne for omfattende helhetlig filosofisk selvkritisk refleksjon, der den filosofiske teori om konseptet *det høyeste gode* viser til grunnleggende holdbarhet og funksjonsevne på tross av ytre kontekstuelle variasjoner.

4.2 Teoretisk fleksibilitet i Kants overgang fra teoretisk *theoria* til moralteologisk *praxis*

I skillet mellom *analytisk* og *syntetisk* bruk av setninger, der uttrykkenes meningsinnhold tolkes i lys av *phenomenon* eller *noumenon*, der kun *noumenon* fremstår fri fra den kausale verden, og der egenskapene skifter fra å fremstå som *transcendent* til å virke *immanent*, eller der også der de transcendent ideers funksjon forblir utenfor kognitiv rekkevidde, er det tidvis lettere å finne skiller i Kants varierende bruk av teorien om *det høyeste gode*, enn det er å finne sammenfall mellom konseptet *det høyeste godes* flere meningsbærende betydninger. Vi ser et klart eksempel på Kants konglomerat av filosofiske begrepsfasetter i hans teori om konseptet i *Religionsskriftet*, der han skriver at følgende setningsfremlegg, eller hypotese er en *a priori syntetisk* tese [*Satz*]: «There is a God, hence there is a highest good in the world», if it is to proceed (as proposition of faith) ...»¹³⁴. På tross av at påstanden ikke kan utvikles i en ren analytisk retning, innehar den funksjon i en praktisk moralsk kontekst, der den utledes i

¹³³ TP. s. 61-64.

¹³⁴ R 6: 6 N *.

syntetisk form¹³⁵. I samme fremlegg ser vi av ordlyden at Kant i klartekst kobler hypotesen om Guds eksistens tett sammen med konseptet *det høyeste verdensgode*:

« *) Der Satz: es ist ein Gott, mithin es ist ein höchstes Gut in der Welt, wenn er ... bloß aus der Moral hervorgehen soll, ist ein synthetischer a priori, der, ob er gleich nur in praktischer Beziehung angenommen wird, doch über den Begriff der Pflicht, den die Moral enthält, ... hinausgeht und aus dieser also analytisch nicht entwickelt werden kann.»¹³⁶.

At en grense av denne art mellom analytisk og syntetisk form også er ment å gjelde i utvidet forstand som et klart avgrensende skille mellom moralfilosofisk logisk analyse og religionsfilosofisk intuitiv resonnement i alle punkt, gjennom hele Kants kritiske prosjekt fremstår imidlertid som mindre sannsynlig. I etterdønningene av Kants hypotese, der det oppstår en klar interferens mellom religionsfilosofi og moralfilosofi, der *det høyeste gode* virker som et felles møtepunkt, således at teoretisering rundt dette begrep fremtrer som representant for en helhetlig etikk og religionsfilosofi, ser vi hvordan Kant likevel søker etter en analytisk logisk moralfilosofisk meningsbeskrivende forklaring på et utpreget moralteologisk utsagn; Kant skriver at religionsfilosofiens idé om en moralsk lovgiver for alle mennesker er *identisk* med moralfilosofiens deontologiske pliktbegrep om å fremme *det høyeste gode* i form av ideal:

«Das Zusammenstimmen mit der bloßen Idee eines moralischen Gesetzgebers aller Menschen ist zwar mit dem moralischen Begriffe von Pflicht überhaupt identisch, und sofern wäre der Satz, der diese Zusammenstimmung gebietet, analytisch.»¹³⁷.

Kants flere tilnæringsmåter har i flere tilfeller blitt fortolket som nærmest selvmotsigende kontradiksjoner, der man har hatt diskurser vedrørende overganger mellom moral og religion i relasjon til konseptene *a priori* analytisk og *a priori* syntetiske utsagn. Imidlertid bør Kants rikholdige bruk av beskrivende forklaringer snarere tolkes som et forsøk på å fremføre en innsikt i teoriene, tesene og postulatene *flere* sider, deres *mangesidige* struktur relatert til deres funksjoner som *både* idé og ideal, innenfor henholdsvis moralfilosofisk og religionsfilosofisk kontekst, også der de innenfor en felles etikk og religionsfilosofi kommer sammen i en bred omfattende kontekst. Morallovens i form av deontologiske plikt-konsept faller her inn

¹³⁵ R 6: 6 N *: «be analytically evolved out of morality. *But how is such a proposition possible?*».

¹³⁶ R 6: 6 N *: <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa06/006.html> [Dft21032016].

¹³⁷ R 6: 6 N *: <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa06/006.html> [Dft21032016].

under ideen om morallovens øverste lovgiver, en morallov som Kant videre definerer innen religionsfilosofiens moralteologiske *immanente* grenser. Således skriver Kant i forordet til førsteutgaven av *Religionskriftet*, at moral i seg selv, *tilsynelatende* ikke trenger religion;

" - Sie bedarf also zum Behuf ihrer selbst ... keinesweges der Religion, sondern Vermöge der reinen praktischen Vernunft ist sie sich selbst genug. ... sondern sie kann gar wohl und soll, wenn es auf Pflicht ankommt, von allen Zwecken abstrahiren.»¹³⁸.

I samme forord skriver Kant samtidig og på tross av morallovens selvforsynte integritet, at moralloven gjennom religionens filosofi ekspanderer og overgår sine grenser¹³⁹. Kants hovedpoeng er således at moralloven som *formell lov* i seg selv er tilstrekkelig som moralsk rettesnor, og at tilknytningen til religion først inntreder idet moralloven gjennom seg selv leder henimot ideen om en moralens lovgiver, der moralens deontologiske plikt-konsept faller sammen med den religiøse gudstanke, og således gjør at moralfilosofien og religionsfilosofi faller sammen i et møtepunkt, og derigjennom danner *det høyeste gode* som en felles bølgebevegelse, der kraften i det doblede svingningsutslag fremstår enda sterkere, i kraft av Kants etikk og religionsfilosofi. Her ser vi at det man tidligere har ansett som Kants selvmotsigende beskrivelser, snarere er to ulike tilnæringsmåter, som hver for seg utgjør sin egen bevegelse, men som sammen i en helhetelig teori om konseptet *det høyeste gode*, skaper en felles funksjonell teori. Således ser vi at Kant her gir oss *tilsynelatende* motstridende argumenter.

I P. Rossis forskning belyses nødvendigheten av å se teoriens og konseptets *flersidige* form i møte med *flere krav* som stilles innenfor etikk og religionsfilosofiens mangefasetterte totale kontekst. Kant argumenterer innledningsvis imot de modeller som fremmes både av henholdsvis stoikere og epikureere, og presenterer sitt eget ståsted i form av en påstand av syntetisk art der forholdet mellom lykke og moral fremgår. Lykke fremstår i samsvar med moral innenfor en normativ lov som gis mennesket i form av etikk. I en slik tilnærming benevnes *det høyeste gode* i formen HGi; *Det høyeste gode* som *ideal*¹⁴⁰. Rossi påpeker at dette imidlertid *kun er et aspekt ved Kants doktrine som helhet*. I tillegg til å se *det høyeste gode* som ideal, viser Rossi videre til en fortolkning av *et høyeste gode* som plikt. I denne

¹³⁸ R 6: 3-4. <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa06/003.html> [Dft21032016]/
<https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa06/004.html> [Dft21032016].

¹³⁹ R 6: 6: «Morality thus inevitably leads to religion, and through religion it extends itself* [N i R] to the idea of a mighty moral lawgiver outside the human being, in whose will the ultimate end ... is what can and at the same time ought to be the ultimate human end.».

¹⁴⁰ Rossi, «Kant's Philosophy of Religion», 13.

anskuelsesform betegnes fenomenet som HGd; *det høyeste gode* i form av *plikt*. Her er det rom for flere fortolkninger, der *idealet* HGd innehar mulighet til å sammenfalle med *ideen* om plikt, HGd, der *ideen* *det høyeste gode* som plikt, HGd, videre kan fremmes i form av ideal HGd. Her oppstår både muligheter, variasjoner og konfrontasjoner. Rossi peker på hvorledes flere som leser HGd i form av et ideal mennesket etterstreber i denne verden, anser HGd å virke som en form for sosial forpliktelse til å fremme et rettferdig samfunn. I motsetning til dette fremstår andres vektlegging av Kants postulat vedrørende Guds eksistens og et evig liv som en presentasjon av HGd som et ideal tilhørende et fremtidig liv formet av Guds vilje.

I Kants egne tekster sammenfaller imidlertid HGd; *det høyeste gode* som ideal, sammen med HGd; *det høyeste gode* som plikt¹⁴¹. I hans første *Critique*, er der viet et helt kapittel til denne syntese der alle morallover sammenfattes i *ideen* om en moralens verden som således innehar objektiv realitet i samsvar med *idealet* om *det høyeste gode*¹⁴². I dette sammenfall mellom HGd, *det høyeste gode i form av ideal*, og HGd, *det høyeste gode i form av plikt*, fremstår *teorien om konseptet det høyeste gode* i form av *ideen om det høyeste gode i form av et forpliktende ideal å handle etter*. I dette leser vi svaret på Kants andre spørsmål om hvorledes et menneske bør handle: «**Do that through which you will become worthy to be happy**»¹⁴³. I dette kan vi trekke paralleller til *det kategoriske imperativ*, der Kants *flere* formuleringer av *ideen* i teoretisk ordform etterstreber et felles ideal i praktisk handling¹⁴⁴.

4.3 Teoretisering av Kants konsept *det høyeste gode* innen *fornuftstro*; *Vernunftglauben*
 Å holde noe for sant [*Das Fürwahrhalten*], å anse noe som sannhet, er en hendelse i menneskets forstandsevne som kan hvile på objektiv grunn, men som også krever subjektive grunner i individets refleksjonsprosess¹⁴⁵. En *overbevisning* [*Überzeugung*] vil inneha gyldighet for ethvert *fornuftsvesen* og er således objektivt tilstrekkelig for å falle inn under beskrivelsen 'sannhet'. En form for *overtalelse* [*Überredung*], er imidlertid kun begrunnet i subjektets særskilte konstitutive situasjon. Kant beskriver en slik form av *overtalelse* som mere skinn [*Schein*], siden grunnlaget for selve bedømmelsen hviler kun i subjektet selv, og

¹⁴¹ R 6: 6. N *: «... «Make the highest possible good in this world your own ultimate end, ...».

¹⁴² KrV A808/ B836 - A811/ B839.

¹⁴³ KrVA808/ B837 - A809/ B 838.

¹⁴⁴ G 4: 421: «... act only according to that maxim through which you can at the same time will that it become a universal law.»; G 4: 429: «So act that you use humanity, in your own person as well as in the person of any other, always at the same time as an end, never merely as a means»; 4: 437: «... act according to maxims that can at the same time have as their object themselves as universal laws of nature.»

¹⁴⁵ KrV A820/ B848.

samtidig forsøkes fremstilt og formidlet som objektiv sannhet. Dette lar seg ikke gjøre, da en slik type av dom kun har privat relevans og gyldighet. Sannheten hviler alene i samsvar med objektet [*Objekte*], således sier Kant at alle dommer utført i tråd med ethvert fornuftsindivid må være samstemt og enige; «... *consentientia uni tertio, consentiunt inter se.*»¹⁴⁶. Å holde noe for sannhet, i relasjon til overbevisning, samt det subjektive bedømmelsens gyldighet som da også er gyldig i objektiv forstand, utgjør ifølge Kant tre nivå; i) Å ha en mening, ii) å inneha en tro, samt iii) å ha en viten om¹⁴⁷. Å *mene* er å holde noe for sant, selv om grunnlaget for bedømmelsen er subjektivt og objektivt utilrekkelig. Å *tro* har subjektiv tilstrekkelighet og funksjon, men ikke objektiv. Å *vite* tilfredsstiller både subjektive og objektive krav til sannhet. Videre benevnes en subjektiv tilstrekkelighet som overbevisning for en selv, der den objektive form for tilstrekkelighet betegnes som sikker visshet for alle. Videre fremmer Kant flere trosformer; i) *En pragmatisk tro* som, selv om den virker vilkårlig, i flere tilfeller er med på å forme handling. ii) *En doktrinal tro*, der det å holde noe for sannhet grunner i teoretiske dommer. iii) *En moralsk tro*, der den troende er pålagt, av seg selv i form av autonom selvolgivende vilje, å oppfylle moralloven i alle punkt, målet er her uunngåelig fastbestemt og fiksert. Kant anser at tesen om Guds eksistens inngår under doktrinal tro¹⁴⁸. Kant hevder at selv om han innehar denne form for doktrinal tro, innehar trosformen i seg selv en ustabilitet som kan føre til at man mister selve troen, noe som ikke finner sted innenfor den moralbaserte tro¹⁴⁹. Ingen vil imidlertid inneha *visshet* om at der er en Gud og et fremtidig liv¹⁵⁰. Kant skriver at moralens trosform er så innvevet med hans eget moralske sinnelag at han er like lite i fare for å oppgi førstnevnte som han er bekymret for at sistnevnte kan bli revet bort fra ham. Denne overbevisning er ikke av logisk karakter, men innehar likevel en moralsk forankret visshet¹⁵¹. I dette ilegger Kant en viktig nyansering mellom påstandene om i) at det er moralsk sikkert at der eksisterer en Gud, og ii) at en selv er moralsk sikker på at der eksisterer en Gud. Kant viser her til menneskets rolle som autonomt troende individuelt fornuftsvesen¹⁵². Fornuftsindividets tro på *det høyeste gode* begrunnes således i naturlige

¹⁴⁶ KrV A 820/ B 848. Ne: «[Because of] agreement with a third thing, they agree among themselves.».

¹⁴⁷ KrV A 822/ B 851.

¹⁴⁸ KrV A 826/ B 854 - A 827/ B855: «... I firmly believe in God; ... this belief must not be called practical, but must be called a doctrinal belief, which the **theology** of nature (physico-theology) must everywhere necessary produce.»

¹⁴⁹ KrV A 828/ B 856: «It is entirely otherwise in the case of **moral belief**.».

¹⁵⁰ KrV A 828/ B 856 - A 829/ B 857: «Of course, no one will be able to boast that he knows that there is a God and a future life; for if he knows that, then he is precisely the man I have long sought.».

¹⁵¹ KrV A 829/ B857: «... the conviction is not **logical** but **moral** certainty, ...».

¹⁵² KrV A 829/ B857: «... since it depends on subjective grounds (of moral disposition) I must not even say «**It is** morally certain that there is a God», ... but rather «**I am** morally certain» ...».

forutsetninger iboende i *den troende selv*, vi leser så en *fornuftstro* som i *immanent* form i praktisk kontekst tilkjenner *konseptet det høyeste gode* objektiv relevans innenfor Kants moralteologiske teori innenfor etikk og religionsfilosofi. En potensiell realisering av konseptet *det høyeste gode*, begrenses så ikke av utilgjengelige *transcendente* krefter, men muliggjøres snarere i fornuftsindividets indre iboende *immanent kontinuerlige prosessering via fornuftstro*, der plikten til å realisere *det høyeste moralsk gode* fremtrer i kraft av moralloven som via den praktiske fornuft strekker seg utover lovens formelle grenser;

«... der Satz: mache das höchste in der Welt mögliche Gut zu deinem Endzweck! Ist ein synthetischer Satz a priori, der durch das moralische Gesetz selber eingeführt wird, und wodurch gleichwohl die praktische Vernunft sich über das letztere erweitert, ...»¹⁵³.

I denne prosess, der morallovens konsekvenser i praksis medfører en overgang til religion, samtidig som morallovens grunnlag ivaretas i Kants videre moralteologiske kritiske filosofi, ser vi samtidig hvorledes det frie viljesbegrep videreføres i kraft av religionsfilosofien;

«... und ist (gleichwie die theoretischen und dabei synthetischen Sätze a priori) nur dadurch möglich, daß er das Princip a priori der Erkenntniß der Bestimmungsgründe einer freien Willkür in der Erfahrung überhaupt enthält, ...»¹⁵⁴.

Idet Kant legger menneskets autonomi til grunn for en utvidet moralteologi, vil de etiske og religiøse moment og aspekt med praktisk nødvendighet relatert og referert til menneskefornuftens åndelige og samtidig naturlige evner og egenskaper av *immanent* autonom form. Jürgen Habermas beskriver hvorledes en *immanent* fornuftstro fremmes i form av en iboende trosbevissthet begrunnet eksistensielt i moralpraktisk viten: «Die existenziell begründete Glaubensgewissheit soll im dem moralpraktischen Wissen gründen, ...»¹⁵⁵.

4.4 Teoretisering av grenselandet mellom tro og viten; eksistensiell *Glaubensgewissheit*

I artikkelen «Die Grenze zwischen Glaube und Wissen. Zur Wirkungsgeschichte und aktuellen Bedeutung von Kants Religionsphilosophie» utgitt i *Revue de Métaphysique et de*

¹⁵³ R 6: 6, Se N*: <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa06/006.html> [Dft14012016].

¹⁵⁴ R 6: 6, Se N*: <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa06/006.html> [Dft14012016].

¹⁵⁵ Habermas, «Die Grenze zwischen Glaube und Wissen», 7. [Artikkelen i elektronisk form oppgis på webadresse med sidenummerering 1-19].

Morale fra 2004, retter Jürgen Habermas fokus på overgangene mellom det å tro og det å vite, mellom fornuftstro innen religionsfilosofi og kunnskapsviten innen moralfilosofi, der reelle konsekvenser og ringvirkninger fremtrer i praksis i det fornuftstro og kunnskapsviten møter hverandre i moralteologiens eksistensielle symbiose innen Kants etikk og religionsfilosofi¹⁵⁶. Habermas ser hvorledes Kant setter en grense mellom spekulativ og transcendental bruk av fornuft, der førstnevnte kan relateres til ideenes *transcendens*, og sistnevnte til idealenes *immanens*. I opplysningstidens religionskritiske ånd [*Geist*] søker Kant å binde sammen religionsfilosofi og fornuftsmoral i en total moralteologi: «Schon in der Vorrede zur Religionsschrift macht Kant auf das überschießende Moment aufmerksam, das den reinen Religionsglauben vom bloßen Bewusstsein moralischer Pflichten unterscheidet ...»¹⁵⁷. Det som først fremtrer i form av fornuftstro gjennom religionsfilosofi, får så en sterkere fornufts-betydning i kraft av fornuftsvesenets moralbevissthet. I *teorien om konseptet det høyeste gode* ser Habermas et sammenfall med endemålenes rike [*Reich der Zwecke*]; i utgangspunktet en idé om et fellesskap der alle individ forenes i kraft av handlingspraksis i et felles moralfellesskap. I kraft av en felles moral som først virker forpliktende for det enkelte subjekt idet det forventes at ethvert individ gjør det det skal [*soll*], utvikler ideen seg til et kollektivt ideal i kraft av en felles realisering av konseptet *det høyeste gode*. I det pliktbudet prosesseres i overgang fra teoretisk individuell idé til praktisk universelt ideal, henviser Kant til menneskets kognitive fornuftstro som utgangspunkt og grunnlag for pliktbudet. Imidlertid ser Habermas en endring i pliktbudet, der det opprinnelige `skal` i den teoretiske idé for individet, nå får mer karakter av å lyde som et `bør` innenfor et praktisk rettet ideal som nå virker universelt: «Wenn Kant sagt «Wir sollen das höchste Gut zu befördern suchen», suggeriert er zwar einen vernünftigen Ursprung dieses Sollens.»¹⁵⁸. *Teorien om konseptet det høyeste gode* speiler således både det individuelle menneskets deontologiske morallov i form av pliktbud [*theoria*], og samtidig menneskehetens teleologisk rettede fellesskap i form av en ønsket realisering av endemålenes rike i praksis [*praxis*]. Kant overfører og oversetter således meningsinnholdet i den religiøse beretning om Guds rike [*Reich Gottes*] til det metafysiske begrepet *det høyeste gode* [*höchstens Gutes*]. I en dennesidig jorbunden verden søkes teorien om *det høyeste gode* realisert i form av et etisk samvelde [*etisches Gemeinwesen*], der denne realiseringsprosess etterstrebes i kraft av et universelt institusjonalisert fellesskap i form av en global union.

¹⁵⁶ Ibid., 7.

¹⁵⁷ Ibid., 4.

¹⁵⁸ Ibid., 5.

I Religionsskriftet betegner Kant konseptet fornuftstro [*Vernunftglaubens*] i form av to modale former av det å holde noe for sant [*Fürwahrhaltens*], nærmere bestemt det å vite og det å tro. Habermas anser begge som typer av *trosmodus* [*Glaubensmodus*], der han videre hevder at Kant selv søker å integrere individets trosmodus med fornuft, i form av fornuftstro, der den eksistensielt begrunnede trosbevissthet således også begrunnes i den moralpraktiske selvbevisste viten¹⁵⁹. Fornuftstroens forsantholden, i form av ulike trossmodus, i kraft av å eksister i form av trosbevissthet, dreier seg således ikke om ren teoretisk viten, heller ikke om ren moralsk visshet¹⁶⁰. Habermas virker her å se hvorledes *teorien om det høyeste gode* i form av idé vanskelig kan realiseres i en dennesidig jordbunden form [*Reiches Gottes auf Erden*]. Kant søker imidlertid også å finne ideens parallell i form av ideal, en utopi som etterstrebes på et indre plan, i en indre verden¹⁶¹. I kraft av det iboende praktiske sinn, *immanent* i fornuftsindividet selv, i form av fornuftstro og trosbevissthet, finner således Kants kritiske idealiserte transcendentalfilosofi et perspektiv som springer ut av menneskets *immanente* indre verden:

«Die Transzendentalphilosophie hat im ganzen den practischen Sinn, den transzendenten Gottesstandpunkt in eine funktional äquivalente innerweltliche Perspektive zu überführen und als moralischen Gesichtspunkt zu bewahren.»¹⁶².

Habermas skriver her at den i utgangspunktet *transcendente* idé om Guds eksistens, og således også teorien om *det høyeste gode* i moralteologisk kontekst, innen menneskets indre iboende *immanente* verden, finner en funksjonell tilsvarende ekvivalent. I denne ekvivalent overføres den mentalitet som opprinner i religionsfilosofiens idéverden, i *transcendent* forstand, til moralfilosofiens sfære av ideal, i *immanent* betydning^{xviii}. I dette gjenkjenner vi Kants beskrivelse av hvorledes det som overgår menneskets teoretiske kognitive evner for erkjennelse, i transcendent teoretisk idéform, muliggjøres for potensiell antagelse innen praktisk immanent fonuftsbruk relatert til ideal. I denne vending søker Kant å finne frem til en form av praktisk forstandsbruk [*Verstandesgebrauch*], der *det høyeste gode* finner relevans¹⁶³.

¹⁵⁹ Ibid., 7.

¹⁶⁰ Ibid., 7: «Um theoretisches Wissen kann es sich hier nicht handeln, ... Aber ebenso wenig kann sich darin ein rein moralisches Wissen ausdrücken, ...».

¹⁶¹ Ibid., 5: «... die Idee vom Reich der Zwecke in die innerweltliche Utopie vom Reich Gottes auf Erden zu übersetzen.».

¹⁶² Ibid., 8.

¹⁶³ Marcus Willaschek, Jürgen Stolzenberg, Georg Mohr, Stefano Bacin, red., *Kant-Lexikon*, (Berlin/Boston: De Gruyter. 2015), 1142. <http://www.degruyter.com/viewbooktoc/product/14457> [Dft20042016]

5 Empiri og analyse: *Det høyeste godes* positive utvikling i Kritikk - triologiens *theoria*

5.1 *Det høyeste gode* og fornuftens begrensninger i *Kritikk av den rene fornuft*

5.1.1 De tilhørende *immanente* og de overskridende *transcendente* ideers funksjon

I *Kritik der reinen Vernunft* søker Kant å finne rammevilkår for menneskets kognitive evner, der vi leser et omfattende arbeid som Kant anvender i moralteologisk kritisk refleksjon innen etikk og religionsfilosofisk analyse. I den *nye* metafysikk beskriver Kant en idé som et rent konsept generert av fornuft, og et ideal som et konsept som omfatter et enkeltstående objekt i form av en eksemplifisering av en idé gitt av den rene fornuft. Således er ideen om Gud også et ideal for den rene fornuft; «**Ideas**, however, are still more remote from objective reality than **categories** ...»¹⁶⁴, og samtidig: «... something that seems to be even further removed from objective reality than the idea is what I call the **ideal**, ...»¹⁶⁵. Kant skriver at ideer og ideal i etikk og religionsfilosofi har konstruktiv eksistensberettigelse, der transcendentale ideer har *immanent* funksjon og praktisk anvendelighet. Kant påker imidlertid viktigheten av å skille mellom overskridende *transcendent* og tilhørende *immanent* praktisering av ideene¹⁶⁶. Ideene har således funksjon som gir den rene, og senere også den praktiske fornuft, meningsinnhold og veiledende retning. Ideene inntar således nye former i kraft av å være rettleidende ideal, der ideen om Gud benevnes som et *transcendentalt* ideal som i hans første *Critique* relateres til konseptet *det høyeste gode*¹⁶⁷ for immanent moralteologisk nyttebruk, [*praxis*]¹⁶⁸. Kants posisjon beskrives som teologisk realisme, der han således formidler praktisk moralsk teisme¹⁶⁹. Teologi deles av Kant inn i transcendent [*transcendentalem*], naturlig [*naturalem*] og moralsk [*moralem*] teologi. Her anser han naturlig teologi som todelt; i form av rasjonell *theologia rationalis* som står i kontrast til empirisk *theologia empirica*¹⁷⁰. I den naturlige religion finner Kant således støtte for samtlige moralske prinsipp innen *theologia moralis*¹⁷¹.

¹⁶⁴ KrV A 567/ B 595. Første *Critique*, Kants *nye* metafysikk, utgis i Mai 1791, og reviderte andre utgave i 1787.

¹⁶⁵ KrV A 567/ B596. Kant bruker beskrivelsen objektiv realitet her i ren teoretisk kontekst.

¹⁶⁶ KrV A 643/ B 671: «... it is not the idea itself but only its use that can be either **extravagant** (transcendent) or **indigenous** (immanent) ...».

¹⁶⁷ KrV A 795/ B 823 - A 851/ B 879.

¹⁶⁸ Wood, *Kant's Moral Religion*, 153, 155, 156: Wood påpeker hvorledes Kant moralsk begrunnede tenkning [*Moralische Denkungsart*] hviler *immanent* i menneskets iboende autonome viljesevne *i seg selv*.

¹⁶⁹ Firestone og Jacobs, *In Defense of Kant's Religion*, 36: Her formidles Woods forvar for Kants moralteologi: «Wood interprets Kant as a theological realist Wood describes Kant's position as «moral theism».»; Thomas P. Flint og Michael C. Rea, red., *The Oxford Handbook of PHILOSOPHICAL THEOLOGY*, (Oxford: Oxford University Press, 2009), 308: «This Kantian account is at least a partial theistic explanation of morality ...».

¹⁷⁰ VpR 28: 999: «The theology of reason is either *speculative* (with theoretical science as its ground) or *moral* (with practical cognition as its object).». Konseptene tenkes således innenfor I] transcendent, II] fysisk, eller III] moralsk kontekst. *Ens originarum* i form av *summum bonum* formidles så i form av *theologia moralis*.

¹⁷¹ VpR 28: 997: «*Natural religion is thus the substratum of all religion, the firmest support of all moral principles, ...*».

5.1.2 Transcendental illusjon; *Erscheinung*, i form av blendverkets skinn: *Schein*

Kritikk – *triologiens* første verk er en sammensatt tekst, som er ment å gi en bred og samtidig dyptgående presentasjon av Kants posisjon og utgangspunkt som forsvarer av menneskets rasjonelle kognitive kapasiteter, autonome frihet, samt evne og vilje til å foreta rette valg i samsvar med morallovens form og endemål, der hans hensikt er å videreføre en praktisk fornuftsbegrunnet rasjonell tro. Kants kritikk rettes mot metafysikkens flere utfordringer i møte med menneskets kognitive muligheter og begrensninger, der en av de grunnleggende utfordringer er fornuftens tendens til å innlemme transcendental illusjon [*transcendentalen Scheine*]¹⁷². Ifølge Kant er det fornuftens evne til transcendental illusjon som skaper rom for metafysisk refleksjon og bevissthet; i den transcendentale dialektikk går Kant inn på de transcendentale logiske rammevilkår for kognitive slutningsprosesser. I møte med det transcendentale skinn [*Schein*], oppstår en illusjonens *logikk*, der den transcendentale kritikk er ment å avsløre illusjonens *egentlige* meningsinnhold og betydning, selv om illusjonen *i seg selv* vedvarer¹⁷³. Kant viser hvorledes denne transcendentale illusjon influerer rene teoretiske grunnprinsipp, regler som ikke er ment å verifiseres empirisk, i så tilfelle ville det såkalte transcendentale skinn kunne gjennomskues, som således ville føre videre hinsides empirisk praktisering av kategoriene: «We will call the principles whose application stays wholly and completely within the limits of possible experience **immanent**, but those that would fly beyond these boundaries **transcendent** principles.»¹⁷⁴. Videre sier Kant at transcendens og transcendental ikke må forveksles som begrep, det er kun de grunnsetninger som påbyr overskridelse av erfaringens grenser som benevnes *transcendent*. Grunnsetninger for ren empirisk benyttelse betegnes som den rene forstands *immanente*. Den logiske illusjon, det logiske skinn, feilslutningenes skinn, avdekkes i samsvar med den nøyaktighet som utvises i bruk av de logiske regler, det transcendentale skinn vedblir og fastholder sitt grep om de kognitive utilstrekkeligheter. Årsaksforklaringen ligger i at den menneskelige subjektive erkjennelsesevne innehar *maximer*; grunnregler, som feiltolkes som objektive prinsipp; grunnsetninger. I denne form for feilslutningsprosess virker det som om den subjektive nødvendighet i forbindelse med en bestemt sammenføyelse av begrep på vegne av forstanden, antas som objektiv nødvendighet i bestemmelse av tingen *i seg selv*; «For what we have to do

¹⁷² KrV A295/ B 352; <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa04/189.html>, 189. [Dft 02012016].

¹⁷³ KrV A298/ B 354-355: «... so that even after we have exposed the mirage [Blendwerk] it will still not cease to lead our reason on with false hopes, continually propelling it into momentary aberrations that always need to be removed.»

¹⁷⁴ KrV A 295-296/ B 352.

with here is a **natural** and unavoidable **illusion** [*Illusion*] which itself rests on subjective principles and passes them on as objective, ...»¹⁷⁵. Således er dette en naturlig og uungåelig dialektikk vedrørende den rene fornuftens kognitive evner, en kritisk analyse av den rene fornuftens begrensninger og muligheter. Det er innenfor dette rammeverk Kant avviser de tidligere forsøk på å føre bevis for fenomen som ligger utenfor den rene fornufts kognitive kapasitet og slutningsevne. Kants dialektikk kritiserer videre de transcendentale metafysiske teoretiske og spekulative interesser og tilbøyeligheter i seg selv. Samtidig som han hevder at kunnskap må begrenses til de fenomen som er empirisk verifiserbare, kunnskap i form av mulig erfaring, sier Kant her at den samme kunnskapsdannelse innehar visse begrensninger, der illusjonene tar del i forming og tradering av kunnskap. I flere tilfeller hevder Kant at denne illusjon er en naturlig del av menneskets epistemologiske kunnskapsprosjekt¹⁷⁶. Kant hevder således at ideer og fornuftsprinsipper av *transcendent* art har en viktig betydning i kunnskapservvelse, så lenge de anvendes regulerende og ikke konstituerende. I kritisk refortolkning er *transcendente* teorier anvendelige i regulerende bruk, som verktøy i epistemologisk akkumuleringsprosess. Ideene tilfører imidlertid ikke konseptuelle rammer som gir rom for tilgang til de objekt den spekulative fornuft tilkjenner. Kant beskriver det metafysiske prosjekt som en epistemologisk prosess der man søker kunnskap ved og om objekter gitt av ideer, antagelser av ren teoretisk art men som heller ikke kan verifiseres av ren teoretisk fornuft, som ikke er gitt oss i erfaring, og således heller ikke kan bevises empirisk. Tidligere metafysikk der ideer av denne form er ment å bevises, avvises av Kant; fornuftens krav på kognitiv og empirisk utilgjengelig sannhet imøtekommes ikke grunnet begrensninger i subjektets utilstrekkelighet og objektets utilgjengelighet. Ideene som er ment å skulle granskes i et etikoteologisk perspektiv, mangler objektiv realitet i rent teoretisk forstand, der kunnskap om det ubetingede ikke er i stand til å referere til objekt. Dette medfører komplikasjoner i relasjon til de teorier Kant fremmer i moralteologisk henseende, der man er avhengig av potensiell eksistens av denne typen objekt. Morallov som ren teori knyttes til begrepet *det høyeste gode, summum bonum*, som igjen er uløselig forbundet med ideen om Gud, *ens realissimum*. Dersom den transcendentale illusjonens villfarelser ikke overvinnes, og de metafysiske krav til sann kunnskap vedrørende de ytterste endemål og objekt ikke tilfredsstilles, står således Kants totale kritiske prosjekt i fare for å falle i grus.

¹⁷⁵ KrV A298/ B354.

¹⁷⁶ KrV A644 - 645/ B 672 - 673: «... yet this illusion (which can be prevented from deceiving) is nevertheless indispensably necessary ... when ... the understanding wants to go beyond every given experience (beyond this part of the whole of possible experience) ...».

I et skille mellom to verdener av *phenomena* og *noumena* ser Kant imidlertid mulighet for å skape et utvidet mentalt rom for videre refleksjon: «... for Kant, «the noumenal world exists independently of our perception of it and the phenomenal world is *that same world as it appears* to our human consciousness» ...»¹⁷⁷.

5.1.3 Transcendental idealisme og autonom frihet; fra *phenomena* til *noumena*

I Kants transcendentale idealisme opphører de empiriske kontekstuelle forhold, der rom og tid presenteres som mentalitetsavhengige egenskaper, former for menneskelig intuisjon og persepsjon. I denne realitetsforståelse, opphører spatiotemporære rammevilkår og gir således grunnlag for transcendental frihet, der menneskelig vilje evner å stå for *spontan* aktivitet; en form for *kausal* kraft som står utenfor verden slik mennesket erfarer den, som styrt av empiriske årsaker og årsaksforklaringer, *i kraft av seg selv*: «... it is this **transcendental** idea of **freedom** on which the practical concept of freedom is grounded, ...»¹⁷⁸. Den frie vilje beskrives i *Kritik der reinen Vernunft*, som del av Kants epistemologiske utredning samt kritikk av tidligere metafysikk. Menneskets erfaringsevne støtter seg til individets kognitive fakultet, dets evne til å forstå. Her systematiserer Kant skille mellom objekt slik de fremstår for individet; *phenomena* og objekt slik de er i seg selv; *noumena*. I tilfeller der fornuften antar ting i form av objekt som er formet av forståelsesevnen, og som videre kan gis via intuisjon, men ikke gjennom sanselig intuisjon, altså gitt gjennom den intellektuelle intuisjon [*coram intuiti intellectuali*], bruker Kant benevnelsen *noumena*¹⁷⁹. Fremtredelser derimot, i den grad de som objekt tenkes i samsvar med enheten av kategorier, betegnes som *phenomena*¹⁸⁰. Her fremkommer et svært avgjørende skille mellom to verdener, eller sfærer, gjennomført av Kant¹⁸¹. I tillegg tilfører han menneskets kognisjonsevne to element, der *intuisjon* og *konsept* er forutsetninger for å tilegne eller også danne *syntetisk* kunnskap. Intuisjoner i form av singulære representasjoner presenterer materialet i form av objekt til menneskets bevissthet, der konsept som allmenne representasjoner oppstår innenfor forstandsevnenes spontane virksomhet. De spatiotemporære egenskaper og lover som relateres til objektet gir ingen innsikt i objektet i seg selv, men kun i objektet slik det fremstår og

¹⁷⁷ Philip L. Quinn, *Essays in the Philosophy of Religion*, red. Christian B. Miller, (NY: Oxford: Clarendon Press, 2012), 283.

¹⁷⁸ KrV A533/ B561.

¹⁷⁹ KrV A249/ B305: «... then such things would be called *noumena (intelligibilia)*.».

¹⁸⁰ KrV A249/ B305: «... are called *phaenomena*.».

¹⁸¹ KrV A249/ B305: «... the division of the world into a world of the senses and of the understanding ...».

fremtrer¹⁸². Menneskets kunnskap begrenser seg til å omhandle objekt slik de fremtrer i spatiotemporær kontekst, og slik vil vi aldri inneha full kunnskap om *ting i seg selv*, noe som videre begrenser vår innsikt i visse deler av metafysikken, men samtidig gir mulighet for *a priori* kognitiv objektiv realitet; «The **possibility of experience** is therefore that which gives all of our cognition *a priori* objective reality.»¹⁸³. Der den tradisjonelle metafysikk søkte å fremlegge *a priori* kunnskap om påståtte metafysiske fakta, i form av bevisføring av Guds eksistens og sjelens beskaffenheter, viser Kant at alle forsøk strekker seg utover grensen for menneskelig erfaringsakkumulasjon og kunnskapservvelse. All menneskelig kognisjon begynner i form av intuisjon, går videre til dannelsen av konsept, og avslutter prosessen med å ende opp med ideene. Og selv om menneskets kognitive ressurser fremkommer *a priori*, som først tilsynelatende er i stand til å overtre grensene for all erfaring, viser det seg at dette ikke er mulig; en fullendt og gjennomført *Critique* overbeviser oss om at fornuft i dens spekulative bruk aldri kan gi oss tilgang til informasjon og kunnskap utenfor området for mulig erfaring. Den menneskelige forståelse, dets kognitive evne, er ifølge Kant således aldri ment «... to fly across the boundaries of nature, outside which there is **for us** nothing but empty space.»¹⁸⁴.

5.2 Konseptet *det høyeste godes* objektive realitet i *Kritikk av den praktiske fornuft*

5.2.1 Begrepet *frihet* som grunn for postulatene og således også for *det høyeste gode*
 I *Kritik der praktischen Vernunft*, 1788, belyser Kant tre hovedutfordringer: i) Moralteori, der hans andre kritikk utgjør et av flere hovedverk innen moralfilosofi i tillegg til *Grundlegung* fra 1785 og *Metaphysics of Morals* fra 1797, ii) Viljens frihet, der autonom selvlovgivning verifiserer individuell transcendental frihet, samt iii) Doktrinen der de flere postulater relatert til ren praktisk fornuft fremlegges. Kants andre *Critique* innledes i moralfilosofiens ånd og munnner avslutningsvis ut i religionsfilosofiens tro, i form av; «Dialectic of pure practical reason», herunder kapittel II: «On the dialectic of pure reason in determining the concept of the highest good», der den rene praktiske fornufts antinomi og postulater presenteres. Selv om Kant her foretar en kritisk opphevelse av den praktiske fornufts antinomi, gjenstår fremdeles flere utfordringer relatert til postulatene om Guds eksistens og sjelens udødelighet. I verkets

¹⁸² KrV A156/ B195: «Even space and time ... is always related to the reproductive imagination that calls forth the objects of experience, ...».

¹⁸³ KrV A156/ B195.

¹⁸⁴ KrV A702/ B730.

dialektikk gir Kant argumenter for at etiske verdier med nødvendighet fremmer mennesket i å anta sjelens udødelighet og Guds eksistens i form av moralteologiske postulat utledet med grunn i den praktiske fornufts fornuftstro [*Vernunftsglaube*]; en rasjonelt begrunnet tro. Fra moralfilosofien kjenner vi til Kants bud om å følge moralloven som påbyr mennesket å handle rett for slik å ta del i *det høyeste gode*. *Summum bonum* er så summen av morallovens endemål som total helhet, der mulighet til å anse *det høyeste gode* som realiserbart konsept er ved å anta evig liv, samt eksistensen av Gud. I denne prosess utfyller Kants religionsfilosofi og moralfilosofi hverandre, der fenomenet *frihet* fremstår som grunnleggende for begge, som rammevilkår for etikk og religionsfilosofi, slik A. W. Wood påpeker i sin analyse av Kants moralargument for frihet: «... freedom is closely associated with the postulates of God and immortality, and therefore deserves our consideration also.»¹⁸⁵. Konseptet autonom *frihet* og dennes realitet, bekreftet via apodiktisk lov, gitt via den praktiske fornuft, og som således konstituerer Kants filosofiske grunnstein i den praktiske fornuft som total system, skrives:

«Der Begriff der Freiheit, so fern dessen Realität durch ein apodiktisches Gesetz der praktischen Vernunft bewiesen ist, macht nun den Schlußstein von dem ganzen Gebäude eines Systems der reinen, selbst der speculativen Vernunft aus, ...»¹⁸⁶.

I fra Kants frihetskonsept utledes således flere av den praktiske fornufts begrep og teser, der Guds eksistens og udødelighet går fra å være blotte ideer, til å inneha stabilitet og objektiv *praktisk* realitet i form av ideal, der deres potensielle mulighet antas bekreftet av følgende; at friheten er virkelig og reell, for denne idé åpenbarer seg i gjennom og i form av moralloven:

«... und alle andere Begriffe (die von Gott und Unsterblichkeit), welche als bloße Ideen in dieser ohne Haltung bleiben, schließen sich nun an ihn an und bekommen mit ihm und durch ihn Bestand und objective Realität, d. i. die Möglichkeit derselben wird dadurch bewiesen, daß Freiheit wirklich ist; denn diese Idee offenbart sich durchs moralische Gesetz.»¹⁸⁷.

¹⁸⁵ Wood, *Kant's Moral Religion*, 34.

¹⁸⁶ KpV 5: 3 - 4: Vorrede: <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa05/003.html> [Dft21032016]/
<https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa05/004.html> [Dft21032016].

¹⁸⁷ KpV 5: 4: Vorrede: <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa05/004.html> [Dft21032016].

Kant hevder at ideene om Gud og evig liv ikke er betingende moment som går inn under moralloven som formell lov *i seg selv*, men at ideene er betingelser for det nødvendige objekt tilhørende menneskets frie vilje som virker bestemmende i kraft av og gjennom denne morallov. Wood skriver at postulatet om frihet gir ideene stabilitet og objektiv relevans i den grad at kun en *fri vilje* kan ville i kraft av egen *iboende autonomi*, og således tilegne seg *det høyeste gode* i form av forpliktende endemål¹⁸⁸. Innledningsvis, i andre *Critique*, virker ideene som forutsetninger for muligheten til å fremvise individets moralbestemte vilje dets objekt, som her blir gitt *a priori; summum bonum*, i form av idealet *det høyeste gode*:

«... dadurch den Ideen von Gott und Unsterblichkeit vermittelt des Begriffs der Freiheit objective Realität und Befugniß, ja subjective Nothwendigkeit (Bedürfniß der reinen Vernunft) sie anzunehmen verschafft wird, ...»¹⁸⁹.

Det er verdt å legge merket til følgende; i) Kant beskriver argumentet som begrunnet i en nødvendighet av *subjektiv* karakter. ii) Hans argument imøtekommer problemet, men løser det i form av en *antagelse*¹⁹⁰. Her sier Kant at vi nå har subjektiv grunn til antagelse av sannhet, et grunnlag som samtidig fungerer objektivt for enhver ren praktisk fornuft, noe som videre innebærer universell gyldighet i form av ren praktisk fornuftsbasert subjektiv evne for antagelse av sannhet, gjeldende for ethvert fornuftsindivid i moralsk autonom frihet.

5.2.2 Om *postulat* som subjektivt ubetinget fornufts nødvendighet i form av hypotese
I Kants beskrivelser nyanseres konseptet *sannhet*, i relasjon til menneskets evne til å sette sannhetsbegrepet i ulike kontekster, der den subjektive kognitive evne til å finne innsikt i virkeligheten enten influeres av rent teoretiske eller moralsk praktiske element. I dette fremstår former for hva som er rett kunnskap, sann visdom og god fornuftstro, formet av ulike bestemmelsesgrunner; *imperativ* i form av i) *problematisk*, ii) *assertorisk* og iii) *apodiktisk*¹⁹¹ bestemmeslesgrunn. Kant ser videre på hvordan moralske ideer og tankesett vedrørende målet om praktisk fullkommenhet varierer i de flere ulike, men samtidig beslektede filosofiske

¹⁸⁸ Wood, *Kant's Moral Religion*, 36: Wood hevder videre: «Thus the furtherance of this end in obedience to the moral law presupposes a kind of volition which can be conceived possibly only if freedom is postulated.» Wood anser moralargumentet for frihet som et *reductio ad absurdum practicum*, og at det således innehar slektskap med moralargumentet for Guds eksistens og sjelens udødelighet.

¹⁸⁹ KpV 5: 4. <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa05/004.html> [Dft21032016].

¹⁹⁰ KpV 5: 5: «... all that is given is that their possibility, which was hitherto only a *problem*, here becomes an *assertion* ...».

¹⁹¹ KpV 5: 11. Se N*.

skoler, der ideen om visdom til dels adskilles fra ideen om hellighet, selv om Kant selv rent objektivt finner de å være av samme slag. Her legger Kant merke til den form for visdom stoikeren subjektivt erverver seg; «... and thus took it *subjectively*, as an attribute ascribed to the human being.»¹⁹². I tillegg forklarer Kant her et skille mellom bruk av begrepet *postulat* i vitenskapelig naturmatematisk sammenheng og praktisk moralteologisk perspektiv, der førstnevnte defineres som relatert til objektiv apodiktisk visshet, mens sistnevnte regnes som del av subjektets nødvendige antagelse i form av individets forpliktelse til å etterfølge moralens objektive praktiske lover. Begrepet *postulat* i etikk og religionsfilosofisk kontekst virker i form av å fungere som en praktisk 'hypotese', en subjektiv sann ubetinget fornufts nødvendighet¹⁹³. Dette medfører at Kants bruk av betegnelsen *visshet* [*Wissen*] med nødvendighet må relateres til en moralsk praktisk fornuftsforståelse, ikke en teoretisk, og da heller ikke apodiktisk¹⁹⁴. I samme note skriver imidlertid Kant at postulat utledet av den rene praktiske fornuft postulerer muligheten for objekt; der ideene om Gud og sjelens evige liv materialiseres og får form av objekt: En prosess der tankene om Guds eksistens og sjelens udødelighet konkretiseres og får faste rammer innenfor en ren praktisk fornuft. Denne prosess utgår selv fra apodiktiske praktiske lover; apodiktiske innenfor den praktiske fornufts interesse¹⁹⁵. I det vi leser Kants avsluttende «Dialektikk», i andre *Critique*, ser vi hvordan overgangen fra moralfilosofi til religionsfilosofi går fra morallovens formale fikserte fasthet i form av ren teori, til religionsfilosofiens postulerte ideer i form av praktiske hypoteser. I følge Kants egne nedtegnelser er postulatene således ikke sikker viten fortolket i relasjon til objektet, da mennesket ikke har mulighet til dette grunnet kognitive og spatiotemporære begrensninger, men snarere antagelser som fremstår som nødvendige i relasjon til subjektets observering og tilegnelse av dets praktiske lover, som virker universelt objektivt for ethvert fornuftsvesen¹⁹⁶. I følge Kant selv medfører imidlertid ikke manglende tilgang til sikker viten en mindre grad av *god* visdom. I *Religionsskriftet* går Kant videre inn på ulike egenskaper ved konstituerende og regulative prinsipp relatert til kognitive egenskaper i forhold til det å danne forståelse av oversanselige objekt, der han skriver at sistnevnte holder seg innenfor den praktiske bruk og

¹⁹² KpV 5: 11. Se N*.

¹⁹³ KpV 5: 11. Se N*. Kant skriver at postulatet således er en hypotese *av nødvendighet*.

¹⁹⁴ KpV 5: 11. Se N*: «... so that this certainty of the postulated possibility is not at all theoretical, hence also not apodictic, ...».

¹⁹⁵ KpV 5: 11: «But the former postulate the possibility of an object itself (God and the immortality of the soul) from *apodictic* practical laws, and therefore only on behalf of a practical reason ...».

¹⁹⁶ KpV 5: 11: Kant noterer avslutningsvis: «I could find no better expression for this subjective but nevertheless unconditional rational necessity.».

således gangner menneskets visdom¹⁹⁷. Kant erklærer videre at den rene praktiske bruk av fornuft har forrang fremfor den rene spekulativ fornuft, av den begrunnelse at moralloven stiller krav til mennesket som sammen med utøvelse av en sann religion innehar prioritet over alle andre interesser der all interesse til sist også er praktisk¹⁹⁸. *Postulatene* er således en type *hypoteser* begrunnet i rasjonell universell objektiverende fornuftstro, som videre begrunnes og fastholdes i morallovens *praktiske nødvendige interesse*, som ethvert fornuftsvesen vil være underlagt gjennom sin autonome selvpålagte morallovgivende vilje. I form av spekulative teoretiske antagelser begrunnet i rasjonell fornuftstro og moralens deontologiske viljesetikk, overgår postulatene den spekulative kognitive evne. Likevel spør Kant om menneskets kognitive evne virkelig overgår egne grenser ved hjelp av den praktiske fornuft på denne måte¹⁹⁹. For der den rene spekulative fornufts grenser inntreer, åpner den rene praktiske fornuft opp; «... and is what was *transcendent* for speculative reason *immanent* in practical reason?»²⁰⁰. Kant besvarer denne utfordringen med *praktisk sikkerhet*: «Certainly, but only for *practical purposes*.»²⁰¹. Ved å anta at visse kausale lover fremtrer i kraft av å eksistere i form av *noumena*, fremmes ikke kun den transcendentale frihet, men også morallovens autonome selvlovgivende frie vilje. Morallovens deontologiske forpliktelser fremmer således en vilje til å tro som videre fører til antagelsen om at denne tro er en rasjonelt begrunnet fornuftstro, som springer ut av morallovens form og individets trosvilje. I Kants «Dialektikk» leser vi derfor en fremstilling der den praktiske fornufts behov, som oppstår i takt med plikten og viljen til å oppnå og fremme *det høyeste gode*, begrunner og støtter opp om postulatenes gyldighet, som så fremmer nødvendigheten av Guds eksistens og evig liv, som i sin tur igjen verifiserer den potensielle mulighet for å ta del i *det høyeste gode*. I praktisk bruk tillater Kant derfor fornuften å foreta et skifte mellom kognitiv fortolkning av ideene som objekt fra å eksistere i form av mulige erfarte *phenomena* til virke i form av faktisk tenkte *noumena*. I tillegg gir Kant ideenes opprinnelige *transcendente* grensesprengende form, slik de fremstår som overskridende i den rene teoretiske fornuftens sfære, en ny *immanent* praktisk rolle, som de også representerer i den praktiske fornufts realitetskontekst. Her tilkjenner Kant konseptet *det høyeste gode*, objektiv realitet av universell praktisk

¹⁹⁷ R 6:71. Se N 6: 69: «In general, if ... we restricted our judgement to the *regulative* principles, which content themselves with only their practical use, human wisdom would be better off in a great many respects, ...».

¹⁹⁸ KpV 5: 121: «Thus, in the union of pure speculative with pure practical reason in one cognition [*Verbindung ... zu einem Erkenntnis*], the latter has primacy ... and therefore *necessary*.».

¹⁹⁹ KpV 5: 133: «But is our cognition really extended in this way by pure practical reason, ...».

²⁰⁰ KpV 5: 133.

²⁰¹ KpV 5: 133.

nødvendighet, et sprang som samler hans etikk og religionsfilosofi til en total helhet. I dette ser vi videre en verifisering av denne tekstens hypotese, som begrunner tesen som total helhet. Imidlertid er det nødvendig her å merke seg at utviklingen av konseptet *det høyeste gode* fra et *transcendent* til *immanent* meningsinnhold kun er ment å gjelde i en rent praktisk moralteologisk kontekst. En rent teoretisk kognitiv *fullendt* erkjennelse forblir utilgjengelig.

5.2.3 Om praktisk dialektikk relatert til bestemmelsen av konseptet *det høyeste gode*

I en generell refleksjon skriver Kant at ren fornuft alltid innehar sin dialektikk, relatert til praktisk eller spekulativ bruk, fordi denne forlanger absolutt total helhet for alle betingelser for det enkelt betingede²⁰². I denne leten fremstår en illusjon som tvinger fornuften til å spore dets opphav, og samtidig motiverer den samme fornuft til å fremme en fullendt kritikk av den menneskelige kognitive fornuftsevne som helhet²⁰³. Den rene fornufts antinomi som fremtrer i en egen dialektikk, viser seg så å danne et etterslep av positive konsekvenser for den videre filosofiske refleksjon, noe som Kant viderefører i sin analyse av fornuftens rolle i dens praktiske bruk²⁰⁴. Dette ubetingede fremtrer ikke som viljens grunn for bestemmelse, som jo allerede er gitt i moralloven i seg selv, men eksisterer snarere som den totale ubetingethet i form av den praktiske fornufts objekt, eller også gjenstand²⁰⁵. Kant beskriver *det høyeste gode* nettopp som et konsept i denne rene praktiske fornufts dialektikk og kritikk, en analyse han hevder vil fremme hans filosofi i like stor grad som løsningen av den rene teoretiske fornufts dialektikk gjør²⁰⁶. Kant viser så til flere essensielle moment som er verdt å ta med seg inn i den praktiske dialektikk: i] Det er kun moralloven som fungerer som bestemmelsesgrunn for den rene vilje. ii] Morallovens formalitet, der den kun trenger en maksimes form som universelt lovgivende, fører imidlertid til at moralloven trekker seg fra all materie, og således også fra alt som fremstår som objekt for menneskets evne til å ville. Selv om konseptet *det høyeste gode* virker i form av objekt for den rene praktiske fornuft, må konseptet imidlertid aldri fremstå og virke som bestemmelsesgrunn for den rene viljesevne. Kant skriver at han allerede i analytikken viser hvordan det å anta objekt i form av konseptet *det høyeste gode* som bestemmende grunn for menneskets viljesevne, for deretter å utlede et høyeste prinsipp

²⁰² KpV 5: 107: «... and this can be found only in things in themselves.»

²⁰³ KpV 5: 107: «... a complete critical examination of the whole pure faculty of reason ...».

²⁰⁴ KpV 5: 108: «As pure practical reason it ... seeks the unconditioned for the practically conditioned ...».

²⁰⁵ KpV 5: 108: «... under the name of the *highest good*...».

²⁰⁶ KpV 5: 109: «... the concept of the *highest good* ...».

av praktisk art, alltid vil medføre heteronomi, og således skyve bort moralens prinsipp²⁰⁷. Idet moralloven inngår i konseptet som *dets høyeste betingelse*, fremstår *det høyeste gode* ikke kun som objekt, men også som bestemmelsesgrunn for den rene vilje. Da moralloven her allerede er inkludert og tenkt som del av konseptet, medfører dette at ingen andre objekt virker som bestemmelsesgrunn, og således oppfylles betingelsene for autonomi²⁰⁸. Kant selv skriver at hans ordne(n)de system som helhet må fastholdes, for slik å ikke vikle seg inn i misforståelser. Kant skriver at konseptet *det høyeste gode* kan gi grunn til tvetydighet [*Zweideutigkeit*], som videre kan føre til diskurser og disputer, dersom konseptets detaljer mistes av syne²⁰⁹. Det øverste, *supremum*, er den ubetingede betingelse som selv ikke er underordnet en annen betingelse, *originarium*. Det fullendte, *consummatum*, er en helhet som ikke tar del av en større helhet av samme art, *perfectissimum*²¹⁰. Kant skriver videre at *dygd*, det å være verdig lykksalighet, er øverste betingelse for menneskets streben og søken etter lykke, og er derfor også *det øverste godet; supremum*. Dygd utgjør imidlertid ikke *det fullendte gode* som total helhet, da også lykksalighet må ta del i helheten²¹¹. Kant sier at dygd må betraktes som formål i seg selv, samt at man må være verdig lykksalighet, der dygd og lykksalighet i samsvar og til sammen med hverandre skaper *det høyeste gode* både i mennesket som fornuftsvesen, og i en mulig verden. I dette konsept må de to moment for bestemmelse, som her forbindes i et begrep med nødvendighet, bindes sammen som årsak og konsekvens. De må videre være bundet sammen i denne enhet enten i logisk form; *analytisk*, eller i reell form; *syntetisk*. Førstnevnte i samsvar med *loven om identitet*, sistnevnte i forhold til *loven om kausalitet*²¹². Sammenbindingen av de to element *dygd* og *lykksalighet* kan tolkes i to retninger: i] Her faller streben etter dydighet sammen med søken etter lykksalighet, de fremstår som identiske handlinger da de begge legger samme maksime til grunn. ii] Eller også at dydighet frembringer lykksalighet i form av å være noe annet enn bevisstheten om dydighet alene. Imidlertid innehar dygd og lykke maksimer som ikke sammenfaller relatert til deres øverste praktiske prinsipp, og videre samsvarer de ikke med hverandre, noe som medfører at de reduserer og innskrenker hverandre gjensidig, dette på tross av at de begge inngår i konseptet *det høyeste gode*. Kant fremmer derfor et klart spørsmål om hvorledes dette konsept

²⁰⁷ KpV 5: 109: «... this would always produce heteronomy ...».

²⁰⁸ KpV 5: 110: «... in accordance with the principle of autonomy.».

²⁰⁹ KpV 5: 110: «The highest can mean either the supreme (*supremum*) or the complete (*consummatum*).».

²¹⁰ KpV 5: 110.

²¹¹ KpV 5: 110: «... for this, happiness is also required, ...».

²¹² KpV 5: 111.

er praktisk mulig²¹³. Kant svarer at det som gjør oppgaven utfordrende er at moral og lykke utgjør to ulike moment i konseptet, der deres felles tilhørighet til konseptet ikke kan forstås *analytisk*, men må fremstå som en *syntese* mellom de to element. Denne syntese tenkes som en praktisk nødvendighet *a priori*, der sammenbindingen ikke erkjennes empirisk ut fra erfaring, som igjen tilsier at muligheten for konseptet ikke er avhengig av empiriske prinsipp av noe slag. Dette medfører at deduksjon av konseptet med teoretisk nødvendighet må fremstå transcendentalt i form, via menneskefornuftens viljesfrihet²¹⁴. Her merker man seg Kants fremhevelse av momentene frihet og vilje, som sammen begrunner og opprettholder autonomibegrepets relevans innenfor konseptet *det høyeste gode*. I dette leser vi hvorledes Kant legger mulighetsbetingelsene og potensiale for realisering av konseptet *det høyeste gode* i form av objekt innen menneskets fornuftsevne *a priori*; *immanent* i individet i seg selv.

5.2.4 *Den praktiske fornufts antinomi, og en kritisk oppløsning av og løsning på denne*
I *den praktiske fornufts antinomi* anser Kant forbindelsen mellom dygd og lykksalighet som *syntetisk*: I form av et nødvendig bindeledd mellom årsaksgrunn og virkende konsekvens innenfor en praktisk kontekst, som muliggjøres via handlingspraksis, finner han så at begjær eller dygd må virke som grunnleggende årsak for dygdsmaksimen, eventuelt må dygdsmaksimen være årsaksgrunn for lykke. Førstnevnte umuliggjøres da maximen som former bestemmelsesgrunn i takt med eget lykkebegjær ikke er av moralsk art, og virker som grunnlag for dygd. Sistnevnte er heller ikke mulig, da enhver praktisk forbindelse mellom grunnidé og virkning i denne verden, som konsekvens av viljesevnenes bestemmelse, aldri samsvarer med viljesevnenes sinnelag i moralsk forstand, men heller retter seg etter kjennskap til naturens lover samt bruksevnen til å utnytte disse for egne endemål. Konsekvensen er at vi ikke kan forvente noen form for nødvendig sammenkobling av dygd og lykke i denne verden, som kan virke i samsvar med *det høyeste gode*, selv ikke fra den aller mest pliktoppfyllende utøver av moralens lover. Da forventningen av *det høyeste gode*, som således innbefatter nevnte sammenkobling *i seg selv* som konsept, er et *a priori* objekt for individets vilje med praktisk nødvendighet, og derfor også er uløselig knyttet opp til moralloven, virker umuligheten for førstnevnte som bevis for sistnevntes usannhet. Om *det høyeste gode* således er umuliggjort i forhold til praktiske retningslinjer i denne verden, må moralloven som påbyr

²¹³ KpV 5: 112: «... *how is the highest good practically possible?*».

²¹⁴ KpV 5: 113: «... *to produce the highest good through the freedom of the will ...*».

mennesket å fremme konseptet eksistere i form av fantasi²¹⁵. Morallovens endemål fremstår således som tomme. Dette tilsier at loven *i seg selv* usann, noe som gjør den uanvendelig²¹⁶. Kants *praktiske* logikk fremviser her et argument i form av *reductio ad absurdum practicum*, som videre leder til denne antinomi. I en videre kritisk *oppløsning* av den praktiske fornufts antinomi fremviser Kant den, ifølge hans egen fornuftsbaserte overbevisning, eneste mulige løsning på antinomiens utfordring. I den rene spekulative fornufts antinomi oppstår en lignende tilsynelatende konflikt, der verden i seg selv og verden som fremtredelse opererer under varierende retningslinjer, som dersom de ikke finner rett tilhørighet, leder til selv-motsigelser og uløselige konflikter. I den sanselige verden som fremtredelse motvirker naturens kausale nødvendighet menneskets iboende *immanente* muligheter. Først i det mennesket som handlende individ anser seg selv som *noumenon*, en form av ren intelligens og eksistens uavhengig av spatiotemporære kausale dimensjoner, kan mennesket anvende sin vilje i frihet, og slik anvende egen autonom viljesevne i frihet fra enhver naturlov, og samtidig likevel påvirke egen handlingspraksis som handlende agent i verdens sanselige naturgitte kontekst, der naturlovene virker²¹⁷. I den praktiske fornufts antinomi skriver Kant at den første påstand, som sier at en søken og streben etter lykksalighet forårsaker en form for dydighet, er fullstendig usann. Den andre påstand, som tilsier at et dydig moralsk sinnelag nødvendigvis forårsaker lykke er delvis fullendt og betinget usann. Et moralsk sinnelag eksisterer og fungerer som kausalitet i denne sanselige verden, der eksistensen i denne er eneste mulige for mennesket som fornuftsvesen. I frihet kan individet imidlertid anse seg selv som *noumenon*, der morallovens bestemmelsesgrunn er intellektuelt betinget, men samtidig virker kausalt utover i denne sanselige verden. Således *kan* moralloven ha en kausal virkning i denne verden med lykksalighet som *midlertidig* konsekvens. I en verden som fremtrer som objekt for sansene alene, vil dette på ingen måte være tilstrekkelig for å oppnå *det høyeste gode*. Antinomien grunner i en konflikt med denne verdens fremtredelse, og løser seg opp i en tenkt intelligibel verden, en verden som ikke er ramme for dette liv²¹⁸. Kants verdensbegrep innehar således større bredde og dybde, og innskrenker seg ikke til kun å virke som

²¹⁵ KpV 5: 114: «If ... the highest good is impossible, ... then the moral law ... must be fantastic and directed to imaginary ends and must therefore in itself be false.»

²¹⁶ Wood, *Kant's Moral Religion*, 25: «If ... I must pursue an end which I cannot conceive possible of attainment, then that command is invalid or «false» and I am under no obligation to obey it.»

²¹⁷ T. L. S. Sprigge, *The God of Metaphysics*, (New York: Clarendon Press. Oxford University Press, 2008), 97: «Kant believed in the existence of a 'noumenal' reality, of which the world displayed to our senses and thoughts is the misleading appearance.»

²¹⁸ KpV 5: 115: «... this life (in the sensible world) ...».

beskrivelse for denne verdens jordlige tilstand slik mennesket kjenner den i sin jordbundne eksistens. Et fullstendig samsvar mellom viljen og moralloven beskrives som hellig; en tilstand av perfektjon som «... no rational being of the sensible world is capable of at any moment [*Zeitpunkte*] of his existence.»²¹⁹. En perfektjonert overenstemmelse av denne form er imidlertid påkrevd med praktisk nødvendighet, og kan kun oppnås i en uendelig streben [*Unendliche gehend*]²²⁰. I samsvar med den rene praktiske fornuft er det nødvendig å anta den uendelige streben som viljens reelle objekt, sjelens evige eksistens, samt Guds tilstedeværelse og inngripen for at menneskesjelen skal evne å ta del i fenomenet *det høyeste gode*. Ideen om Gud og evig sjelsliv får i Kants postulat objektiv kraft i form av å virke som transcendentale objekt. I konsekvens av hans argument *absurdum practicum*, eksisterer ideene nå *immanent* i menneskefornuftens moralvilje via fornuftstro. I denne tilstand overgår de religionsfilosofisk betingede ideer til å eksistere i form av moralfilosofiske ideal, i samsvar med den praktiske funksjon moralsk tro innehar *immanent* i det moralske subjekts fornuftsmentalitet²²¹.

5.3 Konseptet *det høyeste gode* i lys av Kants etikoteologi i *Kritikk av dømmekraften*

5.3.1 Om fakultet for fornuftens dømmekraft i bestemmende og refleksiv forstand

I Kants tredje *Critique*, belyses menneskefornuftens evne til bedømmelse, i form av fakultet for refleksjon [*Reflectiren (überlegen)*] og bestemmelse; «... as a mere faculty for **reflecting** on a given representation, ... or as a faculty for **determining** an underlying concept through a given **empirical** representation.»²²². Dømmekraftens evne for refleksjon beskrives i form av dømmeevnens fakultet [*Beurtheilungsvermögen*]; *facultas diiudicandi*²²³. I verkets appendiks viser Kant til dømmekraftens refleksjonsevne i relasjon til moralteologiens utfordringer, der hans religionsfilosofiske bevis for Guds eksistens begrunnes i moralfilosofi²²⁴. I prosessen foretas en videre utvikling av konseptet *det høyeste gode* i et etikoteologisk perspektiv²²⁵. I den tredje *Critiques* avsluttende del beskriver Kant en metodologi der det trekkes grenser mellom ren empirisk vitenskap og teleologiens^{xix} egenskaper innen metafysikkens rammer²²⁶. Kant utdyper således begrepet *mål* [*Zweck*] innunder teleologi, der han videre-utvikler

²¹⁹ KpV 5: 122.

²²⁰ KpV 5: 122.

²²¹ Firestone og Jacobs, *In Defense of Kant's Religion*, 40-41: «Witness for the Defense: Allen W. Wood.»

²²² KU 20: 211: «V. On the reflecting power of judgment.»

²²³ Firestone og Jacobs, *In Defense of Kant's Religion*, 68: «Reflective judgement helps us understand how it is humanly possible to conceive of a unity between the theoretical and practical perspectives of reason ...».

²²⁴ KU 5: 447 - 453: Se under «Appendix», «§ 87. On the moral proof of the existence of God.».

²²⁵ KU 5: 442 - 446: «§ 86. On ethicotheology.».

²²⁶ KU 5: 416: Kant påpeker at enhver vitenskap må tilskrives en posisjon innenfor vitenskapens *encyclopedia*.

betegnelsen til å omfatte i) endemål [*Endzweck*] og ii) sluttmaal [*letzten Zweck*]²²⁷. Kant beskriver natur her som en tenkningens natur, der ideer og ideal først og fremst relateres til fornuftsindividets kognitive prosesser²²⁸. I mennesket forstått som *noumena*, ser han et kausalt endemål som virker teleologisk, uavhengig av naturlige ytre årsaksforhold²²⁹. Fornuftsindividet er for Kant det eneste naturlige vesen med iboende frihet, som via dets autonomi kan stille konseptet *det høyeste gode* som objekt og ideal ved å virke i form av *det høyeste gode endemål*²³⁰. Kant anser det elementært at menneskets fornuft innehar et endemål, og at dette mål er *gitt* mennesket²³¹.

5.3.2 Mennesket som endemål i fysikoteologisk og etikoteologisk perspektiv

I en videre analyse finner Kant at naturens mål og siste endemål innen et teleologisk system er mennesket²³². Naturens øvrige mål ordnes således i samsvar med menneskeindividets som dets endelige mål, der det første er menneskets lyksalighet, og det andre menneskets kultur²³³. Her er det nødvendig å se på Kants definisjon av konseptet lyksalighet, der lykke ikke utledes fra instinkt eller sanselighet, men snarere fremstår som en idé²³⁴. I form av kultur kan imidlertid mennesket fremme iboende evne for frihet, som i en helhet danner et sivilt samfunn [*bürgerliche Gesellschaft*], der en kosmopolitisk felles verdensunion av frie stater [*Weltbürgerliches Ganze*] er ment å sikre menneskehetens frihet²³⁵. Her ser vi klare paralleller til Kants beskrivelser i *Grundlegung* og *Religionsskriftet* av et moralens og endemålenes rike, som via konseptet *det høyeste gode* realiseres i samsvar med Guds vilje. Mennesket evner, i form av autonom frihet, å eksistere i form av å virke som endelig mål. Naturen som helhet, ifølge Kant selv, er teleologisk underordnet mennesket som endelig mål i seg selv. *Det høyeste gode* fremstår med objektiv realitet, realisert via morallov og sann tro, og belyses av Kant ut fra et fysikoteologisk grunnlag; i *physicotheology*, og i etikoteologisk perspektiv; *ethicotheology*. I fysikoteologisk kontekst søker fornuften å utlede fra naturens mål, som kun

²²⁷ KU 5: 425 - 428: «§ 82. On the teleological system in the external relations of organized beings.»;

KU 5: 434: «A **final end** is that end which needs no other as the condition of its possibility.»

²²⁸ Wood, *Kant's Moral Religion*, 135: «It is clear for Kant that the discovery of a final purpose in nature is «far more than theory can accomplish».»

²²⁹ KU 5: 435: «The being of this sort is the human being, though considered as noumenon ...».

²³⁰ KU 5: 435: «His existence contains the highest end itself, ...».

²³¹ Rossi, *The Social Authority*, 27: «... and that this end ... has itself been *given to* human reason.»

²³² KU 5: 429: «... the human being ... as the **ultimate end** of nature here on earth, ...».

²³³ KU 5: 430: «The first end of nature would be the **happiness**, the second the **culture** of the human being.»

²³⁴ KU 5: 430: «... it is a mere **idea** of a state to which he would make his instincts adequate under merely empirical conditions (which is impossible).»

²³⁵ KU 5: 432.

kan forstås empirisk, til naturens overordnede høyeste mål, samt dette målets iboende egenskaper²³⁶. Innenfor en moralbasert teologi, søker man å utlede fra fornuftsvesenets moralske mål, som kan forstås *a priori*, til dennes årsaksforhold og egenskaper²³⁷. Kant utleder her, med begrunnelse i subjektiv fornuftsevne, som videre tilfører dømmekraften en kritisk refleksiv teleologisk målrettethet, at et endemål således må fremmes *a priori* i en praktisk kontekst²³⁸. I dette kjenner mennesket seg fremtvunget av moralloven til å etterstrebe et høyeste universelt endemål. Her ser vi et samsvar med det kategoriske imperativs fjerde formulering; Formelen som viser frem i mot et endemålenes rike²³⁹. Det er ut fra en ren moralsk grunn, i form av praktisk fornuft, fornuftsindividet fremmer en antagelse om Gud som verdensskaper²⁴⁰. Kant beskriver videre hvorledes en indre moralsk kallelse, som *i seg selv* fremmer en iboende *immanent* iboende refleksiv dømmekraft [*Zweckbestimmung*], kompensierer for den naturkunnskap som virker utilgjengelig for fornuftsvesenet. I dette fremstår en forståelse for den øverste ubetingede årsak i form av en verdensskaper, samt for *det endelige høyeste gode* som det endelige mål for alle tings eksistens²⁴¹.

5.3.3 Kants moralbevis for Guds eksistens som forsantholdenhet: *Fürwahrhaltens*

Kants moralbevis for Guds eksistens fremtrer i «§ 87. On the moral proof of the existence of God.» innenfor et *etikoteologisk* perspektiv, der konseptet *det høyeste gode* utvikles fra teleologisk teori [*theoria*] til deontologisk praksis [*praxis*]. I dette viderefører Kant slutninger som taes i den første *Critique*, samt hypoteser som fremmes i den andre *Critique*, der vi stadig tydeligere ser rammebetingelsene for en moralteologisk *samlet* etikk og religionsfilosofi. Moralloven *i seg selv*, som den formelle rasjonelle forutsetning for utøvelse av frihet, forplikter mennesket, uten å være avhengig av noen form for endemål som *materiell* forutsetning, samtidig som moralloven bestemmer for oss, og videre gjør dette i *a priori* forstand; vi ser her et endelig sluttmaal å strebe etter; «... and this is the **highest good in the**

²³⁶ KU 5: 436: «**Physicotheology** is the attempt of reason to infer from the **ends** of nature (which can be cognized only empirically) to the supreme cause of nature and its properties.»

²³⁷ KU 5: 436: «A **moral theology** (ethicotheology) would be the attempt to infer from the moral ends of rational beings in nature (which can be cognized *a priori*) to that cause and its properties.»

²³⁸ KU 5: 445: «... that this final end can be nothing other than **the human being under moral laws**, ...».

²³⁹ G 4: 439: «... act according to the maxims of a member uiversally legislating for a merely possible kingdom of ends, ...».

²⁴⁰ KU 5: 447: «... only **reason**, by means of its moral principles, is capable of having produced the concept of **God** ...».

²⁴¹ KU 5: 447: «... for which no principle other than an **ethical** principle of reason is sufficient, ... (i.e., to conceive of it as a **deity**).».

world possible through freedom.»²⁴². Via morallov må fornuftsvesenet finne et utgangspunkt og grunnlag for frihet som opprinner utenfor naturens kausale univers. I dette må mennesket *anta* en moralens årsak, i form av en verdensforfatter, for slik å kunne fremlegge for seg selv et endemål i samsvar med morallov. Da dette endemål fremstår praktisk *nødvendig*, bør fornuftsindividet fremme *antagelsen* at der eksisterer en Gud via iboende fornuftstro²⁴³.

I en note i andre utgave av andre *Critique* skriver Kant at moralargumentet viser at om agentens moralske tankesett er ment å fungere konsistent, må agenten inkludere antagelsen av denne proposisjon i samsvar med agentens maksimer som springer ut av den praktisk fornuft:

«*) Dieses moralische Argument soll keinen objectiv=gültigen Beweis vom Dasein Gottes an die Hand geben, nicht dem Zweifelgläubigen beweisen, daß ein Gott sei; sondern daß, wenn er moralisch consequent denken will, er die Annehmung dieses Satzes unter die Maximen seiner praktischen Vernunft aufnehmen müsse.»²⁴⁴.

I streben etter et endelig mål, skriver Kant at mennesket som moralsk fornuftsvesen og med refleksiv dømmekraft, med praktisk nødvendighet, således må anta eksistensen av en moralens forfatter av verden²⁴⁵. I «§ 88. Restriction of the validity of the moral proof», går han nærmere inn på hvorfor denne konseptuelle ramme er avgjørende. Ideen om et endelig mål baseres i individets fornuftsevne, der funksjon og anvendelse fremstår i samsvar med morallov²⁴⁶. Konseptet er teoretisk kun regulativt, og samtidig i en praktisk relasjon konstituerende bestemmende²⁴⁷. Egenskapene ved moralbeviset påvirker og former morallovens nytteverdi, slik Kant beskriver det i «§ 89. On the utility of the moral argument». Moralargumentets gudskonsept forhindrer at teologi opphøyes til teosofi, går under i form av demonologi, eller kollapser i teurgi eller idolatri^{xx}. I det mennesket står for en indre refleksiv kritisk teleologisk dømmekraft relatert til utfordringer vedrørende menneskehetens eksistens ut fra *et praktisk moralsk ståsted*, beskriver Kant teologiens nytteverdi i form av sansenes iboende indre antropologi; en kunnskapsform om menneskeselvets tenkning livet²⁴⁸.

²⁴² KU 5: 450.

²⁴³ KU 5: 450: «... that there is a God*.».

²⁴⁴ KU Se N* 5: 450 - 451. Se <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa05/450.html>, [Dft02012016].

²⁴⁵ KU 5: 453: «... the existence of a **moral** author of the world, i.e., of God, ...».

²⁴⁶ KU 5: 454 - 455.

²⁴⁷ KU 5: 455 - 458.

²⁴⁸ KU 5: 461: «... knowledge of our thinking self **in life**, ...».

I Kants videre utredning under «§ 90. On the kind of affirmation [*Fürwahrhalten*] involved in a moral proof of the existence of God», går han inn på moralbevisets sannhetsrelevans, og hvorledes fornuftsindividet holder denne formen for teser med grunn i moral og religion, etikoteologi, for sannhet. Han skriver her om nødvendigheten av klar overbevisning [*überrede / überzeuge / überführt*] snarere enn overtalende fremtredelse [*Schein*]²⁴⁹. Overbevisende bevisførsel kan videre fremstå i to former: i) Et bevis som beskriver, bestemmer og bedømmer, hva objektet er *i seg selv*²⁵⁰. ii) Beviset som viser hva objektet er for oss mennesker generelt i samsvar med nødvendige rasjonelle prinsipp for vår dømmekraft²⁵¹. Førstnevnte baseres i prinsipper som utledes fra bestemmende dømmekraft, sistnevnte ut fra en refleksiv dømmekraft. *Den refleksive dømmekraft* produserer ikke overbevisning ut fra teoretiske prinsipp, men fremmer overbevisning dersom den tar utgangspunkt i fornuftens praktiske prinsipp som Kant her beskriver som universelt gyldige med nødvendighet. En slik form av overbevisning betegnes som *moralsk overbevisning*. Dersom beviset består av objektiv begrunnelse, i form av objektiv gyldighet for alle fornuftsvesen, samtidig som denne begrunnelse ikke er tilstrekkelig i dannelsen av sikkerhet, [*sikker viten*], innehar beviset likevel gyldighet som en form av bevis som fungerer som subjektive grunner i dømmekraftens [*des Urtheils / des Urtheilens*] overbevisning. Vi leser her en subjektiv indre *immanent* form av menneskelig fornuftsbegrunnet dømmekraft. Kants flere bevisformer fremvises i form av i) rene rasjonelle argument [*Vernunftschlüsse*], ii) argumenter i form av *analogi*, iii) meninger som *fremstår* som sannsynlige, og til sist; iv) en mulig forklaringsmodell i form av *hypotese*. Kant konkluderer at for menneskefornuft kan eksistensen av Gud og sjelens udødelighet umulig bevises rent teoretisk²⁵². Derfor ser Kant det nødvendig å gå nærmere inn på hvilken form av *overbevisning* som fremkommer i menneskets møte med praktisk moralteologisk tro i «§ 91. On the kind of affirmation produced by means of a practical faith»²⁵³. Kant hevder at dersom vi ser nærmere på hvorledes et objekts realitet fremstår for oss, i form av et objekt for fornuftsindividets kognitive evne *res cognoscibilis*, i samsvar med den subjektive tilstand innen individets evne for representasjon, innser vi at konsept ikke sammenlignes med objekt, men snarere med menneskets kognitive fakultet. Hvorvidt noe fremtrer i form av enhet som gjenstand for kognisjon er således ikke relatert til

²⁴⁹ KU 5: 461.

²⁵⁰ KU 5: 462: «... what the object is **in itself** ...».

²⁵¹ KU 5: 462: «... what it is **for us** ...».

²⁵² KU 5: 466.

²⁵³ KU 5: 467-475; VpR: 28: 1082-1091: «Of the nature and certainty of moral faith», under «Moral theology».

tingenes muligheter i seg selv, men forholder seg snarere til individets kognisjon av enheten. Kant beskriver videre tre former for ting, enheter eller også objekt, som kan være gjenstand for menneskefornuftens kognitive evne; i) meninger *opinabile*, ii) fakta *scibile*, samt iii) gjenstand for tro *mere credibile* [*Glaubenssachen*]²⁵⁴. Videre skiller Kant mellom enheter av sofistisk art [*vernünfteltes*] *ens rationis ratiocinantis*, og enheter innen fornuft *ens rationis ratiocinatae*²⁵⁵. I relasjon til en praktisk fornuftsbruk anser Kant sistnevnte tilstrekkelig, da denne innehar visse særegne og apodiktiske sikre prinsipper *a priori*, og som videre forlanger dette via postulat. Objektens objektive realitet i relasjon til konsept bevises via ren fornuft eller erfaring. Via ren fornuft, i form av teoretiske eller praktiske data som fremvises for fornuften i form av intuisjon som korresponderer med konsept, fremstår så, ifølge Kant selv: fakta; *res facti*²⁵⁶. Her fremstår imidlertid begrepet fakta i en *utvidet* forstand, som Kant selv også påpeker i tilhørende note:

«*) Ich erweitere hier, wie mich dünkt, mit Recht, den Begriff einer Thatsache über die gewöhnliche Bedeutung dieses Worts. Denn es ist nicht nöthig, ja nicht einmal thunlich, diesen Ausdruck bloß auf die wirkliche Erfahrung einzuschränken, ...»²⁵⁷.

I dette ilegger Kant faktabegrepet utvidet gyldighet utover empirisk erfaring: En *tilnærmet potensiell mulighet for erfaring* utgjør innen praktisk teoretisk kontekst *i seg selv* et holdbart grunnlag for å kunne benytte betegnelsen fakta i form av *reelt tenkte objekt for en kognitiv evne* for bestemmende dømmekraft. I denne fremstilling finner objektet realitet i relasjon til menneskets iboende *immanente* dømmekraft alene, og videreformidles av Kant derfor også i form av antatt *fakta* som verifiseres via subjektiv fornuftstro. Kants moralbevis er således et spørsmål om tro innenfor moralteologisk kontekst, og besvares også deretter: Objekt som forstås *a priori* ut fra ren praktisk fornuft i samsvar med plikt fungerer som *enheter* innen fornuftstro. Således er konseptet *det høyeste gode*, samt postulatene om Guds eksistens og sjelens udødelighet, også objekt som har relevans i form av antatt fakta for fornuftsobjektets kognitive dømmekraft, men som oppnår denne status kun i kraft av moralteologisk tro. De er også eneste element blant alle objektformer som har en definisjon av denne type og form, gitt av Kant selv, der alle er; «... **matters of faith** (*res fidei*), and are indeed the only ones among

²⁵⁴ KU 5: 467.

²⁵⁵ KU 5: 468.

²⁵⁶ KU 5: 468: «... but in all cases by means of intuitions corresponding to the concepts) are (*res facti*) **facts**.*».

²⁵⁷ KU 5: 468. Se <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa05/468.html>. [Dft02012016].

all objects that can be so designated.*»²⁵⁸. I det Kant beskriver nevnte objekt som gjenstand for praktisk fornuftstro alene, er det viktig å se at han her ikke sammenligner de med former for trosartikler, og de er heller ikke gjenstand for teoretisk bevisføring, men snarere er ment å kunne bekreftes *frivillig*; «... thus they are to be affirmed freely [*so ist es eine freyes Fürwahrhaltens*] and only as such are they compatible with the morality of the subject.»²⁵⁹.

I dette fremstår konseptet *det høyeste gode* som endemål ut fra en teoretisk idé, som innehar praktisk realitet for fornuftsvesenet i form av ideal, og som derfor videre innehar status som objekt [*Sache*], men som innehar relevans i form av fakta kun i relasjon til den praktiske fornuft, som Kant anser er ment å vise videre frem til en fullbyrdelse av den praktiske fornufts forpliktelser²⁶⁰. I samme fremlegg av argument skriver Kant at *konseptet* Gud realiseres kun som objekt i relasjon til pliktbegrepet, som nødvendig rammevilkår for muligheten til å nå pliktens endemål²⁶¹. I utvidet bruk av konseptet fakta, følger Kant opp med en fleksibel praktisering av fenomenet tro som Kant tolker som *fornuftens vilje til å tenke etisk bekreftende om det som for den teoretiske kognitive evne fremstår utilgjengelig*: «**Faith** (as *habitus*, not as *actus*) is reason's moral way of thinking in the affirmation of that which is inaccessible for theoretical cognition.»²⁶². Den spekulative fornuft velger av praktisk nødvendighet å anse ideen og idealet om *det høyeste gode* som sammenfallende med den praktisk morallov, for slik å fremstå i samsvar med seg selv²⁶³.

I dette får Kants moralteologiske praksis målrettede ideal å rette seg etter, noe som i hans etikk og religionsfilosofi frembringer *reelle* konsekvenser av *immanent* art. I Kants tredje *Critique* benyttes et etikoteologiens samlende perspektiv, der teleologisk målrettethet og deontologisk pliktetikk tilkjennegir fenomenet *det høyeste gode* to avgjørende funksjoner som virker samtidig og i samsvar med hverandre, slik at vi her leser et *totalt* praktisk teoretisk grunnlag for Kants etikk og religionsfilosofi. I samsvar med første og andre *Critique*, ser vi her hvorledes Kant søker metafysikkens videre kritiske teoretiske praktisering i form av *immanent praxis*. I *Lectures* samsvarer dette med Kants beskrivelse av en *indre* åbenbaring via individets *iboende* fornuft: «*Inner* divine revelation ... through our own reason, ...»²⁶⁴.

²⁵⁸ KU 5: 469.

²⁵⁹ KU 5: 469. N*.

²⁶⁰ KU 5: 469 - 470.

²⁶¹ KU 5: 470: «... the very same concept can still not make its objekt valid as a fact, ...».

²⁶² KU 5: 471; VpR 28: 1084: «For divine wisdom is apparent in the very fact that *we do not know but rather ought to believe that a God exists.*»

²⁶³ KU, se N* 5: 471: «... in order not to contradict itself.»

²⁶⁴ VpR 28: 1117.

6 Empiri og analyse: Religion innen fornuftsgrenser; *det høyeste gode* i immanent *praxis*

6.1 Hjertets endring som menneskefornuftens evige prosess av moralteologisk art

6.1.1 Viljens og morallovens uløselige forbindelse med endemålet *det høyeste gode*

I forordet til første utgave av *Religionsskriftet* skriver Kant at moralloven i seg selv ikke er avhengig av et formål som fremgår i forkant av fornuftsindividets bestemmelse av viljen^{xxi}. I samme stund hevder han at moralloven på tross av dette innehar nødvendig tilknytning til konseptet *det høyeste gode* som endemål, ikke i form av en forbindelse med morallovens grunnlag i seg selv, men i kraft av de konsekvenser som nødvendigvis må følge en praktisk bruk av maksimer²⁶⁵. I helhet retter Kant i *Religionsskriftet* et fokus på menneskehetens etiske anlegg; menneskets moralske disposisjoner [*Gesinnung*]²⁶⁶. I det individet søker å utføre en bestemmelse i kraft av viljen, i samsvar med morallov, søker det å se for seg hvilke konsekvenser valget vil medføre; for i fravær av enhver referanse til et endemål vil mennesket ved egen vilje vanskelig kunne foreta et bestemmende valg. Morallovens tilknytning til endemålet *det høyeste gode* er derfor i praksis uløselig, da en praktisk bruk av enhver etisk teori, eller morallov, må inneha konsekvenser av reell art for at teorien skal inneha moralsk praktisk gyldighet. En etikk som forblir i teoriens formale verden er aldri anvendelig i praksis, den må forbindes med den empiriske verdens kausale årsaksforhold, der endemålets konsekvenser fremtrer med praktisk nødvendighet; «... *finis in consequentiam veniens ...*»²⁶⁷: *Det høyeste gode endemål [summum bonum]* fremkommer i kraft av dets virkninger. Her fremstiller Kant konseptet *det høyeste gode* som fornuftens orienteringspunkt i menneskehetens praktisering av morallov²⁶⁸. Et fravær av endemålets orienterende kraft levner individet i villfarelse, og moralloven mister da sin funksjon som verktøy for menneskefornuftens moralske handlinger på individuelt og universelt nivå. Morallovens faktiske reelle hensiktsmessighet er uløselig knyttet til endemålet, som konsekvens av de maksimer moralloven er ment å rettlede. Kant hevder at mennesket ikke kan stille seg likegyldig til egen handlingspraksis, der han således vektlegger ikke bare morallovens betydning av formal teoretisk art innen menneskefornuftens tankevirksomhet [*theoria*], men likeledes morallovens funksjon innenfor individets handlings-

²⁶⁵ Wood, *Kant's Moral Religion*, 43: «The distinctive character of finite rational volition is to be found by investigating the relation of motives and ends to its action in terms of *maxims* ... They are «determined by reason» but «in accordance with the conditions of the subject.»».

²⁶⁶ Firestone og Jacobs, *Kant's Religion*, 125: «... we see this focus as indicating a movement in Kant's thought away from the purely ethical question of what it would mean to *do* good, to the teleological question of what it would mean to *be* good.».

²⁶⁷ R 6: 4, se under note Na; «... an end occurring by way of consequence.».

²⁶⁸ Rossi, *The Social Authority*, 129: «The establishment of an ethical commonwealth is thus made possible by recognition that reason is thoroughly social in its practical use.».

praksis [*praxis*]²⁶⁹. Idealet om *det høyeste gode* er således ideen om et objekt som innehar og forener i seg selv alle formale forutsetninger for de endemål menneskefornuften bør ha; i form av plikt, samt alle mulige forutsetninger ved de endemål menneskeindividet har og som står i samsvar med plikt; lykkosalighet i samsvar med iakttagelsen av disse endemål:

«So ist es zwar nur eine Idee von einem Objecte, welches die formale Bedingung aller Zwecke, wie wir sie haben sollen (die Pflicht), und zugleich alles damit zusammenstimmende Bedingte aller derjenigen Zwecke, die wir haben, (die jener ihrer Beobachtung angemessne Glückseligkeit) zusammen vereinigt in sich enthält, ...»²⁷⁰.

I samsvar med dette objektets realitet fremstår ideen om endemålet *det høyeste gode* i verden; *det høyeste verdensgode*²⁷¹. I kraft av å virke som menneskefornuftens endemål av praktisk moralsk nødvendighet i verden, antas således muligheten for et høyere allmektig moralsk vesen, som videre sammenbinder og forener *det høyeste godes* to bestanddeler og element;

«... das ist, die Idee eines höchsten Guts in der Welt, zu dessen Möglichkeit wir ein höheres, moralisches, heiligstes und allvermögendes Wesen annehmen müssen, das allein beide Elemente desselben vereinigen kann ...»²⁷².

I form av idealet og ideen *det høyeste gode*, muliggjøres en objektiv praktisk realisering av et sammenfall mellom frihetens og naturens hensiktsmessigheter, en forbindelse menneskefornuften ikke evner å eksistere uten. Her er det viktig å se at konseptet *det høyeste gode* ikke ligger til grunn for, men heller utgår fra moralloven. I det idealet settes som endemål forutsettes forutgående etiske formål i form av prinsipp, som legges til grunn for det endelige mål: «... that it is an end which to make one`s own already presupposes ethical principles.»²⁷³.

I samsvar med morallov dannes det derfor et praktisk behov i og for fornuftsindividet, der ikke kun morallov i form av formale prinsipp fremstår, men også moralens konsekvenser i form av morallovens endelige mål *det høyeste gode*²⁷⁴. I dette leder moral videre frem til

²⁶⁹ R 6:5. Kant ber fornuftsindividet stille seg selv spørsmål ved hva som er ment å komme ut av den rette handling; «What is then the result of the right conduct of ours?».

²⁷⁰ R 6: 5: <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa06/005.html> [Dtf14012016].

²⁷¹ Rossi, *The Social Authority*, 107-111: «The Ethical Commonwealth: The Social Authority of Reason as a Community of Cosmopolitan Hope». Det høyeste verdensgode tilskrives et etisk rike; *regnum gratie*.

²⁷² R 6: 5: <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa06/005.html> [Dtf14012016].

²⁷³ R 6: 5.

²⁷⁴ R 6: 6.

religion, av praktisk moralteologisk nødvendighet, der moralloven utvides i en idé om Gud i form av moralens allmektige lovgiver og forfatter av verden. I beskrivelsen ser vi hvorledes Kant tar utgangspunkt i et overskridende gudskonsept, der Gud tenkes eksistere *transcendent*, eksternt overskridende; utenfor menneskeindividets kognitive rekkevidde. Imidlertid benytter Kant senere i *Religionsskriftet* konkrete beskrivelser der idealet om Gud og *det øverste gode* tilføres fornuftsvesenet *immanente* evner og anlegg [*Gesinnung*] i form av fornuftstro²⁷⁵.

I *Religionsskriftet* fokuserer Kant på flere avgjørende moment: I) Menneskefornuftens behov for et fornuftstroens endemål som ivaretar morallovens funksjon²⁷⁶. II) Nødvendigheten av en fornuftstro som bygger opp om de gode verdier²⁷⁷. III) Viktigheten av å se denne fornuftstro som en individuell tro som i videre forstand samler alle fornuftsindivid i et etisk forsvarlig fellesskap²⁷⁸. IV) Fornuftstroens teoretiske og praktiske funksjon innenfor fornuftsindividets kognitive grenser²⁷⁹. I det moralteologiske rom trekker Kant frem menneskets evne for vilje, tro, bedømmelse, refleksjon og håp som essensielle i en videre utøvelse av morallov, der endemålet *det høyeste gode* søkes realisert. I evig streben fremstår menneskets synd, der Guds nåde inntreer i samsvar med menneskehjertets revolusjon og omvendelse, der endemålenes rike, *det høyeste gode*, fremtrer i kraft av en *immanent* fornuftstro. I denne prosess må mennesket kjempe imot iboende moralsk radikal ondskap, en evig streben der Kant finner den sanne fornuftstro [*Glaube*], *immanent* i det troende fornuftsindivid, forløsende og avgjørende *i seg selv*²⁸⁰. I det autonome fornuftsindivid forbindes religionsfilosofi med moralfilosofi i en indre iboende *immanent* moralteologi: «... religion hides inside him and depends on moral dispositions.»²⁸¹. I *Religionsskriftet* materialiseres således den etikk og religionsfilosofi Kant påbegynner i de tre foregående *Critiques*. I denne prosess finner Kant veien frem til den fornuftstroende selv; menneskeindividet. Dette innebærer en tolkning av konseptet *det høyeste gode* som del av en *immanent* funksjonell helhet innenfor menneskefornuftens iboende naturlige fornuftsgrenser: «... the function that moral belief, moral faith, fulfills

²⁷⁵ Wood, *Kant's Moral Religion*: 153, 155, 156; Silber, *Kants Ethics*, 174-202: «The Highest Good as Immanent and Transcendent».

²⁷⁶ R 6: 5: «And this is indeed only the idea of an object that unites within itself the formal condition of all such ends ... the idea of a highest good in the world, ...».

²⁷⁷ Hare, *The Moral Gap*, 272: «Moral hope is the belief in the eventual triumph of the good, and the belief that we are, by incorporation, part of that good».

²⁷⁸ Firestone og Jacobs, *In Defense of Kant's Religion*, 185-193.

²⁷⁹ R s. vii: «The faith Kant has in mind is a purely rational faith, but it is grounded in practical (action-guiding, moral) reason rather than in theoretical reason.» Se «Introduction» skrevet av Robert Merrihew Adams.

²⁸⁰ R 6: 103-139; Wh 8: 140: «... it will be necessary to give this source of judging another name, and none is more suitable than **rational belief of faith**. [*Vernunftglaubens*]».

²⁸¹ G 6: 108. Kant søker her å fremme et konsept som omhandler det han selv anser som *sann moralreligion*.

immanently in the frame of mind of the moral agent.»²⁸². I *immanent* fornuftstro [*theoria*] finner mennesket veiledning for etisk riktig anvendelse av moralloven i praksis [*praxis*].

6.1.2 Moralsk ondskap i form av *noumena*, og menneskehetens overvinnelse av denne

I *Religionsskriftets* første del går Kant rett på temaets iboende kjerne; *det opprinnelig gode* i menneskets *immanente* natur trues av menneskets hang til det onde, en tilbøyelighet som, i videreutviklet form av maksime, villeder moralloven og gir grunnlag for grunnleggende gjennomgående *radikal* ondskap. I streben etter morallovens sanne endemål *det høyeste gode*, i form av et Guds etiske fellesskap i samsvar med Guds vilje, må radikal ondskap derfor nedkjempes, og Kant søker i egen utformet etikk og religionsfilosofisk kritikk å se hvorledes. I naturen ser Kant potensiale for utvikling av anlegg for det som er godt i menneskeindividet, og henviser her til Seneca: «*Sanabilibus aegrotamus malis, nosque in rectum genitos natura, si sanari, velimus, adiuvat.*»²⁸³. Individets handlinger er imidlertid ikke alltid gode, eller i samsvar med morallov og de rette maksimer. Likevel sier Kant at man ikke kan definere menneskets ondskap ut fra dets handlingspraksis, da moralsk handling finner grunn i maksimer ingen andre enn Gud selv er i stand til å ha innsyn i²⁸⁴. Kant tenker at det derfor må kunne utledes fra en enkelt handling *a priori* frem til en enkelt maxime som virker som grunnlag for den enkeltstående handling. I fra denne grunn hevder Kant å være i stand til å anse at den enkelte maksime videre gjøres allmenn, til så å virke som ledende og avgjørende maxime for alle enkeltstående moralsk onde maksimer. Kant viser til menneskefornuftens iboende frihet i sin videre undersøkelse, eller rettere sagt; den sfære menneskets frihet virker innenfor. Moralsk ondskap begrunnes ikke i subjektets erfarbare handlinger innenfor tid og rom, men utgår fra den regel som valgevnen selv konstruerer i utøvelsen av egen autonom frihet; en regel Kant betegner som en *iboende* maxime. Kant hevder at da den aller første opprinnelige maksime ikke kan oppspores, må et menneskes karakter, i form av god eller ond, være tilstede fra livets begynnelse, latent iboende i mennesket; «We shall say ... that it is *innate* in him ...»²⁸⁵. I en videre definisjon skriver Kant at hans hypoteser begrunnes i den disjunktive setning som sier at *mennesket av natur enten er moralsk godt eller ondt*²⁸⁶.

²⁸² Firestone og Jacobs, *Kant's Religion*, 41.

²⁸³ R 6: 20. De ira, II 13.1: «We are sick with curable diseases, and if we wished to be cured, nature comes to our aid, for we are born to health». Sitatet leser vi også i verket *Émile* av J.-J. Rousseau.

²⁸⁴ R 6: 20: «... we cannot observe maxims, we cannot do so unproblematically even within ourselves; hence the judgement that an agent is an evil being cannot reliably be based on experience.»

²⁸⁵ R 6: 21.

²⁸⁶ R 6: 22: «The human being is (by nature) either morally good or morally evil.»

Kant beskriver *rigorisme* i klartekst, og forsvaret den ved å hevde at mennesket aldri kan bli påvirket av selv den minste drivkraft, uten å først ha innlemmet denne som egen maksime i form av allmenn regel. Moralloven er drivkraft for fornuftens refleksive dømmekraft, og enhver som gjør moralloven til maxime er moralsk god. Moralloven er universell og virker aldri kun delvis, derfor er det minste fravær av god morallov likestilt med et totalt fravær, som begrunner ondskapens radikalt gjennomgripende karakter. I menneskenaturen ser Kant opprinnelig anlegg for *det gode*, som han så setter i tre grupper; i) anlegg til dyriskhet, som tilskrives mennesket i kraft av å virke som *levende vesen*, ii) anlegg til menneskelighet, i kraft av mennesket som levende *fornuftsvesen*, samt iii) menneskets anlegg til personlighet, i kraft av å eksistere som et *tilregnelig* fornuftsvesen^{xxii}. Førstnevnte fremstiller Kant som *mekanisk* egenkjærlighet uten krav til fornuft, herunder selvoppholdelse, forplantning og fellesskap med andre fornuftsvesener. Andre moment fremtrer som *sammenlignende* egenkjærlighet, der lykkosalighet fremstår i sammenligning med andre. Siste punkt beskrives som mottagelighet for aktelse for moralloven; som en drivkraft tilstrekkelig *i seg selv* for den frie valgevne²⁸⁷. Samtlige former er anlegg for *det moralsk gode* idet de forlanger samsvar med *det gode*, og de er opprinnelige anlegg da de inngår i menneskenaturens autentiske potensiale²⁸⁸.

I begrepet *hang* [*propensio*] ilegger Kant en betydning som speiler agentens subjektive grunnlag som utgangspunkt for potensiell tilbøyelighet i form av habituell begjærsevne, [*concupiscentia*], en begjærsevne som skiller seg fra det å inneha et anlegg, i form av å *ikke* måtte være medfødt, men også kan være ervervet som god tilbøyelighet eller også påført i form av ond tilbøyelighet. Idet denne hang tilhører menneskeindividet i ren universell form, benevnes tilbøyeligheten som menneskets naturlige hang til ondskap. I menneskets evne for vilje [*Wille*] beskrives viljesevnens [*Willkür*] kapasitet, eller mangel på kapasitet, som konsekvens av viljens evne, eller manglende evne, til å ta til seg, eller ikke ta til seg, moralloven i sine maksimer, som et godt eller et ondt hjerte; «... *the good or the evil heart*.»²⁸⁹. Kant tenker seg så tre grader av menneskets hang til ondskap: I) Den generelle svakhet [*fragilitas*] i det skjøre menneskehjertets relasjon til moralens maksimer. II) En urenhet [*impuritas, improbitas*] som medfører at moralske handlinger ikke utføres med grunn kun i plikt, da maksimen som tas opp ikke er en ren moralsk maksime. III) I hjertets ondartethet [*vitiositas, pravitas*], er fornuftsvesenet tankevirksomhet korrumpert og fordervet,

²⁸⁷ R 6: 27.

²⁸⁸ R 6: 28.

²⁸⁹ R 6: 29.

således at den etiske orden i relasjon til drivkreftene til den frie valgevne faktisk reverseres²⁹⁰. Kant påpeker hvorledes et individ med god moral [*bene moratus*] og et moralsk godt individ [*moraliter bonus*] handler i samsvar med morallov, der førstnevnte følger loven etter dens ordlyd, og sistnevnte loven etter dens ånd. Morallovens ånd innebærer at loven *i seg selv* virker som tilstrekkelig drivkraft²⁹¹. Kant beskriver videre alle former av hang som fysisk eller moralsk betinget, der den første relateres til menneskeindividets frie evne for valg i kraft av å eksistere som naturvesen, og den andre beskrives som menneskefornuftens frie valg i kraft av å være et moralskt betinget vesen. Han relaterer ingen form av ondskap til den fysiske hang, kun til den moralske²⁹². Imidlertid er intet moralsk tilregnelig onde annet enn det som regnes som menneskets egen handling. Likevel forstås konseptet *tilbøyelighet* [*Hang*] som en subjektiv bestemmelsesgrunn i valgevenen forut for enhver handling, og regnes således i seg selv ikke enda som handling. Hang til det onde videretolkes så i to retninger: I) I form av ond handling der den øverste maksimen i forveien bestemmes i umoralsk retning, ved bruk av den frie valgevne [*peccatum originarium*]. II) I form av ond handling som utføres i samsvar med denne allerede valgte øverste onde maksime [*peccatum derivativum*]. Nå regner Kant den førstnevnte som intelligibel handling, som videre må tolkes uavhengig av spatiotemporære dimensjoner, og sistnevnte i form av sanselig erfarbar handling innenfor spatiotemporært rom [*factum phaenomenon*]. I denne fremstilling anser Kant førstnevnte som ren medfødt hang til ondskap, en kraft som infiltrerer menneskefornuften i særdeles destruktiv retning²⁹³. Kant siterer Horats med ordene «VITIIS NEMO SINE NASCITUR. ... Nobody is borne without vice.»²⁹⁴, og beskriver hvorledes et ondt menneske er et fornuftsindivid som har tatt til seg en umoralsk maksime på tross av egen bevissthet om morallovens etiske gyldighet. Kant beskriver menneskets hang til ondskap som naturlig, selvforskyldt, medfødt og radikalt. Imidlertid plasserer han ikke utgangspunktet for ondskap i menneskets sanselige natur og tilbøyeligheter; sanselig natur [*Sinnlichkeit*] begrunner således ikke menneskets iboende moralske ondskap, der ondskap medfører en *fornuftsfornektende ondskap*. I dette leser vi hvorledes Kant forutsetter en ondskap som mennesket lar overstyre fornuft; det selvrefleksive individ som selvbevisst velger onde maksimer fører til gjennomgripende radikal ondskap. I denne prosess velger agenten den øverste bestemmende maksime, enten i fullt samsvar med

²⁹⁰ R 6: 29-30.

²⁹¹ R 6: 30.

²⁹² R 6: 31. Se Ny: «Hence a propensity to evil can only attach to the moral faculty of choice. [*dem moralischen Vermögen der Willkür*].».

²⁹³ R 6: 31-32.

²⁹⁴ R 6: 32. Se Nc; fra Horats *Satirer* I: iii.68. Ingen er født uten ondskap.

morallov eller ikke. Kun valg i samsvar med morallov definerer, ifølge Kant, et menneske som et fornuftsindivid. Ondskap er fravær av fornuft. Om mennesket lar egenkjærligheten virke som øverste maksime, der moralloven så underordnes, vil konsekvensene erfares i form av *ren radikal ondskap*: «This evil is *radical*, since it corrupts the ground of all maxims; as natural propensity, it is also not to be *extirpated* through human forces, for this could only happen through good maxims – ...»²⁹⁵. Iboende skyld [*reatus*], som Kant anser fremkommer og manifesterer seg selv ved menneskets første anvendelse av frihet, bedømmes i flere trinn; i de to første, i form av urenhet og svakelighet [*culpa*], som uforsettlige, og i det tredje som forsettlige [*dolus*], og da ofte i form av en ondskapsfull bevissthet [*dolus malus*]. I dette anser Kant det nødvendig å motvirke det ondes utvikling i alle fornuftsindivid; i menneskeheten allment²⁹⁶. Han søker videre å definere ondskapens opprinnelse innenfor rammene av menneskefornuftens natur, men finner dette ikke mulig. I samme utstrekning som fenomenet *den frie handling*, anser Kant at ondskap ikke innehar en spatiotemporær bestemmelsesgrunn, men opprinner i en forstandsverden; i form av *noumena*. Imidlertid anser Kant at selv et ondt menneske kan forbedres: «And so for the human being, despite a corrupted heart yet always possesses a good will, there still remains hope of a return to the good from which he has strayed.»²⁹⁷. Ifølge Kant er mennesket som vesen skapt for godhet: Dets gode anlegg og forutsetninger, for å kunne ta del i streben etter *det høyeste gode*, er således absolutt tilstede. Imidlertid forutsetter en realisering av dette konsept Guds assistanse, der det oppstår en iboende hellig religiøs og etisk *immanent* union mellom Gud og alle fornuftstroende²⁹⁸.

6.2 Konseptet *det høyeste gode* realisert i menneskets verden i form av *Guds etiske rike*

6.2.1 Det gode prinsippets seier over radikal ondskap i et *universelt* etisk fellesskap

I *Religionsskriftets* tredje kapittel relaterer Kant det gode prinsippets seier over det onde med dannelsen av Guds rike på jorden; det etiske fellesskap, dygdenes rike; der alle individer, som én samlet gruppe med et felles endemål, i samsvar med den hellige morallov, trer frem²⁹⁹.

²⁹⁵ R 6: 37.

²⁹⁶ R 6: 38: «... - and so long as we do not remove it, it hinders the germ of the good from developing as it otherwise would.».

²⁹⁷ R 6: 44.

²⁹⁸ Hare, *The Moral Gap*, 262: «Kant pictures the moral disposition as the spirit of God within us, ...».

²⁹⁹ R 6: 94: «An association of human beings merely under the law of virtue, ruled by this idea, can be called an *ethical* and, so far as these laws are public, an *ethico-civil* (in contrast to *juridico-civil*) society, or an *ethical community*.».

I den etiske borgerlige tilstand forenes fornuftsindividene under rene lover av dygd, der den etiske siviltilstand skilles fra den etiske naturtilstand. I begge former fungerer individet som egen lovgiver, og enhver bedømmer seg selv. I et fra før etablert politisk samfunn eksisterer alle politiske borgere innenfor en etisk naturtilstand, og de tvinges aldri til å forlate denne for så å gå innunder det etiske fellesskap. En borger av et politisk samfunn velger selv hvorvidt han eller hun vil ta del i en etisk union, eller forbli i den politiske naturtilstand. *Den etiske stat* relateres til et menneskehetens globale kosmopolitiske fellesskap: I denne etiske union må alle etterstrebe varig fred i form av *det høyeste politisk gode* [*dem höchsten politischen Gut*]³⁰⁰. Kant assosierer den etiske naturtilstand med den juridiske naturtilstand, som en tilstand av konflikt³⁰¹. I gjensidig interaksjon korrupperer menneskene hverandres moralske anlegg for det gode; grunnet et fravær av et godhetens etiske prinsipp som evner å forene alle. I en streben etter *det høyeste moralsk gode*, befinner menneskefornuften seg, både på individuelt og felles plan, i en helt særegen situasjon; da et universellt fellesskap av denne form må basere seg i lover om dygd, som her skiller seg fra allmenne morallover mennesket for øvrig er i stand til å håndheve og følge i kraft av seg selv³⁰². I et moralens høyere vesen, finner samtlige individer felles kraft, for således å danne en universell organisasjon og slik fremme *det høyeste moralsk gode*. I det etiske fellesskap er det imidlertid ikke menneskene selv som virker som offentlige lovgivere³⁰³: I Kants presentasjon hviler her argumentet som sier at det etiske fellesskapets lover ikke kan springe ut i fra mennesket selv, da kun Gud kjenner menneskehjertets *innerste* moralske sanne beskaffenhet, så at lovene her må fremtre i form av bud. Alle Guds bud må videre tolkes som forpliktende; i dette hviler Kants egen beskrivelse av sanne etiske konsept i form av påbud³⁰⁴. Imidlertid påpeker Kant at mennesket har mulighet til å reflektere over teleologisk rettede deontologiske prinsipp innenfor en moralteologisk kontekst³⁰⁵. Kant fremmer således fornuftsindividets kritiske og konstruktive

³⁰⁰ Rossi, *The Social Authority*, 98; MdS 6: 355 / 492.

³⁰¹ R 6: 97: «... so too is the ethical state of nature one in which the good principle, which resides in each human being, is incessantly attacked by the evil which is found in him and in every other as well.». Her refererer Kant også til Hobbes og hans to beskrivelser; 1]: «*status hominum naturalis est bellum omnium in omnes*; the natural state of men is at war of all against all.» Samt; 2]: «*exem dum esse e statu naturali*; one must exit from the natural state». Begge sitat her er fra note N* i R 6: 97.

³⁰² R 6: 98.

³⁰³ R 6: 99: «Hence an ethical community is conceivable only as a people under divine commands, i. e. as a *people of God*, and indeed *in accordance with the laws of virtue*.».

³⁰⁴ R 6:99: «... all *true duties*, hence also the ethical, must be represented as *at the same time* his commands ...».

³⁰⁵ R 6:99. Se N*: «The proposition, «We ought to obey God rather than men,» means only that when human being command something that is evil in itself (directly opposed to the ethical law), we may not, and ought not, obey them.».

respekt for de etiske hellige pliktbud innenfor det etiske samveldet. I grunnleggelse av et etisk rike etableres en universell hellig allmenn institusjon i form av en ikke – synlig kirke³⁰⁶.

I kraft av den ikke synlige kirke fremstår det etiske fellesskapets organisasjon i form av ideen om en union formet av alle etiske fornuftstroende individ under Guds direkte moralske hellige verdensstyre; der denne idé samtidig virker som et ideal for alle former for menneskeskapt styresett. I form av den synlige kirke finner medlemmene av den etiske organisasjon en aktualisert institusjon som samsvarer med nevnte ideal³⁰⁷. Kant beskriver den sanne kirke via følgende definisjoner: I) Universalitet og allmennhet, der kirken begrunnes i felles tilsluttende enighet og enhet, således at den ikke deles opp i mindre enheter. II) Innhold og kvalitet, der det etiske religiøse fellesskap ikke innlemmer andre drivkrefter enn de rene moralreligiøse prinsipp. III) Relasjoner og frihet, der kirkeinstitusjonen virker som en form av demokrati, både internt og eksternt. IV) Modalitet og konstitusjon, der fellesskapets grunnlag i holdbare grunnleggende prinsipp sikrer kirkens kontinuerlige stabilitet og uforanderlighet³⁰⁸.

I den hellige institusjons etiske fellesskap legges den hellige skrift til konstituerende grunn for dannelsen av en synlig kirke³⁰⁹. I en fremhevelse av *Bibelen*, er det først og fremst *Det nye testamentet* Kant anser som sann religiøs hellig skrift³¹⁰. I denne forbindelse trekker Kant en grense i mellom statuerende lærd tradert historisk religion og den rent praktiske moralbegrunnede fornuftstro. Kant hevder at mennesket evner å gjenkjenne sistnevnte *i seg selv* via egen fornuft, der Guds vilje legges til grunn for menneskeindividets fornuftstro. I dannelsen av et synlig etisk hellig fellesskap kreves imidlertid åpenbare virkemidler som gir mennesket en konkret nedskrevet, artikulert, tradert kirketro å relatere egen fornuftstro til³¹¹. I en fotnote nevner Kant imidlertid her i korthet at prosessen burde forløpe seg i omvendt rekkefølge³¹². Det troende mennesket trenger imidlertid en konkret religiøs kilde som virker bekræftende overfor individets fornuftstro, og Kant skriver at et nedskrevet hellig verk, i større grad en tradert muntlig overlevering av religiøst budskap, viderefører en opprinnelig original form³¹³. I Kants moralteologi gis det rom for historisk tradert åpenbaringstro, i form av den

³⁰⁶ R 6: 101: «An ethical community under divine moral legislation is a *church* which inasmuch as it is not the object of a possible experience, is called the *church invisible* ...».

³⁰⁷ R 6: 101: «The *church visible* is the actual union of human beings into a whole that accords with this ideal.».

³⁰⁸ R 6: 101-102.

³⁰⁹ R 6: 107: «How fortunate, when one such book, fallen into human hands, contains complete, besides its statutes of legislating faith, also the purest moral doctrine of religion, ...».

³¹⁰ R 6: 157: «- In our case this book can be the New Testament, as the source of the Christian doctrine of faith.».

³¹¹ R 6: 106: «Thus in the molding of human beings into an ethical community, ecclesiastical faith naturally precedes pure religious faith ...».

³¹² R 6: 106. Se N †: «Morally speaking, it ought to happen the other way around.».

³¹³ R 6: 114: «There is therefore, no norm of ecclesiastical faith except Scripture.».

hellige skrift, samtidig som han påpeker hvorledes menneskets iboende fornuftstro av *immanent* art er avgjørende i dannelsen av et etisk fellesskap, da synlige virkemidler kun er i *tilnærmet* samsvar med det ikke- synlige ideal; den moralteologiske tilstand av perfektjon: *Det høyeste moralsk gode*. I en videre beskrivelse av det etiske fellesskapets felles fornuftstro skriver Kant at der kun eksisterer en sann religion, men også flere slag av trosformer. I den samme ekskludering av andre trosformer som sann religion, likestiller han imidlertid kristen tro med andre trosutøvelser i egen samtid³¹⁴. I dette synes det som om Kant her etterstreber eget ideal om et universelt fellesskap på tvers av ulike trosretninger, der han således skriver at alle fornuftsvesener, uavhengig av tradert lærd trosform, innehar mulighet til å ta del i det etiske riket, da anlegget til moralreligion *i seg selv* hviler *immanent* i menneskets fornuft³¹⁵. I *Religionsskriftet* ser Kant det likevel naturlig å gi en kritisk overveielse av utfordringer som presenteres via den lærde kristendoms idé- og religionshistorie, samtidig som han ser klare universelle paralleller til andre retninger innen religionstro: Utfordringer ved forestillingen om den øverste Gud som uttrykt i form av tredelt hellig guddommelighet, treenighet, finner samsvar innen flere religiøse retninger i den globale religionshistoriske utvikling³¹⁶. I samsvar med den praktiske fornuft leder *den universelle religion* til tro på Gud som i) en hellig moralsk lovgiver, ii) behjelpelig moralsk forsørger og iii) i form av en rettferdig øverste dommer. En slik form for tredelt øverste hellig treenighet, [*pouvoir*] ser Kant i flere former for religionsutøvelser, der individuell fornuftstro virker universelt for alle fornuftsindivid³¹⁷.

6.2.2 Moralteologisk praksis og konseptet *det høyeste gode* i globalt perspektiv

I kraft av den kristne religionstroens konkrete historie og praksis finner Kant flere kritiske punkt som setter også kristendom som lærd utøvd institusjonell tro på prøve. I den synlige kristne kirketro ser Kant anlegg til fravær av autentisk godhet i de troshandlinger som utføres av mennesker³¹⁸. Kant slår hardt ned på alle punkt ved tradert religionspraksis som gir mulighet for ikke-moralsk handling. I fenomenet *religionsillusjon* ser Kant hvorledes en kirke kan skape statuetter som gjenstand for tilbedelse³¹⁹. I betegnelsen *illusjon* ilegger Kant et

³¹⁴ R 6: 108: «This human being is of this (Jewish, Mohammedan, Christian, Catholic, Lutheran) *faith*.».

³¹⁵ R 6: 111: «... the predisposition to moral religion lay hidden in human reason ...».

³¹⁶ R 6: 140-141. Se N† s. 6: 140.

³¹⁷ R 6: 139-140; VpR 28: 1074: «This idea of a threefold divine function ... seems to ground every religion.»

³¹⁸ R 6: 115: «The one faith fancies to please God through actions (of *cultus*) which (though laborious) yet possesses no moral worth in themselves ...».

³¹⁹ R 6: 170-171: «*Apart from a good life - conduct, anything which the human being supposes that he can do to become well - pleasing to God is mere religious delusion and counterfeit service of God.*».

meningsinnhold som samsvarer med konseptet *Illusion*, og fenomenet *Schein*³²⁰. Ethvert utgangspunkt for religionsutøvelse og tro som ikke tar utgangspunkt i en ren moralsk mentalitet, men som benyttes som *middel* for mulig tilfredsstillelse av Guds vilje og nåde, anser Kant som fetisjtro³²¹. Videre peker han ut flere former av illusjonstro i form av i) troen på *undere*, ii) troen på *mysterier*, samt iii) troen på *nådemidler*³²². I praktisering av illusjonstro ser Kant en mentalitet der forestillingen om Gud fremmer *antropomorfisering*³²³. I motsetning til dette finner Kant *den moralske gudstjeneste* gjenstand for aktelse³²⁴. I en utdypende beskrivelse ser Kant så på hvorledes en sann religion tilfredsstiller prinsippet om *det høyeste moralsk gode*, der det sanne religionskonsept begrunnes i gjenkjennelsen av dygd i form av hellige påbud³²⁵. Enhver som finner naturlig religion alene moralsk tilstrekkelig og nødvendig i form av plikt, benevnes av Kant som *rasjonalist*. Den som avviser en naturlig form for hellig åpenbaring beskrives som *naturalist*. Dersom denne tillater åpenbarelse i sin tro, uten å anse dette som en nødvendig forutsetning for troen i seg selv, bruker Kant betegnelsen *ren rasjonalist*. I tilfeller der åpenbaringstro anses nødvendig beskrives den troende som *ren supernaturalist*. En religion kan videre virke både i naturlig og åpenbaret form, der sistnevnte på den ene siden virker som naturlig, og på den andre som lærd religion. I en beskrivelse av den kristne religion som naturlig religion fremmer Kant idealet om *den sanne kirke som en universell institusjon for alle fornuftstroende*³²⁶. I form av den etiske universelle kirke fremmes en fornuftstro begrunnet i plikt utført uten andre drivkrefter enn en umiddelbar aktelse og anerkjennelse av plikten *i seg selv*; i form av kjærlighet til Gud. Pliktbudene er således ikke kun lover av dygd, men forpliktelser av *hellig* art som enhver må strebe etter, der denne streben *i seg selv* benevnes dygd. En forpliktende sann fornuftstro er for Kant i samsvar med frihetsbegrepet³²⁷. I et avsluttende forlik mellom lærd tradert og sann fornuftstro, skriver Kant at en historisk tro er et nødvendig element i overgang til en senere ren religionstro, og at denne gradvise prosess tilsier at Guds rike nærmer seg. Kant hevder at Guds vilje vil åpenbare seg både for og i menneskefornuften, så at dennes hellige vilje forbinder alle fornuftsindivid i

³²⁰ R 6: 168. Se N*: «Delusion is the mistake of regarding the mere representation of a thing as equivalent to the thing itself.».

³²¹ R 6: 193.

³²² R 6: 194.

³²³ R 6: 182-183: «And the concept of the *nature* of this being ... is always in danger of being thought by us anthropomorphically and hence in a manner often directly prejudicial to our ethical principles.».

³²⁴ R 6: 177: «It is self-evident that the moral service of God (*officium liberum*), pleases him directly.».

³²⁵ R 6: 153-154: «*Religion* is (subjectively considered) the recognition of all our duties as divine commands.».

³²⁶ R 6: 157: «... the qualification for universality ... (*universitas vel omnitudo distributiva*), i. e. communality of insight [*allgemeine Einhelligkeit*]. ... in the sense of a union (*omnitudo collectiva*) ...».

³²⁷ R 6: 115: «For moral faith must be a free faith, founded on pure dispositions of the heart (*fides ingenua*).».

en stat, ikke synlig for det menneskelige øyet. Kant beskriver her Guds rike som *iboende* mennesket³²⁸. I den konstruktive prosess, virker således *det høyeste gode prinsipp* utenfor menneskets synsfelt, men samtidig innenfor fornuftsindividets *iboende* forståelseshorisont av *immanent* art. Det oppstår et etisk fellesskap av mentaliteter i union med *det høyeste moralsk gode*³²⁹. Det gode prinsipp virker i kraft av å ha overvunnet radikal ondskap og opprettholder således en evig fred³³⁰. Ifølge Kants tekster sammenfaller religiøs sann tro med moralsk gode verdier; i en universell moralteologi som fremmer *iboende* gode verdier *immanent* for og i hele menneskeheten, der felles globalt håp trer frem i lyset:

«A cosmopolitan perspective that issues from the practical use of reason involves a form of mutual moral recognition of one another that is oriented to the outcome of what all of us will do so that we may together attain our destiny. This makes the intent to a social union one that is oriented by the third of the Kantian questions, transposed into a social mode: For what may we hope?»³³¹.

I *Religionsskriftet* beskriver Kant nettopp forholdet mellom *immanent* universell fornuftstro, og en *dennisidig* etisk global verdensstat³³². I det Kant søker en beskrivelse av det han selv anser som sann moralteologisk praksis, som innehar relevans for alle fornuftstroende individ, knyttes *det høyeste moralsk gode* opp til *det høyeste politisk gode*. Det moralfilosofiske aspekt som utformes i samsvar med den religionsfilosofiske kontekst, gir så globalt rom for felles kosmopolitisk håp om evig fred. I menneskets *iboende immanente* fornuftstro, med utgangspunkt i *det høyeste gode* som idé [*theoria*], ser Kant positive verdensomfattende konsekvenser, som får utløp i felles gjensidig aksepterende etisk, religiøs og politisk praksis [*praxis*]. Kant selv beskriver denne universelle eksistensielle tilstand i form av menneskefornuftens *union med det høyeste gode*; «... the union of minds with the good.»³³³.

Her ser vi paralleller til den kristne idé- og mentalitetshistoriske utvikling, der Calvins beskrivelse av menneskenes union med Gud virker representativ: «That joining together of head and members, that indwelling of Christ in our hearts – in short, that mystical union»³³⁴. Calvin beskriver her hvorledes Kristus hviler *iboende immanent* i den fornuftstroendes hjerte.

³²⁸ R 6: 122: «We have reason to say, however, that «the Kingdom of God is come into us,» ...».

³²⁹ R 6: 123: «... the union of minds with the good ...».

³³⁰ R 6: 124: «... under its dominion, assures the world of an eternal peace.».

³³¹ Rossi, *The Social Authority*, 111.

³³² R 6: 122: «We have reason to say, however, that «the Kingdom of God is come into us,» ... universally and, ... also in public - ...».

³³³ R 6: 123.

³³⁴ Hare, *The Moral Gap*, 263. Se under N 52 der John E. Hare viser til Calvins *Institutes*. III. xi. 10.

7 Teori og analyse: Kritisk refleksjon over *det høyeste gode* som immanent konsept

7.1 Den rene fornufts kanon; Om det ultimate endemål ved bruk av den rene fornuft

I første *Critique* definerer Kant *kanôn* som den totale sum av *a priori* prinsipper for korrekt praktisering av spesifikke kognitive fakultet generelt, relatert til reflektiv erjennelsesevne³³⁵: «For Kant, *metaphysics* is the science of synthetic *a priori* cognitions through concepts.»³³⁶. I Kants *Critique* opprettholdes behovet for metafysikkens *a priori* teser, samt behovet for det øverste ubetingede³³⁷. I en søken etter de ytterste formål, sier Kant at alle endemål må danne enhet: I *transcendental praksis* har den spekulative fornuft tre formål som virker i form av tre ytterste objekt; i] viljens frihet, ii] sjelens udødelighet og iii] Guds eksistens³³⁸. Kant hevder at alle utsagn fremstår *transcendente* i teoretisk spekulativ fornuft [*theoria*], og således kun innehar *immanent* verdi i praksis [*praxis*]. De tre utfordringer har *i seg selv* moralpraktiske mål; «... namely, **what is to be done** if the will is free, if there is a God, and if there is a future world»³³⁹. I «Den rene fornufts kanon», fremviser Kants så de tre utfordringer enhver spekulativ og praktisk fornuft retter sin interesse for; «**1. What can I know? 2. What should I do. 3. What may I hope?**»³⁴⁰. Første spørsmål er av spekulativ art, det andre omhandler moral, og det siste beskrives som både praktisk og teoretisk innrettet; i relasjon til lykke eller også lykksalighet. Den første utfordringen beskrives i form av Kants gjennomgripende kritikk av tidligere metafysikk, av menneskets kognitive kapasiteter, i form av *den transcendentale idealisme*. Den andre utfordring berører moralfilosofien og hører inn under fornuft i praksis. Det siste spørsmålet besvares både praktisk og teoretisk: «For all **hope** concerns happiness, and with respect to the practical and the moral law it is the very same as what knowledge and the natural law is with regard to theoretical cognition of things.»³⁴¹. Fenomenet og begrepet *håp* omfatter således en refleksjon over det som *er*, og som også er bestemmelsesgrunn for det ultimate endelige mål; i relasjon til *det som bør hende*. Kant fokuserer så på den humane frie valgevne [*arbitrium liberum*]; en fornuftsbestemt evne uavhengig av sansepåvirkninger, kun bestemt via motiv [*Bewegursachen*] representert via fonuft³⁴². Kant beskriver hvordan

³³⁵ KrV A796/ B824: «Thus the transcendental analytic was the canon of the pure *understanding*; for it alone is capable of true synthetic *a priori* cognitions.».

³³⁶ Allen W. Wood, *Kant*, 6. utg. 2008, (USA/UK/Australia: BLACKWELL PUBLISHING, 2005), 27.

³³⁷ Michelle Grier, «Kant's Critique of Metaphysics», i: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 1, 12-15.

³³⁸ KrV A798/ B826; Wood, *Kant*, 27: «'God exists', 'The soul is immortal', and 'The will is free', ... are propositions of metaphysics because cognition of them, if it were to exist at all, could not be empirical ...».

³³⁹ KrV A800/ B828.

³⁴⁰ KrV A805/ B833.

³⁴¹ KrV A805/ B833.

³⁴² KrV A802/ B830: «... and everything that is connected with this ... is called **practical**.».

mennesket på denne måten har en evne [*Vermögen*] til å overvinne inntrykk som kan påvirke den sansebetingede begjærsevne, der fornuften overstyrer og således former gode og nyttige lover; imperativer³⁴³. *Praktisk frihet* forstås gjennom erfaring, som kausal årsaksforklaring sprunget ut av fornuft; en prosess der agentens vilje bestemmes. *Den transcendentale frihet* krever at denne fornuft *i seg selv* fremstår og virker uavhengig av sanselige kausale årsaksforhold, der den slik synes å virke i motsatt retning av naturlovene og således også uavhengig av empirisk erfaring³⁴⁴. Fornuftsprinsipp [*Vernunftprinzipien*] frembringer frie handlinger, der den rene fornuftens prinsipper [*Prinzipien*] innehar objektiv realitet i den praktiske bruk, det vil si i moralsk praksis i den verden fornuftsmennesket eksisterer og virker innenfor:

«Die Idee einer moralischen Welt hat daher objective Realität, nicht als wenn sie auf einen Gegenstand einer intelligibelen Anschauung ginge (dergleichen wir uns gar nicht denken können), sondern auf die Sinnenwelt, aber als einen Gegenstand der reinen Vernunft in ihrem praktischen Gebrauche und ein *corpus mysticum* der vernünftigen Wesen in ihr, so fern deren freie Willkür unter moralischen Gesetzen sowohl mit sich selbst, als mit jedes anderen Freiheit durchgängige systematische Einheit an sich hat.»³⁴⁵.

Ideen om en moralens verden har objektiv realitet: Denne verden er i utgangspunktet kun en idé, tenkt som en intelligibel verden, men manifestert i den sanselige som et objekt av den rene fornuft, i dennes praktiske benyttelse, som et *corpus mysticum* i relasjon til de fornuftsvesener som hører inn under moralens verden³⁴⁶. Så besvarer Kant det første av den rene fornufts utfordringer som omhandler den praktiske interesse; «**Do that through which you will become worthy to be happy.**»³⁴⁷. Den andre utfordring relateres til hvorledes man kan håpe å bli del av lykksaligheten dersom man handler således at man ikke er uverdigg denne lykke. Imidlertid vil ikke den nødvendige sammenkobling av håpet om lykke og den evige streben etter å gjøre seg verdigg lykksalighet kunne skje kun via det enkelte individets egen fornuft, dette er noe man bare kan håpe på; «... only if it is at the same time grounded on a **highest reason**, which commands in accordance with the moral laws, as at the same time the

³⁴³ KrV A802/ B830: «... objective **laws of freedom**, and that say **what ought to happen**, ...».

³⁴⁴ Wood, *Kant*, 96: «Kant holds that the validity of the moral law depends on our having «practical freedom» ...», 97: «Kant does not think that we can ever prove theoretically that we are free, ...».

³⁴⁵ KrV 525: <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa03/525.html> [Dft11042016].

³⁴⁶ KrV A808/ B836.

³⁴⁷ KrV A808-809/ B836-837; Hare, *The Moral Gap*, 78-75: «THE IDEA OF SELF REWARDING MORALITY».

cause of nature.»³⁴⁸. Den høyeste fornuft beskriver Kant som *idealet det høyeste opprinnelig gode*, i form av en allvitende intelligent gudommelig eksistens og verdensforfatter;

«Ich nenne die Idee einer solchen Intelligenz, in welcher der moralisch vollkommenste Wille, mit der höchsten Seligkeit verbunden, die Ursache aller Glückseligkeit in der Welt ist, so fern sie mit der Sittlichkeit (als der Würdigkeit glücklich zu sein) in genauem Verhältnisse steht, das Ideal des höchsten Guts.»³⁴⁹.

Idealet om *det høyeste gode* beskrives som *den mest fullkomne vilje* i relasjon til *den høyeste salighet*, også i form av *det høyeste opprinnelig gode: det høyeste gode* som grunn og årsak for nødvendig forbindelse med lykke og moralitet i form av verdighet til lykksalighet via rett handling; en sammenkobling som ikke eksisterer her i denne verden. Derfor må vi, ifølge Kant selv, anta en menneskesjelens fremtidige verden og evige sfære. Således er eksistensen av Gud og et fremtidig liv to forutsetninger som ikke kan separeres fra forpliktelsen den rene fornuft påbyr oss i samsvar med prinsipp som springer ut av samme iboende fornuftsgrunn. Moralitet *i seg selv* konstituerer et system, noe som lykksalighet ikke evner, med unntak av i de tilfeller der lykke viderefordes i nøyaktig samsvar med moral, noe som imidlertid kun er mulig i en intelligibel verden, under en vis forfatter av verden. *Fornuften* antar og tror derfor, av praktiske årsaker, på eksistensen av Gud og et fremtidig evig liv i en etisk verden, da alternativet vil tilsi at morallov ikke innehar etisk relevans og meningsbærende innhold, men kun må anses som tomme tankesprang; «... empty figments of the brain, ...»³⁵⁰. I det Kant beskriver det etiske riket i form av et nådenes riket *Regnum Gratiae*, viser han til en idé- og mentalitets tradisjon som strekker seg bakover i tiden før ham, og utover innen den religionsfilosofi som råder i Kants samtid. En slik verden av et moralitetens endelige system er imidlertid kun en idé som realiseres idet ethvert individ handler i tråd med moralloven; «... that all actions of rational beings occur as if they arose from a highest will that comprehends all private choice in or under itself.»³⁵¹. I den moralske verden, *Regnum Gratiae*, inngår den praktiske og den spekulative fornuft sammen i en enhet. Slik fremstår den moralske verden som oppstått fra ideen og samtidig også idealet om *det høyeste gode*. Kant skriver således at mennesket som fornuftsindivid alltid skal regne seg selv som medborger av en *hellig etisk*

³⁴⁸ KrV A810/ B 838; Hare, *The Moral Gap*, 191-276: «PART III: God's Assistance».

³⁴⁹ KrV 526: <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa03/526.html>

[Dft21032016].

³⁵⁰ KrV A811/ B 839.

³⁵¹ KrV A810/ B 838.

*eksistensiell tilstand*³⁵². I denne prosess bringes praktisk formålsrettethet i samsvar med tingenes indre iboende mulighet *a priori*; «... to the inner possibility of things, and thereby leads to a **trancendental theology** that takes the ideal of the highest ontological perfection as a principle [Princip] of systematic unity, ...»³⁵³. I denne moralteologi leder Kant oss således frem til konseptet om Gud som rasjonell øverste vilje i form av moralsk perfeksjon³⁵⁴. Han beskriver Gud i form av å være og virke i) allmektig (omnipotent), så at naturen i sin helhet og dennes tilknytning til moralitet underlegges Guds allmakt; ii) allvitende (omniscient), for slik å være i stand til å se menneskets sinnelag og hjertets moralske verdier; iii) allestedsnærværende (omnipresent), således at den i form av *det høyeste verdensgode* er nær ethvert individ, samt iv) evigvarende, for på denne måten å sikre at denne sammenkobling mellom individets frihet og menneskets natur aldri skal være fraværende³⁵⁵. Kant hevder at konseptet om en gudommelig eksistens bør anses som korrekt, da konseptet er i perfekt samsvar med og relasjon til fornuftens moralske prinsipp [*moralischen Vernunftprincipien*]. I kraft av å være medlem av en moralens verden, vil fornuftsindividet inneha fornuftstro på at det handler og følger etter morallov og slik deltar i å fremme det beste for verden [*das Weltbeste*]; i seg selv og andre individ: Vi ser i dette lys at moralteologien er ment for *immanent* moralteologisk praksis: «Moral theology is therefore only of immanent use, ...»³⁵⁶. I vendingen *omvender* Kant moralteologi fra å virke *transcendent* overskridende, nærmest utilgjengelig for mennesket, til å virke *immanent* anvendelig, og således tilgjengelig for fornuftsindividet^{xxiii}.

7.2 En utvidelse av ren fornuft i praktisk forstand; fra *transcendent* til *immanent*

Kant skriver at samtlige postulat utgår fra moralens prinsipp, som selv ikke er et postulat men en lov som virker som bestemmelsesgrunn for individets vilje. I dette anses postulatene som svar på Kants antinomi, for slik å unngå en tilstand av *absurdum practicum*³⁵⁷. Postulatene fungerer ikke som dogmer av teoretisk art; de er snarere forutsetninger som refererer til praktiske forhold med nødvendighet, og som slik gir ideer sprunget ut av den spekulative

³⁵² R 6: 136.

³⁵³ KrV A 816/ B844; Wood, *Kant's Moral Religion*, 150-151.

³⁵⁴ KrV A 814/ B842: «... a **single, most perfect**, and **rational** primordial being, of which speculative theology could not on objective grounds give us even a **hint**, let alone **convince** us.».

³⁵⁵ KrV A815/ B844.

³⁵⁶ KrV A819/ B847.

³⁵⁷ Wood, *Kant's Moral Religion*, 147: «For it cannot be denied that God and immortality must be postulated if we are to escape an *absurdum practicum*; and this is all the moral arguments needed to show.».

fornuft objektiv realitet³⁵⁸. Postulatene som inngår her omhandler i) evig sjelsliv, ii) autonom frihet, samt iii) eksistensen av Gud³⁵⁹. Førstnevnte oppstår fra den praktiske nødvendige forutsetning om et evighetens perspektiv menneskesjelen potensielt fullender moralloven innenfor. Det andre postulat begrunnes i nødvendig forutsetning av individets uavhengighet fra en sansbar verden, for slik å være i stand til å ha en fri bestemmelsesevne innen et intelligibelt verdenssystem. Det siste springer ut fra forutsetning om *det høyeste selvstendige gode* i form av Guds eksistens, som slik danner de nødvendige betingelser for den intelligible verden. Postulatene representerer ideene som springer ut av den rent teoretiske spekulative fornuft, som verifiserer muligheten av *det høyeste gode*, og som, i kraft av menneskefornuftens indre kognitive evner av rent teoretisk art, fremstår *transcendente*. I denne overskridende form innehar ideene imidlertid ingen konkret funksjon, deres relevans defineres med vanskelighet, og Kant ønsker således å *innhente* ideene og gi de *immanent* form i kraft av den praktiske fornuft, for slik å gi de innpass i en rent praktisk fornuftsbruk slik at ideene således kan skape konkret utgangspunkt for videre etikk og religionsfilosofisk refleksjon innen moralteologisk *immanent* praksis. Kant setter imidlertid spørsmål vedrørende hvorvidt dette er mulig, om en slik vending virkelig kan utvide menneskets kognitive forståelseshorison³⁶⁰. Kant besvarer selv denne utfordring med sikkerhet, men da kun innenfor et praktisk perspektiv³⁶¹. Her forstår Kant beskrivelsen *praktiske formål* som en direkte referanse til *det praktiske begrep* vedrørende konseptet *det høyeste gode*; som et reelt objekt for menneskets vilje og viljesevne, som via den rene fornuft finner bestemmelsesgrunn i moralloven. Postulatene bekrefter ideenes eksistens og gyldighet som del av et metafysikkens tankeprosjekt, de verifiserer muligheter; et potensiale for sann realisering menneskesinnet aldri vil forstå fullt ut³⁶². Kant hevder likevel at ideene er sanne begrep i form av *konsept* for den praktiske fornuft. I begrepsform av praktisk art finner således ideene funksjon innenfor et moralteologisk perspektiv, der de i denne form virker konstruktivt relatert *både* til religionstro og morallov. Ideene som konsept innehar iboende realitet i form av ideal, og således også gyldighet innenfor et rent moralpraktisk refleksivt orientert fornuftssinn [*Gesinnung*]³⁶³. Denne

³⁵⁸ KpV, 5: 132: «... although they do not indeed extend speculative reason, they give objective reality to the ideas of speculative reason in *general* ...».

³⁵⁹ KpV 5: 122-134.

³⁶⁰ KpV 5: 133.

³⁶¹ KpV 5: 133.

³⁶² KpV 5: 134.

³⁶³ Caswell, «Kant's Conception of the Highest Good», 190.

mentalitet realiseres via ideenes *immanente* begrepsformer innen fornuftsindividets praktiske kontekstuelle verdensanskuelse [*Weltanschauung*] via individets iboende fornuftstro³⁶⁴.

I denne utvidelse av den rene forståelsesevne i praktisk henseende skriver Kant at det må tilføres et hensiktsmessig formål *a priori*, et objekt for viljen som anses nødvendig i praktisk kontekst ut fra et kategorisk imperativ; et endemål som også erkjennes uavhengig av alle rent teoretiske grunnsetninger: *Konseptet det høyeste gode*. I denne muliggjørelse forutsettes imidlertid tre begrep av teoretisk art, rene fornuftsbegrep som i opprinnelig ren teoretisk form ikke innehar objektiv realitet. I en utstrakt utvidet bruk av den rene fornuft vil man av praktiske hensyn med nødvendighet tillate den teoretiske fornuft å være berettiget til å anta begrepene i form av ideene om frihet, udødelighet og Gud. På denne måten postuleres den rene spekulative fornuftens objekt potensiell realitet, via den praktiske lov som videre forlanger eksistensen av konseptet *det høyeste gode*. I dette sikrer en utvidet praktisk fornuftsbruk den objektive realitet som den rent teoretiske fornuft ikke kunne frembringe; «... that those concepts ... are now declared assertorically to be concepts to which real objects belong ... theoretical reason is thereby justified in assuming them.»³⁶⁵. Denne utvidelse av teoretisk forståelse er ikke en utvidelse av spekulativ art, da det ikke her muliggjøres en videre positiv bruk av denne utvidelse relatert til praktiske formål. I en praktisk kontekst forstås ideene nå som assertoriske konsept med tilhørende reele objekt. Ideene er *i seg selv* ikke rene konkrete erkjennelser, men fremtrer snarere i form av transcendent tankesprang som via en apodiktisk lov av praktisk art således tilskrives objektiv relevans. En teoretisk forståelse i ren forstand utvides i den grad ideene tilføres tilhørende objekt gjennom de praktiske postulat, en utvidelse Kant hevder er av en mer generell art³⁶⁶. Objektene springer ikke ut fra praktisk grunn, men fremstår tilgjengelig for moralsk bruk i praksis [*praxis*]. I en utvidet forståelseshorisont av en slik form har den rene teoretiske fornuft [*theoria*] således kun fornuftens *praktiske* ressurser å støtte seg til i en videreutvikling av ideene om frihet, udødelighet og Gud, og *konseptet det høyeste gode*. I en utvidet forståelseskontekst får ideene, som i *transcendent* form forblir uten objekt, ny *immanent* form som realiserer objektene for den praktiske fornuft; «... further attention to the relevant Kantian texts reveals an immanent solution ...»³⁶⁷. *Vendingen* forløper seg ved at den rene teoretiske fornuft tar i bruk fornuftens praktiske kapasiteter:

³⁶⁴ Wood, *Kant's Moral Religion*, 136, 154, 249.

³⁶⁵ KpV 5: 134.

³⁶⁶ KpV 5: 135: «... though it cannot determine them more closely and so cannot itself extend this cognition of the objects ...».

³⁶⁷ Kain, «Interpreting Kant's Theory», 2.

«In this they become *immanent* and *constitutive* inasmuch as they are ground of the possibility of *making real the necessary object* of pure practical reason (the highest good), ...»³⁶⁸. I *immanent* form får ideene, via postulat, konstituerende avgjørende rolle, idet de i *immanent form* danner grunn for en potensiell mulighet til å realisere den rene praktiske fornufts objekt av nødvendighet; *det høyeste gode*. I opprinnelig *transcendent* form fremstår og virker ideene mer i form av regulative prinsipp ut fra den spekulative fornuft; «... whereas apart from this they are *transcendent* and merely *regulative* principles of speculative reason, ...»³⁶⁹. Her leser vi en vending fra *transcendent* til *immanent*, fra en snarere *regulativ* rolle til en konkret reell *konstituerende* betydning for en utvidet bestemmelse og definisjon av begrepet, betegnelsen og konseptet *det høyeste gode*. Denne vending er avgjørende for Kants videre utvikling av konseptet innenfor hans etikk og religionsfilosofi som helhet i et moralteologisk perspektiv. I denne vending muliggjør Kant en praktisk reell teoretisk begrunnelse for videre bruk og praktisering av konseptet *det høyeste gode*. Denne prosessering ekspanderer i *Kritik der Urteils kraft*, og videreføres i form av en utvidet religionsfilosofisk praksis i *Religionsskriftet*, og samtidig i samsvar med den *immanente* moralteologi Kant selv legger til grunn i *Kritik der reinen Vernunft*. I det Kant opererer innen flere mulige verdener, ulike sfærer av *phenomena* og *noumena*, oppstår således *de flere* konstruktive muligheter, som tidligere ofte er feiltolket som uoverkommelige begrensninger. I *immanent* form innehar konseptet *det høyeste gode* funksjon av konstituerende art, en utvidelse som den teoretiske fornuft foretar i kraft av dens praktiske kapasiteter og kognitive evner; «... for this increment, then, pure theoretical reason, for which all those ideas are transcendent and without objects, has to thank its practical capacity only.»³⁷⁰. I dette finner vi en klar verifikasjon av denne tekstens *thesis*, begrunnet i Kants primærkilder; *Kritik der praktischen Vernunft*, *Kritik der reinen Vernunft*, *Kritik der Urteils kraft* samt videre også i *Religionsskriftet*. I en utvidet *immanent* form opptrer således *det høyeste gode* i en rolle konseptet kun utspiller i praktisk henseende, ut fra praktisk grunnlag, samt innenfor en praktisk kontekst; «... which have now been given to it on practical grounds, and moreover, only for practical use ...»³⁷¹. Idet Kant beskriver objektet *det høyeste godes* realitet, er dette således en eksistensiell iboende *transcendental* kognitiv

³⁶⁸ KpV 5: 135.

³⁶⁹ KpV 5: 135.

³⁷⁰ KpV 5: 135.

³⁷¹ KpV 5: 135; VpR 28: 1083: «These objective grounds are either theoretical ... or *practical*, as in morals.»

virkelighetsforståelse innenfor moralteologiens *immanente* rammer relatert til det autonome fornuftsindividets kognitive konstruktive kritiske selvrefleksive forstandsevne^{xxiv}.

7.3 *Det høyeste gode: Deontologisk og teleologisk sammenfall innen Kants moralteologi*

Kant beskriver lykksalighet som fullendt tilfredsstillelse av alle menneskets behov, imidlertid påpeker han at lykksaligheten ikke er ensartet³⁷². Den første lov, i form av klokskapsregel, grunner i empirisk erfaring, der naturkausale påvirkninger gir tilfredsstillelse. Den andre lov, i form av morallov, avviser den sanselige verdens påtrykkskraft og tar heller utgangspunkt i fornuftsvesenets autonome frihet. Kant argumenterer seg frem til et viktig moment, som sier at *konseptet* lykksalighet tar form i den rene fornufts ideer og således forstås *a priori*³⁷³. Kant benytter her et *relativt* konsept om lykksalighet som bestemmes i samsvar med den kontekst og relasjon begrepet benyttes i: «Already in the second *Critique* Kant distinguishes happiness from bliss. While happiness depends "upon a positive participation of feeling", bliss is "a complete independence from inclinations and desires".»³⁷⁴. Slik de moralske prinsipp etter fornuften anses som viktige i praktisk bruk, er det ifølge fornuften videre nødvendig, i dennes teoretiske benyttelse, å tenke at ethvert individ har grunnlag for å håpe på lykksalighet i tilsvarende grad som dette mennesket, gjennom sin handling, er denne lykken verdig: «Thus happiness in exact proportion with the morality of rational beings, through which they are worthy of it, alone constitutes the highest good of a world ...»³⁷⁵. Konseptet *det høyeste gode* i form av lykke i eksakt samsvar med dygd tilsier at mennesket må etterstrebe verdighet, og da ved å følge morallov ved å anerkjenne denne som hellig. Her fremmes en anerkjennelse av våre moralske plikter som påbud i religiøs forstand; «... to religion, ... to the recognition of our duties as divine commands, ...»³⁷⁶. Denne forståelse av morallovens pliktbud og av endemålet i form av konseptet *det høyeste gode* viser til en sammenkobling og et sammenfall mellom Kants deontologi og teleologi, som således får utløp og form i menneskets moralteori [*theoria*] og handlingspraksis [*praxis*]. Det endelige mål aksepteres av mennesket via dets frie

³⁷² KrV A806/ B 834: «The practical law from the motive of **happiness** I call pragmatic (rule og prudence); but that which is such that it has no other motive than the **worthiness to be happy** I call moral (moral law) [*moralisch (Sittengesetz)*].».

³⁷³ KrV A806/ B 834: «... at least **can** rest on mere ideas of pure reason and be cognized *a priori*.».

³⁷⁴ Jacqueline Marina, «Making Sense of Kant's Highest Good», i: *Kant-Studien*, vol. 91(2000), 339. Om lykke og lykksalighet i *immanent* og *transcendent* kontekst, se også: *Ibid.*, 340, 351.

³⁷⁵ KrV A 814/ B842; Beatrix Himmelmann, *Kants Begriff des Glücks*, i: *Kantstudien-Ergänzungshefte*. (Berlin: De Gruyter, 2003), 194: «Moral und Glückseligkeit werden mithin von Kant im Begriff des höchsten Gutes miteinander verknüpft.», 209: «... das höchste Gut enthalte «Glückseligkeit», ganz genau in Proportion der Sittlichkeit ...».

³⁷⁶ KpV 5: 129; KU 5: 481; Kain, «Interpreting Kant's Theory», 5.

vilje, i form av egen iboende *immanent* autonomi *i seg selv*. Kant anser teologi, med utgangspunkt og grunnlag i moral, som essensiell i relasjon til individets subjektive utøvelse av god religion³⁷⁷. Moralen og dennes lover kan eksistere utenfor og uavhengig av teologi, men idealet *det høyeste gode* som endelige mål kan ikke eksistere uten teologi, da dette ville medføre et tomrom, et gap, i mellom menneskeindividet og det endelige mål: «– An ethicotheology is thus quite possible; for morals and their rule can very well exist without theology, but the final purpose that morality imposes upon us cannot exist without theology, for then reason would be at a loss with regard to that final end.»³⁷⁸. I dette sier Kant at moralen eksisterer i kraft av seg selv, men at den som verktøy for menneskets moralske handling er avhengig av teologi, da konseptet *det høyeste gode* i form av objekt for moralloven, kun finner realitet via teologiens bekreftende postulat og konsept om Guds eksistens, sjelens udødelighet og menneskets autonome *immanente* fornuftstro.

7.4 Tro på idealet *det høyeste moralsk gode* som realisering av ideen *det høyeste gode*
Kant skriver at utfordringer vedrørende Gud, frihet og sjelens udødelighet søkes belyst via metafysikkens *totale* filosofiske begrepsapparat: «**God, freedom, and immortality of the soul** are those problems at the solution of which all of the apparatus of metaphysics aims as its final and sole end.»³⁷⁹. I en videre beskrivelse av *det høyeste moralsk gode*, henviser så Kant til hvorledes fornuftsindividet finner svar til moralske og religiøse utfordringer innen egen fornuftstro *i seg selv*. I opprettelsen av en verden i samsvar med moralloven, et endemålenes rike, eksisterer samt virker Guds etiske rike i *immanent* form, i kraft og egenskap av fornuftsindividets iboende fornuftstro. Den *transcendente* idé i form av et etisk rike, faller her sammen med individets *immanente* fornuftstro på idealet om lykke i samsvar med dygd. *Det høyeste gode* i form av Guds rike er således ikke ytre synlig, men *iboende* mennesket:

«"Wenn kommt nun also das Reich Gottes?" "Das Reich Gottes kommt nicht in sichtbarer Gestalt. Man wird auch nicht sagen: siehe, hier oder da ist es. Denn sehet, das Reich Gottes ist inwendig in euch!" (Luc. 17, 21 bis 22) †) ... *† Hier wird nun ein Reich Gottes, nicht nach einem besonderen Bunde (kein messianisches), sondern ein moralisches (durch bloße Vernunft erkennbares) vorgestellt.»³⁸⁰.

³⁷⁷ KU 5: 482.

³⁷⁸ KU 5: 484.

³⁷⁹ KU 5: 473.

³⁸⁰ R 6: 136. <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa06/136.html>

[Dtf14012016].

Ideen om *det høyeste gode*, som først fremtrer utilgjengelig i form av tro på *transcendent* idé, realiseres her i form av Guds rike; det etiske hellige samvelde i form av *det høyeste moralsk gode*, i menneskets *immanente* moralideal. Kant anser at kimen til et moralsk godt fellesskap hviler *immanent* i alle mennesker og gjenkjennes via individets fornuftstro. Ifølge Kant selv innehar enhver etisk og religiøs streben etter realisering av *det høyeste gode* en indre iboende naturlig form, der sann religionsutøvelse anerkjennes gjennom *immanent* praksis, i kraft av *det høyeste moralsk gode*. Det moralteologiske konsept speiler menneskehetens *immanente* iboende egenskaper som autonomt fornuftsvesen: «-The basis for the transition to the new order of things must lie in the principle of the pure religion of reason, as a revelation (though not an empirical one) permanently taking place within human beings.»³⁸¹.

I Kants egne ord beskrives *moralreligion* som den eneste fornuftstro som evner å forbedre menneskets sjel, der en evig streben etter *det høyeste moralsk gode*, realiseres ved å tilnærme seg Guds nåde i kraft av dygd, for således å erfare lykksalighet³⁸². I hjertets totale omvendelse og kjærlighet, ut fra den gode fornuftstro, fremtrer menneskeindividets gode vilje til å ta ansvar, i form av refleksiv bevissthet relatert til pliktbegrepet³⁸³. I den selvbevisste *refleksive* fornuftstro hviler en visshet om at *bevissthet* om den rette handling menneskeindividet ønsker å utføre *i seg selv* er en ubetinget plikt: «It is a moral principle, requiring no proof, that we *ought to venture nothing where there is danger that it might be wrong (quod dubitas, ne feceris!* [do not do what you are doubtful about].»³⁸⁴. Her tilskriver Kant begrepet fornuftstro absolutt moralsk verdi, der tro i seg selv ikke er et fravær av moralske sannheter; snarere en bekreftelse på god etisk selvbevisst evne for refleksiv dømmekraft: «Kant's theory on this point recalls the account of rational agency given by *Aristotle* in book one of the *Nicomachean Ethics*: ... Aristotle claims that practical reason is impossible without an overarching highest end for human action, ...»³⁸⁵. Kants moralteologi hindres ikke av tvil begrunnet i utilgjengelig *transcendent* uvisshet, men hviler snarere i fornuftsbegrunnet *immanent* tilgjengelig fornuftstro. Her lykkes Kant i å opprettholde og videretrudere deontologisk og teleologisk teori [*theoria*] innenfor moralteologisk praksis [*praxis*]^{xxv}.

³⁸¹ R 6: 122; VpR 28: 1078: «... the *progress toward good*.», 28: 1080: «... a *progress toward contentment*.»

³⁸² R, 6: 7. Se N*: «Now, in this end human beings seek something that they can *love*, even though it is being proposed to them through reason alone.»

³⁸³ R 6: 184: «*Conscience is a consciousness which is of itself [für sich selbst] a duty*.».

³⁸⁴ R 6: 185. Se note Nu.

³⁸⁵ Caswell, «Kant's Conception of the Highest Good», 196.

8 Avslutning: *Det høyeste gode* som potensielt realiserbart *konsept* ut fra idé og ideal

8.1 Bekreftelse av fenomenet *det høyeste godes* konstruktive utvikling i Kants verk

I denne *thesis* verifiserer og fremviser Kants filosofiske verk, de tekstlige primærkilder for dette studiet, hvorledes konseptet *det høyeste gode*, i form av idé og ideal, som begrep og betegnelse, bekrefter og står frem som et element som fullt ut sammenbinder og forsterker Kants filosofi som helhet³⁸⁶. Første del av konklusjon i denne *thesis* formuleres således som;

K.i]: I Kants egne tekster leser vi hvorledes *konseptet det høyeste gode* innehar flere funksjoner innen moral- og religionsfilosofi, der fenomenets mangesidige uttrykksformer samler og styrker Kants totale etikk og religionsfilosofi som helhet. Innenfor Kants kritiske metafysikk og dennes transcendentale idealisme, virker fenomenet *det høyeste gode* i form av *konsept* innenfor moralteologiens *immanente* praksis³⁸⁷. I de tre *Critiques*, samt videre innen *Religionsskriftet* ser vi eksempler på hvorledes *konseptet det høyeste gode* innehar avgjørende og gjennomgripende rolle innen Kants kritiske prosjekt. I konklusjonen her i denne *thesis* leser vi en klar bekreftelse på hypotese H.i] og H.ii] som videre besvarer problemstilling P.i]. I samtidig filosofisk forskning er temaet *det høyeste gode* gjenstand for økende interesse, der flere kritikere frem til i dag har søkt å fremme de forenklete løsninger relatert til utfordringer Kants etikk og religionsfilosofi representerer. En utvei er å lese samtidig forskningslitteratur som ulike tilnæringsmåter som i inkluderende interaksjon virker konstruktivt kritisk og samtidig speiler Kants filosofiske mangfold med de flere muligheter³⁸⁸. Kant selv formulerer aldri en forenklet utgave av konseptet *det høyeste gode*, som han jo også beskriver som; *den største totale helhet* av: *Alt som er mulig i den mest perfekte verden*³⁸⁹. I *det høyeste endelige gode* hviler således *alle mulige svar*: Her skriver Kant en idealisert *perfeksjonert eksistensiell tilstand av universell mangfoldighet* både på individuelt subjektivt og universelt objektivt nivå. Kants flere verk representerer som helhet et av de større volum av informasjon innen etikk og religionsfilosofi, der *konseptet det høyeste gode* innehar potensiale til en videre kontinuerlig konstruktivt utviklende positiv prosess³⁹⁰. Å kun se etter forenklete løsninger medfører fort akademisk blindhet, der et helhetlig bilde over Kants etikk og religionsfilosofi

³⁸⁶ KrV A795/ B823 - A831/ B859; KpV 5: 107 - 148; KU 5: 416 - 484; R 6: 6 N*.

³⁸⁷ Caswell, «Kant's Conception of the Highest Good», 184-189; Kain, «Interpreting Kant's Theory», 1-2; Mariña, «Kant on Grace», 329; Silber, *Kant's Ethics*, 184-192.

³⁸⁸ Firestone og Jacobs, *Kant's Religion*; Rossi & Wreen, red., *Kant's Philosophy of religion*; Rossi, *The Social Authority*; Hare, *The Moral Gap*; Wimmer, *Kants kritische Religionsphilosophie*.

³⁸⁹ VpR 28: 1061: «... the greatest whole of everything possible, that is the *summum bonum finitum*, the most perfect world.».

³⁹⁰ Wh, 8: 146; EaD 8: 335; VpR 28: 995; OP 21: 23.

uteblir, og der *konseptet det høyeste gode* mister sitt *totale* meningsbærende innhold. I dette er det naturlig å fremme et mer omfattende rammeverk for konklusjon i denne *thesis*, begrunnet i samtidig forskningslitteratur, som både speiler problemstillingens bredde, samt videre reflekterer en omfattende løsningsorientert fleksibel og funksjonell konklusjon;

K.ii]: I Kants *flere* verk ser vi i en total sammenheng hvorledes *det høyeste gode* fremstår i kontinuerlig konstruktiv utvikling, der alle verk innenfor Kants *Kritikk - triologi* samt *Religionsskriftet* må regnes som del av hans etikk og religionsfilosofi i samlet form³⁹¹. Teori, metode og argumentasjon i denne *thesis* støttes empirisk i Kants flere primærkilder og bekreftes av relevant samtidig filosofisk forskning, og bekrefter således hypotese H.ii.a]³⁹². Kants arbeide utover de verk som står sentralt i denne *thesis* er også del av utviklingen av konseptet *det høyeste gode*, deriblant hans siste enda uavsluttede verk *Opus Postumum*³⁹³. I denne *thesis* virker hypotese H.ii.b] således bekreftende på denne *thesis* delproblemstilling P.ii], der hypotesen *i seg selv* styrkes innen en utvidet kontekst. Vi ser at om fenomenet *det høyeste gode* innehar flere uttrykksformer og endrer funksjon relatert til kontekst, *er* dets meningsinnhold *i seg selv* av overveiende *immanent* art, for således å kunne virke og fungere som potensielt realiserbart objekt i form av Kants *konsept* i filosofiens moralteologi. Tosidig vekselvirkning mellom transcendent og immanent forståelse av konseptet *det høyeste gode* bidrar til fleksibel fortolkning. De transcendent egenskaper forblir imidlertid overskridende; utilgjengelig for fornuftens kognitive *teoretiske* kapasiteter³⁹⁴. I samtidig forskningslitteratur formidler Allen W. Wood, i hans anerkjente verk *Kant's Moral Religion*, et mer konstruktivt og håndgripelig fokus på konseptet *det høyeste godes* naturlige tilhørighet til fornuftindividets iboende *immente* autonome moralvilje; «We must also understand the uniquely practical function fulfilled by the belief in the objects of these ideas, and the way in which this belief is «immanent» in moral volition itself.»³⁹⁵. Woods fortolkning støtter opp om argumentasjon og hypotese som fremlegges i denne *thesis*, og samsvarer helt klart med den vending Kant selv foretar i den andre *Critique*, for så å kunne videreutvikle en helhetlig etikk og religionsfilosofi av *immanent* moralteologisk art, slik Kant skriver i den første *Critique*³⁹⁶. Kants kritiske

³⁹¹ Palmquist, «Does Kant Reduce religion to Morality?», 12-13.

³⁹² Matthew Caswell, «Kant's Conception of the Highest Good»; Palmquist, «Does Kant Reduce religion to Morality?»; Reiner Wimmer, *Kants kritische Religionsphilosophie*.

³⁹³ KrV A810/ B 838, A 815/ B 843; KpV 5: 125, 5: 143; EaD 8: 335; KU 5: 450; VpR 9: 1000; OP 22: 105.

³⁹⁴ Mariña, «Kant on Grace», 329-355; Silber, *Kant's Ethics*, 173-202.

³⁹⁵ Wood, *Kant's Moral Religion*, 153. Se også s. 155; ... the precise manner in which the ideas of god and immortality are «immanent» in moral volition.»

³⁹⁶ KrV A 819/ B 847: «Moral theology is therefore only of immanent use, ...»; KpV 5: 135.

moralteologiske filosofi får refleksiv styrke i tredje *Critique* via fornuftsindividets iboende *immanente* dømmekraft, og finner sitt fulle potensiale innen moralteologiens *immanente* praksis i *Religionskriften*³⁹⁷. I tillegg til å opprettholde grunnstruktur og konkret meningsinnhold, på tross av mindre variasjoner i ytre ordform og bruksområde, vender Kant stadig tilbake til tidligere formuleringer, også i senere verk. Hans variasjoner i formulering og argumentasjon er således ikke for varige selvmotsigelser å regne, men tolkes snarere som del av en naturlig konstruktiv *refleksiv* utvikling³⁹⁸. Kant beskriver denne utvikling av konseptet *det høyeste gode* relatert til tingenes *indre iboende muligheter*, en form av *transcendental teologi*, begrunnet i tro og moralske fornuftsprinsipp³⁹⁹. I dette er det også viktig å poengtere at Kants egne refleksjoner over *det høyeste gode* ikke var ment å skulle finne frem til eller fremme forenklende løsninger, men snarere fungere som *en omfattende kritisk undersøkelse* av konseptet *det høyeste godes* kapasiteter og funksjoner; vi leser Kants beskrivelser av konseptet først og fremst som en *metafysikkens dyptgående kritiske refleksive tilnærming*:

«... im Punkte der Bestimmung des Begriffs vom höchsten Gute (welche, wenn ihre Auflösung gelingt, eben sowohl als die der theoretischen die wohlthätigste Wirkung erwarten läßt, dadurch daß die aufrichtig angestellte und nicht verhehlte Widersprüche der reinen praktischen Vernunft mit ihr selbst zur vollständigen Kritik ihres eigenen Vermögens nöthigen), ...»⁴⁰⁰.

I Kants dialektikk vedrørende den rene praktiske fornuft, er formålet å bestemme og forklare *det høyeste gode* i form av *konsept*; i form av et tematisk rammeverk med rom for de flere løsninger, snarere enn en forenklende fasit. Vi legger også merke til at Kant her ikke søker å legge skjul på mulige selvmotsigelser og kontradiksjoner innen en ren praktisk fornuftsbruk, der er nettopp de mange utfordringer som fremmer den omfattende teoretiske kritikk!⁴⁰¹ Hans transcendentale idealisme er ikke en ferdig utarbeidet metafysikk, kun en filosofi som søker å finne utgangspunkt og grunnlag for videre utvikling, på tross av eksisterende begrensninger ved menneskefornuftens kognitive kapasiteter⁴⁰². *Det høyeste gode* virker således innenfor en kontekst der den kritiske konstruktive prosess *enda er i utvikling*, således også *konseptet* det

³⁹⁷ KU 5: 463; R 6: 136: «... the highest possible good on earth ... citizens of a divine (ethical) state.».

³⁹⁸ Rossi, «Kant's Philosophy of Religion», i: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.

³⁹⁹ KrV A 816/ B844; «... the inner possibility of things, and thereby leads us to a **transcendental theology** ...».

⁴⁰⁰ KpV 5: 109. <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa05/109.html> [Dft:06032016].

⁴⁰¹ TP, 61-64; KpV 5: 147-148.

⁴⁰² KrV A702/ B730 - A704/ B732.

høyeste gode *i seg selv*. I dette vet vi med sikkerhet at konseptet *det høyeste gode* muliggjøres som potensielt realiserbart objekt, først i det Kants foretar en vending fra *transcendent* til *immanent* kontekstuell fortolkning og forståelse i *Kritik der praktischen Vernunft*; «In this they become *immanent* ... apart from this they are *transcendent* ...»⁴⁰³. Begrunnet i denne overgangens form av metafysisk *transcendent* art, leser vi her en klar *relativ* immanens.

8.2 Konklusjon: *Det høyeste gode* som funksjonelt realiserbart objekt i *immanent* form

De foregående slutninger i form av første og andre konklusjon [K.i og K.ii] muliggjøres først og fremst av den vending Kant foretar i det han tilkjenner begrepet og betegnelsen *det høyeste gode* immanent form⁴⁰⁴. Det er denne vending som utgjør selve midtpunktet i Kants *kontekstualisering* av fenomenet innenfor egen etikk og religionsfilosofi, og som derfor også utgjør kjerne i denne *thesis*. Den siste og avgjørende utfordring, i form av problemstilling P.iii], stilte spørsmål vedrørende hvorledes og med hvilke grep Kant tilfører og tilskriver «... *konseptet det høyeste gode* egenskapen av å eksistere og virke i form av realiserbart objekt og endemål i overgang mellom *transcendent* overskridende religiøs sfære og *immanent* iboende moralsk verden ...?»⁴⁰⁵. Ved å definere begrepet *det høyeste gode* innen religions- og moral-filosofisk kontekst tilfører Kant betegnelsen egenskaper som med praktisk nødvendighet må hvile og finne paralleller i menneskets iboende viljesfrihet; der *det høyeste gode* som fenomen eksisterer og virker som potensielt realiserbart objekt ut fra i); menneskets kognitive evner for forståelse, i form av idé, og ii); potensiale i form av praktisk deontologisk og teleologisk mål, som ideal. Således gir Kant *det høyeste gode* en avgjørende rolle innenfor en samlet total etikk og religionsfilosofi, der fenomenet vendes fra å virke i en *transcendent* overskridende utenforliggende sfære til å virke i en *immanent* menneskelig moralteologisk realitet. Således besvares den siste og avgjørende problemstilling P.iii] i kraft av denne oppgavens tredje hypotese H.iii]: «I en vending fra *transcendent* til *immanent* praktisering av idé og ideal, ... dannes det grunnlag for muligheten av å realisere konseptet *det høyeste gode* som det nødvendige objekt for den rene praktiske fornuft.»⁴⁰⁶. Denne vending fra *transcendens* til *immanens* er ikke kun et forsøk på å gjøre *konseptet det høyeste gode* tilgjengelig i praktisk kontekst innen etikk og religionsfilosofiens teleologiske deontologi i form av konsept, men er

⁴⁰³ KpV 5: 135.

⁴⁰⁴ KpV 5: 135. <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa05/135.html> [Dft:06032016].

⁴⁰⁵ Paul V. Thoresen, *I theoria og praxis: Immanuel Kant og teorien om det høyeste gode innen etikk og religionsfilosofiens praksis*, Masterthesis, Tromsø: UiT, 2016, 13.

⁴⁰⁶ *Ibid.*, 17.

også et ønske om å menneskeliggjøre en rasjonell form av religionsfilosofi, for å la fenomenet virke nærmere menneskets reelle verden i form av konsept, med utgangspunkt i menneskets naturlige fornuftstro. I dette ligger en forståelse for Kants vending som en form av *relativ* immanens, der skillelinjene mellom de religionsfilosofiske ideer og moralfilosofiske ideal forblir i stadig prosessering, i etikk og religionsfilosofiens helhetlige konstruktive utvikling, *relatert til menneskehetens moralteologiske immanente praksis*. I denne konklusjon er det her viktig å legge vekt på at Kants *relative* immanens finner grunnlag i menneskets *praktiske* fornuftstro slik det eksisterer i et dennesidig liv, der vi her omtaler potensiell realisering av konseptet *det høyeste gode* innen etikk og religionsfilosofiens kontekst. Vi taler her om en realisering av teorien [*theoria*] om *konseptet* det høyeste gode for bruk i moralteologisk *immanent* kritisk refleksiv praksis [*praxis*]. Et påfallende antall filosofer i vår egen samtid argumenter for teoretiske svar på hvorledes mennesket selv kan ta del i en mulig realisering av *det høyeste gode* i en hinsidig sfære, i et sjelens evige liv i *transcendent* overskridende form⁴⁰⁷. Kants refleksive kritikk tar imidlertid *utgangspunkt* i menneskets fornuftstro og kognitive forståelsesevne slik vi erfarer den i en reell dennesidig jorbunden form. Kant skriver at hans moralbevis for Guds eksistens opererer med et *utvidet* faktabegrep, at vi her må skille helt klart mellom viten og antagelse, mellom phenomena og noumena, mellom visshet og fornuftstro. Med utgangspunkt i menneskets iboende *immanente* naturlige frie fornuftstro [*Vernunftsglaube*] *tenkes* ideen og idealet om *det høyeste gode* ut fra en dennesidig praktisk forståelseshorisont. Kants filosofi om mulig realisering, begrunnet i postulat, er begrunnet i den praktiske fornuftstroens antagelser. Kant hevder aldri at han *vet* hvorledes en potensiell realisering av *det høyeste gode* vil forløpe seg i det mennesket tar del i en mulig transcendent sfære, i et evig liv i pakt med Gud, i en perfektionert tilstand av lykke proporsjonert med dygd. Han *verifiserer* ikke ideenes opphav som objektivt *realisert* realitet *i seg selv*, men fremmer et konsept over deres *potensielle* eksistens i form av antagelse om objektiv realitet innenfor moralteologisk *immanent* fortolkning og refleksjon av *praktisk* art. I vår samtidige filosofiske diskurs er flere teoretikere opptatt med å søke sammenfall, eller også inkonsistens, mellom Kants kritiske refleksjoner over etikk og religionsfilosofiens *transcendente* ideer og *immanente* ideal. Kant skriver det er essensielt å definere grenseoverganger, for slik å finne

⁴⁰⁷ Silber, *Kant's Ethics*, 196: «... Kant insists on presenting the highest good as transcendent ..., he also insists on presenting it as immanent ...». Imidlertid er *konseptet* det høyeste gode et konsept innenfor moralteologiens immanente praksis, da teoretisering over ideenes transcendens forblir kun spekulasjon ifølge Kant selv: KpV 5: 135-136, KrV A 819/ B 847. Kants etikk og religionsfilosofi er ment å virke innenfor og i kraft av moralteologiens kritiske refleksjoner; religionsfilosofi i samspill med fornuftens kognitive grenser. Kants kritiske metafysikk, hans idealisme, benevnes i form av å virke transcendent, ikke transcendent, idealisme.

kontekst for funksjonell anvendelse, men anser mulighetene viktigere enn begrensningene. Kants kritiske filosofiske moralreligiøse refleksjoner er i hovedsak *praktisk* pragmatisk rettet, et område innenfor filosofi der teoretisk logikk generelt ikke innehar mulighet for ensidige svar. Å definitivt fastslå Kants *pragmatiske* refleksjoner som teoretisk feilslått logikk blir således overmot [*hybris*]. I kritisk refleksjon påpeker Kant at metafysikkens ideer om Gud, evig liv og frihet, som jo også var tilstede i filosofien *før* Kants samtid, ikke anerkjennes som reelle verifiserte objekt innenfor menneskets intuisjon, men de leder på tross av dette henimot tanken om objektenes eksistens, således at kategorien opprettholder *potensiell realitet* innen filosofisk refleksjon. Kant skriver at den objektive realitet for de postulat som kreves for muligheten av konseptet *det høyeste gode* fremtrer i kraft av og *innenfor* iboende *immanent* fornuftstro⁴⁰⁸. Kants *praktiske* etikk og religionsfilosofi fremviser løsninger relatert til metafysikkens grenseland, der *transcendental kunnskap* hviler kun delvis tilgjengelig i og for menneskets kognitive kapasiteter, innen den *relative immanente kontekst*. Visdom av denne art er således ikke tilgjengelig i *fullendt* form⁴⁰⁹. Refleksjon over og bruk av konseptet *det høyeste gode* skjer så kun *innenfor* praktisering av moralteologi i samsvar med morallov⁴¹⁰. I denne prosess opprettholder Kant menneskesinnets iboende *immanente* relasjon til morallov som her tilkjennegis objektiv realitet. Menneskets fornuftstro er for Kant reell, en tro som springer ut fra god vilje og tiltro til morallovens gyldighet. All form for mennesketro er reell *i det vi erfarer troens konsekvenser i form av menneskelig handlingspraksis*. Om denne tro er rett eller sann, for eksempel i form av Kants beskrivelse av naturlig religion, er derimot et annet spørsmål; en diskusjon av rent teologisk art. I denne *thesis* beskrives de gjennomgripende grep som former Kants *totale* etikk og religionsfilosofi [*theoria*], og som videre former den fornuftstroendes moralreligiøse *omfattende* handlingspraksis [*praxis*].

I Kants samlede etikk og religionsfilosofi, som helhet, springer menneskets *immanente* fornuftstro ut fra menneskefornuften *i seg selv*, ut fra dennes fornuftens tro på det som anses etisk riktig og antas være gyldig. *Konseptet det høyeste gode* finner realitet idet etikk og religionsfilosofi blir *ett*, og således også tenkes og praktiseres kun ut fra og i form av en helhetlig *total* fornuftstro. *Det høyeste gode* reduseres således ikke kun til religion eller moral, men er et konglomerat av element fra både etikk og religionsfilosofi, som i samlet helhet utvider *visdommens totale livshorison*t i dobbel forstand. I skifte fra fra *transcendent* til

⁴⁰⁸ KpV 5: 136; Wood. *Kant's Moral Religion*, 13-17, 78-90, 153-208. Hare, *The Moral Gap*, 69-99.

⁴⁰⁹ KpV 5: 148. <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa05/148.html> [Dft:06032016].

⁴¹⁰ KpV 5: 137.

immanent kontekst får moralteologiens visdom således en *transcendental* karakter. Kant benytter dette grep flere steder, også i sin beskrivelse av det frihetsbegrep som ligger til grunn for hans definisjoner av fri etisk vilje og fri sann tro, slik vi leser det i hans kritiske analyse av den rene praktiske fornuft i andre *Critique*, der han belyser betingelser og prinsipp for moral [*Moralität*]. Her retter han fokus på hvorledes frihetsbegrepet relateres til en intelligibel kontekstuell verden, en definisjon som i praktisk sammenheng virker i relasjon til menneskets *immanente* kognitive rom;

«... und so uns die Wirklichkeit der intelligibelen Welt, und zwar in praktischer Rücksicht bestimmt, gegeben worden, und diese Bestimmung, die in theoretischer Absicht transscendent (überschwenglich) sein würde, ist in praktischer immanent.»⁴¹¹.

I ren teoretisk kontekst anser Kant frihetsbegrepet å utgå fra *transcendent* kontekst, mens det ut fra en rent praktisk tilnærming, virker innen *immanent* realitetsforståelse. Wood presiserer veldig klart at Kant benytter konseptet innenfor en praktisk kontekst av moraltro, i en praktisk verdensanskuelse; «Moral faith is, as Hegel saw, a *moralische Weltanschauung*, a «*praktische Weltauffassung*.»»⁴¹². I denne vending bevarer Kant menneskets *transcendentale* frihet, som springer ut fra menneskefornuftens kognitive evner i intelligibel *immanent* praktisk kontekst i form av *noumena*⁴¹³. Han viderefører denne frihet, i form av fri vilje, til å virke innenfor en sanselig verden, der menneskelig praksis erfares innen kausale rammebetingelser⁴¹⁴. Videre lar Kant menneskets frie vilje virke, i autonom forstand, innenfor den moralske deontologiske etikkfilosofi, der ideene om Guds eksistens og evig liv tilføres *immanent* form, og som samlet forsterker en potensiell realisering av konseptet *det høyeste gode* som teleologisk ideal for religionsfilosofi; «In this they become *immanent* and *constitutive* inasmuch as they are grounds of the possibility of *making real the necessary object* of pure practical reason (the highest good) ...»⁴¹⁵. I avsluttende del «VII» av *Kritik der praktischen Vernunft*, viser Kant videre hvorledes begrepet om fenomenet *det høyeste gode*, og med dette også betingelsene for dets mulighet i potensielt realiserbar form, tilføres objektiv realitet i form av *konsept*;

⁴¹¹ KpV 5: 105. <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa05/105.html>

[Dft12032016].

⁴¹² Wood, *Kant's Moral Religion*, 154.

⁴¹³ Wood, *Kant*, 96-100.

⁴¹⁴ *Ibid.*, 142: «... we can presuppose ourselves to be free only by regarding ourselves as members of an unknowable noumenal world (KrV A538-558/ B 556-586; G 4: 450, KpV 5: 42-57, 95-106).».

⁴¹⁵ KpV 5: 135.

«... so wird dem Begriffe des Objects eines moralisch bestimmten Willens (dem des höchsten Guts) und mit ihm den Bedingungen seiner Möglichkeit, den Ideen von Gott, Freiheit und Unsterblichkeit, auch Realität, aber immer nur in Beziehung auf die Ausübung des moralischen Gesetzes (zu keinem speculativen Behuf) gegeben.»⁴¹⁶.

Imidlertid er det her viktig å være nøyaktig, da Kant skriver at det er *konseptet* om fenomenet *det høyeste gode* som får objektiv realitet⁴¹⁷. Vi ser her hvorledes Kant gir konseptet realitet, altså menneskets idé- og mentalitetsbetingede forestilling og tanke om og rundt fenomenet *det høyeste gode*, i form av idé og ideal innenfor etikk og religionsfilosofi. Konseptet som her innehar *moralteologisk immanent realitet* virker da innen en praktisk fornuftsbruk, som et resultat av en fri autonom moralsk bestemmende viljes fornuftstro. En slik realisering av *konseptet* det høyeste gode virker således kun innenfor og i samsvar med morallovens praksis.

I denne *thesis* formuleres således den avsluttende, men kanskje også mest omfattende og gjennomgripende slutning; et løsningsforslag som danner rom for videre kritisk refleksjon samt grunnlag for å finne frem til *de flere* utfordringer og muligheter. I dette formuleres et løsningsforslag som ikke virker begrensende, men gir grunnlag for en stadig konstruktiv utvikling innenfor studiet av Kants etikk og religionsfilosofi. Konklusjon i denne *thesis* verifiseres via hypotese H.iii], og søker således å besvare tredje problemsstilling P.iii]:

K.iii]: I Kants mange verk innen hans etikk og religionsfilosofi, som del av hans kritiske prosjekt som helhet, gjennomfører Kant flere grep i overgang fra rent teoretisk til praktisk fornuftsbruk. I ønske om å opprettholde samt videreføre menneskets frie autonome vilje, ideen om Guds eksistens, samt tanken om evig sjelsliv, foretar Kant en vending fra *transcendent* til *immanent* praktisering av idé og ideal, begrunnet i egne teorier innenfor en kritisk tilnærming til metafysikkens rammevilkår og i kraft av hans transcendentale idealisme. I overgang fra intelligibel til sanselig sfære, i skifte mellom *noumena* og *phenomena*, oppstår to ulike konseptuelle *rom* for kognitiv forståelse. I en rent teoretisk tilnærming vil ideene om frihet, evig liv og Gud virke *transcendent* overskridende. I en rent praktisk fornuftsbruk virker ideene imidlertid *immanente* og konstituerende for videre realisering av konseptet, begrepet

⁴¹⁶ KpV 5: 138. <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa05/138.html>

[Dft:06032016].

⁴¹⁷ KpV 5: 138: «Once this is done, reality is given to the concept of the object of a morally determined will (that of the highest good) ...». I det Kant tilskriver realitet i denne forbindelse, er det i relasjon til *det høyeste gode* i form av *konsept*; fornuftsvesenets konseptuelle mentale tankeforestilling av fenomenet; KrV A 106: «All cognition requires a concept, however imperfect or obscure it may be ...». Kants konseptbegrep medfører således ingen teoretisk logisk løsning i seg selv, men er kun et begrep innenfor transcendentale idealisme som beskriver den funksjon en teori i form av idé innehar i praksis i form av ideal.

og betegnelsen *det høyeste gode*. Imidlertid er en realisering av konseptet *det høyeste gode* kun ment å virke innenfor moralteologiens *immanente* rammevilkår, det vil si innenfor en etikk og religionsfilosofisk praktisk bruk. I denne vending som Kant her foretar, i dette grep, er det imidlertid ikke *fenomenet* det høyeste gode i seg selv som realiseres, kun *konseptet om fenomenet* det høyeste gode. I prosessen opparbeider *konseptet* om fenomenet *det høyeste gode* objektiv realitet, og virker da som endemål innenfor en deontologisk samt teleologisk moralteologi for *immanent* praksis. Konseptet *det høyeste gode* er ideen om en tilstand av lykke i samsvar med dygd, og samtidig idealet om lykke i riktig proporsjon med dygd. Ideen er også tanken om *det høyeste opprinnelig gode*, om Gud selv i form av *summum bonum*. Idealet er videre forestillingen om *det det høyeste verdensgode*, om et globalt universellt etisk rike⁴¹⁸. I en samlet moralteologiens filosofi, innenfor *theismus moralis*, virker konseptet *det høyeste gode* samlende for både religionsfilosofiens ideer og moralfilosofiens ideal. I Kants vending fra *transcendens* til *immanens* innehar således *konseptet*, begrepet og betegnelsen om fenomenet, ideen og idealet *det høyeste gode*, med praktisk nødvendighet, objektiv realitet og således også universell relevans. I en videre beskrivelse anser Kant *konseptets* objektive realitet relevant for fornuftstroens praktiske bruk i samsvar med morallovens deontologiske pliktetikk, og virker i tilfredsstillende sammenfall med religionstroens teleologiske endemål. Imidlertid er menneskeindividets kognitive evner begrenset og dets personlige tilbøyeligheter begrensende. I menneskelivets religiøse og etiske praksis i form av evig streben etter *det høyeste gode*, må Guds inngripen i form av nåde inntreffe, i et perspektiv preget av evighet.

I postulatene om Guds eksistens og sjelens evige liv søker Kant å redde *konseptet* om fenomenet *det høyeste gode* innen egen etikk og religionsfilosofi. I vending fra *transcendent* til *immanent* formidles og videreføres således konseptet om *det høyeste gode* objektiv realitet og relevans begrunnet i praktisk nødvendighet. I dette leser vi filosofihistoriens rasjonelle hermeneutiske *utviklende* prosess⁴¹⁹. I transcendent form fører ideene fornuftsindividets fornuftstro utover fornuftens grenser, ut i spekulasjoner; innen teoretisk kontekst; i *theoria*. På tross av dette faktum innehar idealene klar reell immanent funksjon i moralteologiens praktiske kontekst; i *praxis*:

⁴¹⁸ Hare, *The Moral Gap*, 74; Rossi, *The Social Authority*, 3, 53-559, 76, 87-113, 139-173, 179 N8: «Kant`s definition of this «kingdom» (Reich) is «die systematische Verbindung verschiedener vernünftiger Wesen durch gemeinschaftliche Gesetze.» ... «a systematic union of various rational beings through common laws.»; Wood, *Kant*, 126: «Kant holds that each of us, ... is also a citizen of a single world community – our attempt to realize on earth the idea of an ethical *realm of ends* ...»; Wood, *Kant`s Moral Religion*, 94, 126-127.

⁴¹⁹ Honneth, «The Irreducibility of Progress.», 3.

«Also werden die transscendentale Ideen allem Vermuthen nach ihren guten und folglich immanenten Gebrauch haben, obgleich, wenn ihre Bedeutung verkannt und sie für Begriffe von wirklichen Dingen genommen werden, sie transscendent in der Anwendung und eben darum trügerisch sein können.»⁴²⁰

I form av ideal virker så teorien om *konseptet* det høyeste gode immanent, innenfor etikk og religionsfilosofiens bruk, i praksis⁴²¹. I dette virker teorien om *ideen* det høyeste gode som det retningsgivende *ideal* for det fornuftstroende individ; i praksis. I fokus fremtrer fenomenet det høyeste gode, ifølge Kants egne tekster, som rettledeende konsept for det trosbevisste individ, i en evighetens streben etter lykke proporsjonert med dygd, i samsvar med morallov og Gud. I Kants filosofi respekterer fornuftsindividets begrensninger og muligheter slik det eksisterer; *i seg selv* som mennesket *er*. I Kants filosofi hviler en visdom som begrunnes i menneskets iboende *immanente* naturlige fornuftstro. Sannheten trer frem i fornuftsindividets indre søken, der filosofiens visdom er *immanent* og *universell* rettledeende i form av moralsk fornuftstro på *det høyeste gode i menneskeheten*. I moralteologiens kontekst av *immanent* art fremtrer Guds *indre* åpenbarelse innenfor fornuftens grenser⁴²². I menneskets søken etter visdom om *det høyeste gode*, fremstår denne i kraft av det autonome fornuftsindividets *frie* tro og tanke⁴²³. Konseptet *det høyeste gode* springer ut fra og transcenderer menneskefornuftens trosmodus [*Glaubensmodus*] innenifra; en iboende *immanent* trosvisshet, [*Glaubenswissen*]⁴²⁴ oppstår.

I Immanuel Kants *totale holistiske universelle metafysikk* fremtrer således teorien om *det høyeste gode*, i kraft av *theoria*, innen etikk og religionsfilosofiens praksis, i form av *praxis*. I verket *Opus Postumum* gir Kant denne *transcendentale immanente moralteologi* beskrivelsen; «(God and the world outside me and the moral feeling within me.)»⁴²⁵.

I dette ser vi fullendelsen på en klar retningsgivende etikk og religionsfilosofi, som innehar konkret funksjonell relevans innen Kants transcendentale idealisme, metafysikk og filosofi som total enhet.

⁴²⁰ <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa03/427.html> (2te Auflage 1787) [Dft:03052016].

⁴²¹ Willaschek, Stolzenberg, Mohr, Bacin. Red. *Kant-Lexikon*, 1142-1144 [immanent], 2311-2313 [transzendent].

⁴²² VpR 28: 1119.

⁴²³ Wh 8: 146 N*: «Thinking for oneself ... is enlightenment.»

⁴²⁴ Habermas, «Die Grenze zwischen Glauben und Wissen», 7.

⁴²⁵ OP 21: 83.

9 Appendix

Figurene viser til relasjon mellom de tre *Critiques* og *Religionsskriftet*, samt de korresponderende termer Kant benytter i kritisk refleksjon over de flere interaksjoner som former ulike prosesser innenfor etikk og religionsfilosofi som total helet, slik det er beskrevet av S. Palmquist⁴²⁶.

Fig.i.

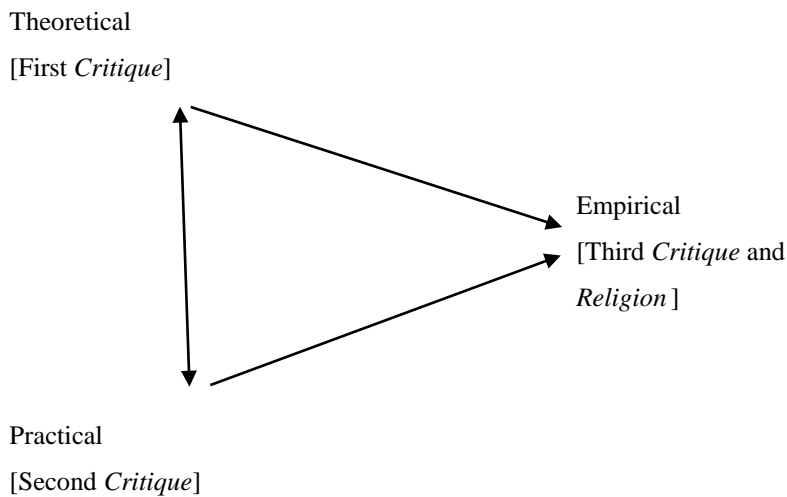
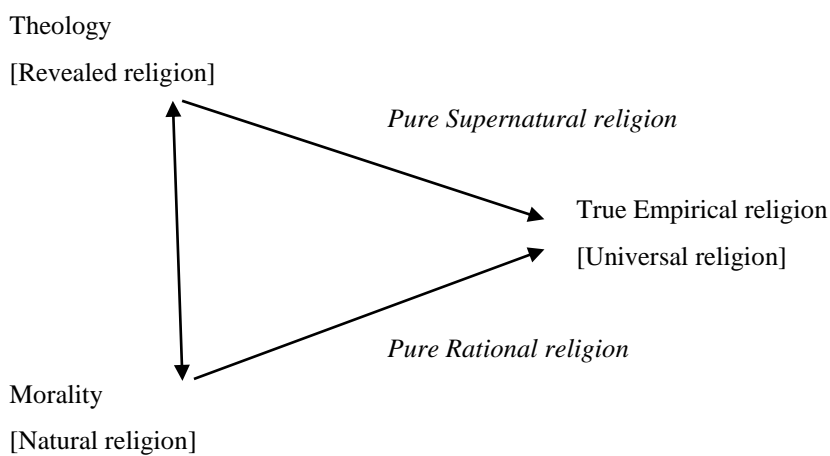

Fig ii.

⁴²⁶ Stephen R. Palmquist, «Does Kant Reduce religion to Morality?», i: *Kant-Studien*, vol. 83, (1992). [Fig i. finner vi i Palmquists artikkel s. 125, og Fig ii. på s. 138.]

10 Pensumliste

Pensumliste med definert sideantall for FIL 3900:

I. Primærlitteratur	antall sider:
Kant, Immanuel. <i>Lectures on the philosophical doctrine of religion. I: Religion and Rational Theology.</i> I: <i>The Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant.</i> Oversatt og redigert av Allen Wood og George Di Giovanni. Cambridge: Cambridge University Press. 1996: 341-451.	110
———. <i>Critique of the Power of Judgment.</i> I: <i>The Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant.</i> Redigert av Paul Guyer. Cambridge: Cambridge University Press. 2000. Appendix: Methodology of the Teleological Power of Judgement: 285-347.	63
———. <i>Critique of Practical Reason.</i> I: <i>Cambridge texts in the history of philosophy.</i> Oversettelse av Mary Gregor. Introduksjon av Andrews Reath 13de utg. 2012. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. Part I; II Dialectic of pure practical reason: 90-122.	32
———. <i>Critique of Pure Reason</i> <i>The Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant.</i> Redigert av Paul Guyer og Allen W. Wood, 15de utgave 2009. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. Chapter II. The canon of pure reason: 672-690	18
———. <i>Religion within the Boundaries of Mere Reason.</i> I: <i>Cambridge Texts in the History of Philosophy.</i> Oversatt av Allen Wood og George Di Giovanni. Introduksjon av Robert Merrihew Adams. 14utg. 2013. Cambridge: Cambridge University Press. 1998: 33-191.	158
———. <i>What does it mean to orient oneself in thinking?</i> I: <i>The Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant.</i> Oversatt og redigert av Allen Wood og George Di Giovanni. Cambridge: Cambridge University Press. 1996: 7-18	12
Primærlitteratur samlet antall sider:	<hr/> 393 <hr/>

II. Sekundærlitteratur	antall sider:
Byrne, Peter. <i>Kant on God</i> , Aldershot: Ashgate, 2007. Kapittel 6: 101-124.	23
Caswell, Matthew. “Kant’s Conception of the Highest Good, the <i>Gesinnung</i> , and the Theory of Radical Evil”, <i>Kant-Studien</i> , vol. 97, (2006a): 184–209.	35
Firestone, Chris L. and Nathan Jacobs <i>In Defense of Kant’s Religion</i> . Indianapolis: Indiana University Press, 2008.	
Avsnitt “Witness for the Defense: Allen W. Wood”, i: del 1: 1: 36-45.	9
Hare, John E. <i>The Moral Gap: Kantian Ethics, Human Limits, and God’s Assistance</i> . Oxford: Clarendon Press, 2008. Kapittel 2 – 3: 38 – 96.	58
Kain, Patrick. “Interpreting Kant’s Theory of Divine Commands,” I: <i>Kantian Review</i> , vol. 9, (2005): 128–149.	21
Kleingeld, Pauline. “Kant, History, and the Idea of Moral Development”. I: <i>History of Philosophy Quarterly</i> , vol. 16, (1999): 56–80.	24
Marina, Jacqueline. “Making Sense of Kant’s Highest Good”. I: <i>Kant-Studien</i> , vol. 91, (2000): 329–355.	26
Palmquist, Stephen R. “Does Kant Reduce Religion to Morality?” I: <i>Kant-Studien</i> , vol. 83, (1992): 129–148.	19
Rossi, Philip J. (2005) <i>The Social Authority of Reason: Kant’s Critique, Radical Evil, and the Destiny of Humankind</i> . Albany, NY: State University of New York Press, 2005. Kapittel 2, 3, 4, og 5: 19-111.	92
Wood Allen W. <i>Kant’s Moral Religion</i> , Ithaca, NY: Cornell University Press, 1970. Kapittel 3 og 4: 69 – 153.	84
Sekundærlitteratur samlet antall sider:	391
Litteratur totalt antall sider:	784

=====

11 Litteraturliste

- Aristoteles. *Metaphysics*. Perseus Digital Library. Aristotle in 23 Volumes, Vols.17, 18. Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1933, 1989.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0052> [Dft.01032016]
- . *Nicomachean ethics*. Perseus Digital Library. Aristotle in 23 Volumes, Vol. 19. Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd, 1934.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Aristot.+Nic.+Eth.+&redirect=true> [Dft.01032016]
- Audi, Robert. Red. *The Cambridge Dictionary of Philosophy*. Sec Edition 1999. NY, US: Cambridge University Press, 1995.
www.cambridge.org [Dft10022016].
- Bader, Ralf M. “Kant’s theory of the highest good”. Oxford University Press. Merton College, University of Oxford, (2015): 183-213.
[http://users.ox.ac.uk/~sfop0426/Highest%20good%20\(R.%20Bader\).pdf](http://users.ox.ac.uk/~sfop0426/Highest%20good%20(R.%20Bader).pdf) [Dft.01032016]
- Baumgarten, Alexander G. *Metaphysica*. [1739].
<https://korpora.zim.uni-duisburgessen.de/Kant/agbmetaphysica/auditoribenevolo.html> [Dft.01032016]
- Beiser, Frederick C. “Moral Faith and the Highest Good”.
I: *The Cambridge Companion to Kant and Modern Philosophy*.
Red. Paul Guyer, 588-629. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Bibelen: Den hellige skrift*. Det gamle og det nye testamentets kanoniske bøker. Revidert oversettelse av 1930. Oslo: Det norske bibelselskap, 1988.
- Bibelhub. <http://biblehub.com/greek/18.htm> [Dft.01032016]
- Byrne, Peter. *Kant on God: Exploring the Notion of the Divine in the Critical Philosophy*. Abingdon, Oxon, GBR: Ashgate Publishing Group, 2008.
ProQuest ebrary. Web. 13. November 2015.
<http://site.ebrary.com/lib/tromsoub/detail.action?docID=10215591> [Dft.01032016]
- Calvins *Institutes of the Christian Religion* [Institutio Christianae religionis, 1536].
A New Translation, by Henry Beveridge, Esq.
Edinburgh: Printed for The Calvin Translation Society, 1845.
<http://www.vor.org/rbdisk/html/institutes/> [Dft.01032016]
- Caswell, Matthew. “Kant’s Conception of the Highest Good, the *Gesinnung*, and the Theory of Radical Evil.” I: *Kant-Studien*, vol. 97, (2006a): 184–209.
<http://www.degruyter.com/view/j/kant.2006.97.issue-2/kant.2006.011/kant.2006.011.xml> [Dft.01032016]
- . “The Value of Humanity and Kant’s Conception of Evil”.
I: *Journal of the History of Philosophy*. 44.4, (2006): 635-663
https://muse.jhu.edu/journals/journal_of_the_history_of_philosophy/v044/44.4caswell.html [Dft.01032016]
- Das Bonner Kant-Korpus. *Elektronische Edition der Gesammelten Werke Immanuel Kants*. Universität Bonn. 21.08.2007 / Juni 2008, Korpora.org.
<https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/> [Dft.01032016]
- Descartes, René. *Meditations on first philosophy: with selections from the Objections and replies*. [1641].I: *Cambridge texts in the history of philosophy*. Red. av John Cottingham. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Engstrom Stephen. “The Concept of the Highest Good in Kant’s Moral Theory”, (1992): 747-780.
http://www.jstor.org/stable/2107910?sid=primo&origin=crossref&seq=1#page_scan_tab_contents [Dft.01032016]
- Firestone, Chris L. og Nathan Jacobs. *In Defense of Kant’s Religion*. US: Indiana University Press, 2008. Red. av Flint, Thomas P. og Rea, Michael C. *The Oxford Handbook of PHILOSOPHICAL THEOLOGY*. New York: Oxford University Press, 2009.

- Flint, Tomas P. og Rea, Michael C. Red. *The Oxford Handbook of PHILOSOPHICAL THEOLOGY*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Fremstedal, Roe. *Kierkegaard and Kant on Radical Evil and the Highest Good: Virtue Happiness, and the Kingdom of God*. NY: Palgrave Macmillan, 2014.
- . «The Moral Argument for the Existence of God and Immortality». I: *Journal of Religious Ethics*. 41, (2013). 1:50-78.
<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/jore.12004/full> [Dft.01032016]
- Friedman R. Z. «The Importance and Function of Kant´s Highest Good». I: ». *Journal of the History of Philosophy*, Volume 22, Number 3, July 1984: 325-342.
https://muse.jhu.edu/journals/journal_of_the_history_of_philosophy/summary/v022/22.3friedman.html [Dft.01032016]
- Grier, Michelle. «Kant's Critique of Metaphysics». I: *Stanford Encyclopedia of Philosophy* First published Sun Feb 29, 2004; substantive revision Tue Apr 10, 2012.
<http://plato.stanford.edu/entries/kant-metaphysics/> [Dft.01032016]
- Habermas, Jürgen. «Die Grenze zwischen Glauben und Wissen. Zur Wirkungsgeschichte und aktuellen Bedeutung von Kants Religionsphilosophie». I: *Revue de métaphysique et de morale*. 4/2004, (n 44): 460-484.
<http://www.cairn.info/revue-de-metaphysique-et-de-morale-2004-4-page-460.htm> [Dft.01032016]
- Hanna; Robert. «Kant's Theory of Judgment». I: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. First published Wed Jul 28, 2004; substantive revision Sun Aug 4, 2013.
<http://plato.stanford.edu/entries/kant-judgment/> [Dft.01032016]
- Hare, John E. «IMMANUEL KANT. *The Time Between*». I: *God and Morality: A Philosophical History*. Published Online: 14 JAN 2008: 121-183
<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9780470754757.ch4/pdf> [Dft.01032016]
- . *The Moral Gap: Kantian Ethics, Human Limits, and God's Assistance*. Oxford: Clarendon Press, 2002.
- Hegel, G. W. F. *Phänomenologie des Geistes*. [1807]. Pöggeler, Otto / Köhler, Dietmar. Red. Berlin: De Gruyter, 2006.
<http://www.degruyter.com/viewbooktoc/product/228662> [Dft.01032016]
- Heidegger, Martin. 2015. *Sein und Zeit*. Rentsch, Thomas. Red. Berlin: De Gruyter, 2015.
<http://www.degruyter.com/viewbooktoc/product/433704> [Dft.01032016]
- Himmelman, Beatrix. *Kants Begriff des Glücks*. I: *Kantstudien-Ergänzungshefte*. Berlin: De Gruyter, 2003.
<http://www.degruyter.com/viewbooktoc/product/17820> [Dft.01032016]
- Hobbes *Leviathan*. I: *Cambridge texts in the history of political thought*. [1651]. Red. av Richard Tuck. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
<http://site.ebrary.com/lib/tromsoub/detail.action?docID=10801802> [Dft.01032016]
- Honneth, Axel. «The Irreducibility of Progress: Kant´s account of the Relationship between Morality and History». I: *Critical Horizons: A Journal of Philosophy and Social Theory* 8 (1). (August 2007): 1-17.
<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1558/crit.v8i1.1> [Dft.01032016]
- Hume, David. *A treatise of Human Nature: Being an Attempt to Introduce the Experimental Method of Reasoning into Moral Subjects*. [1738-1740]. Auckland: The Floating Press, 2009.
- Johnson; Robert. «Kant's Moral Philosophy». I: *Stanford Encyclopedia of Philosophy* First published Mon Feb 23, 2004; substantive revision Sun Apr 6, 2008.
<http://plato.stanford.edu/entries/kant-moral/> [Dft.01032016]
- Kain, Patrick. «Interpreting Kant´s Theory of Divine Commands.». I: *Kantian Review*, vol. 9, (2005): 128-149.
<http://journals.cambridge.org/action/displayFulltext?type=1&fid=8201586&jid=KRV&volumeId=9&issueId=-1&aid=8201584&bodyId=&membershipNumber=&societyETOCSession=> [Dft.01032016]

- Kant Immanuel. *An Answer to the Question: 'What is Enlightenment?'*. [1784].
I: *KANTS POLITICAL WRITINGS*. Red. Hans Reiss.
Cambridge: Cambridge at the University Press, 1970.
- . *Critique of Practical Reason*. [1788]. I: *Cambridge texts in the history of philosophy*.
Overs. av Mary Gregor. Intr. av Andrews Reath. 13de utg. 2012.
Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- . *Critique of Pure Reason*. [1781 - 1787].
I: *Part of The Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant*.
Red. av Paul Guyer og Allen W. Wood. 15de utg. 2009.
Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- . *Critique of the Power of Judgment*. [1790].
I: *THE CAMBRIDGE EDITION OF THE WORKS OF IMMANUEL KANT*.
Red. av Paul Guyer og Allen W. Wood. Red og overs. av Paul Guyer og
Eric Matthews. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- . *Groundwork of the Metaphysics of Morals*. [1785].
I: *Cambridge Texts in the History of Philosophy*.
Red. av Mary Gregor og Jens Timmermann. Intr. av Christine M. Korsgaard.
Rev. Utg. 2012. Cambridge: Cambridge University Press. 3rd printing, 2013.
- . *Idea for a Universal History with a Cosmopolitan purpose*. [1784].
I: *KANTS POLITICAL WRITINGS*. Red. av Hans Reiss.
Cambridge: Cambridge at the University Press, 1970.
- . *Lectures on Ethics*. I: *THE CAMBRIDGE EDITION OF THE WORKS OF IMMANUEL KANT*.
Overs. og red. av Peter Heath, Red. av J. B. Schneewind.
Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- . *Lectures on the philosophical doctrine of religion*. [1817].
I: *Religion and Rational Theology, THE CAMBRIDGE EDITION OF THE WORKS OF IMMANUEL
KANT*. Red. og overs. av Allen W. Wood og George Di Giovanni.
Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- . *On the Common Saying: 'This May be True in Theory, but it does not apply in
Practice'*. [1793]. I: *KANTS POLITICAL WRITINGS*. Red. av Hans Reiss.
Cambridge: Cambridge at the University Press, 1970.
- . *On the miscarriage of all philosophical trials in theodicy*. [1791].
I: *Religion and Rational Theology, THE CAMBRIDGE EDITION OF THE WORKS OF IMMANUEL
KANT*. Red. og overs. av Allen W. Wood og George Di Giovanni.
Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- . *Opus Postumum*. [1804 -]. I: *THE CAMBRIDGE EDITION OF THE WORKS OF IMMANUEL
KANT*. Red. av Eckart Förster. Overs. av Eckart Förster og Michael Rosen.
Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- . *Perpetual Peace: A Philosophical Sketch*. [1795].
I: *KANTS POLITICAL WRITINGS*. Red. av Hans Reiss.
Cambridge: Cambridge at the University Press, 1970.
- . *Religion within the Boundariess of Mere Reason*. [1793].
I: *Cambridge Texts in the History of Philosophy*.
Overs. av Allen Wood og George Di Giovanni. Intr. av Robert Merrihew Adams
14utg. 2013. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- . *The conflict of the faculties*. [1798].
I: *Religion and Rational Theology, THE CAMBRIDGE EDITION OF THE WORKS OF IMMANUEL
KANT*. Red. og overs. av Allen W. Wood og George Di Giovanni.
Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

- . *The end of all things*. [1794].
I: *Religion and Rational Theology*, THE CAMBRIDGE EDITION OF THE WORKS OF IMMANUEL KANT. Overs. og red. av Allen W. Wood og George Di Giovanni.
Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- . *The Metaphysics of Morals*. [1797]. I: *Cambridge texts in the history of philosophy*.
Overs. av Mary J. Gregor. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- . *The only possible argument in support of a demonstration of the existence of God*.
[1763]. I: THE CAMBRIDGE EDITION OF THE WORKS OF IMMANUEL KANT. Red. av
Paul Guyer og Allen W. Wood. Overs. og red. av David Walford og Ralf Meerbote.
Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- . *What does it mean to orient oneself in thinking?*. [1786].
I: *Religion and Rational Theology*, THE CAMBRIDGE EDITION OF THE WORKS OF IMMANUEL
KANT. Overs. og red. av Allen W. Wood og George Di Giovanni.
Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Kleingeld, Pauline. “Kant, History, and the Idea of Moral Development.”
I: *History of Philosophy Quarterly*, vol. 16, (1999): 56–80.
http://www.rug.nl/research/portal/files/3151895/Kant_History_idea.pdf [Dft.01032016]
- Korsgaard, Christine. «Kants Formula of Universal Law”.
Pacific Philosophical Quarterly 66 (1-2), (1985): 24- 47.
https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/3201869/Korsgaard_KantForumulaUniversallLaw.pdf?sequence=2 [Dft.01032016]
- Leibniz. *New Essays Concerning Human Understanding*. [1704].
Langley, Alfred Gideon (Trans). Chicago, IL, US: Open Court Publishing Co.
PsycINFO Database Record (c) 2012 APA, all rights reserved.
<http://psycnet.apa.org/index.cfm?fa=browsePB.chapters&pbid=13867> [Dft.01032016]
- . *The Monadology*. [1714]. Infomotions, Inc.2001.
<http://site.ebrary.com/lib/tromsoub/reader.action?docID=5000879> [Dft.01032016]
- Locke, John. *An essay concerning human understanding*. [1793].
London: Batoche Books, 2001.
<http://site.ebrary.com/lib/tromsoub/detail.action?docID=2001993> [Dft.01032016]
- Marina, Jacqueline. “Kant on Grace: A Reply to His Critics.”
I: *Religious Studies*, vol. 33, (1997): 379–400.
<http://journals.cambridge.org/action/displayFulltext?type=1&fid=26698&jid=RES&volumeId=33&issueId=04&aid=26697&bodyId=&membershipNumber=&societyETOCSession=> [Dft.01032016]
- . “Making Sense of Kant’s Highest Good.” *Kant-Studien*, vol. 91, (2000): 329–355.
http://www.google.no/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0ahUKewiV6bHrpO7LAhVMCCwKHeGjCFEQFggbMAA&url=http%3A%2F%2Fphilpapers.org%2Farchive%2FMARMSO-4.pdf&usq=AFQjCNHEXQbkGM8yOUUnxJ_TSgSpdw9FrOA [Dft.01032016]
- Miller, Eddis N. *Kant’s Religion within the Boundaries of Mere Reason*
UK / US: Bloomsbury Academic. Bloomsbury Publishing Plc., 2015.
- Nietzsche, Friedrich. *The Nietzsche Reader. Series: Blacwell Readers*.
Red. av Keith Ansell og Duncan Large. Oxford: Blacwell Publishers, 2009.
- Nussbaum, Martha. *The Fragility of Goodness: luck and ethics in Greek tragedy and philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
- O’Connell, Eoin. «Happiness Proportioned to Virtue: Kant and The Highest Good».
I: *Kantian Review* Volume. 17. Issue02. (July 2012): 257-279.
<http://journals.cambridge.org/action/displayFulltext?type=1&fid=8606184&jid=KRV&volumeId=17&issueId=02&aid=8606182&bodyId=&membershipNumber=&societyETOCSession=> [Dft.01032016]
- O’Neill, Onora. *Kant on Reason and Religion*, Salt Lake City: University of Utah Press,
“The Tanner Lectures on Human Values”, Delivered at
Harvard University April 1-3, (1996): 267-308.
<http://tannerlectures.utah.edu/documents/a-to-z/o/oneill97.pdf> [Dft.01032016]

- Oxforddictionaries. <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/summum-bonum>. [Dft.10022016]
- Palmquist, Stephen R. "Does Kant Reduce Religion to Morality?"
I: *Kant-Studien*, vol. 83, (1992): 129-148.
<http://search.proquest.com/docview/1294120206?accountid=17260> [Dft.01032016]
- Pereboom, Derek. «Kant's Transcendental Arguments». I: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. First published Fri Aug 21, 2009; substantive revision Wed Dec 11, 2013.
<http://plato.stanford.edu/entries/kant-transcendental/> [Dft.01032016]
- Plato. *Gorgias*. Omsetjing og innleiing ved Anfinn Stigen.
Oslo: Samlaget. 1979.
- . *Euthyphro*. Infomotions, Inc. Translated by Benjamin Jowett, 2001.
<http://site.ebrary.com/lib/tromsoub/detail.action?docID=5000781> [Dft.01032016]
- . *The Republic*.
Red. av Samuel H. Beer. Crofts Classics. Hoboken: Wiley-Blackwell, 2014.
<http://site.ebrary.com/lib/tromsoub/detail.action?docID=10925504> [Dft.01032016]
- Quinn, Philip L. *Essays on the Philosophy of Religion*.
Red. Christian B. Miller. NY: Oxford: Clarendon press, 2012.
- Reath, Andrews. «Two conceptions of the Highest Good in Kant».
I: *Journal of the History of Philosophy*,
Volume 26, Number 4, October 1988. University of Illinois Press. (1988): 593-619.
https://muse.jhu.edu/journals/journal_of_the_history_of_philosophy/v026/26.4reath.pdf [Dft.01032016]
- Rohlf, Michael. "Immanuel Kant". I: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*
First published Thu May 20, 2010; substantive revision Mon Jan 25, 2016.
<http://plato.stanford.edu/entries/kant/> [Dft.01032016]
- Rorty, Richard. «The Historiography of Philosophy: Four Genres». I: *Philosophy in History*.
Red. av Richard Rorty, Jerome B. Schneewind, Quentin Skinner, 49-75.
Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Emile, or On education: includes Emile and Sophie, or The solitaries*. [*Émile, ou De l'éducation*, 1762]. I: *The collected writings of Rousseau vol. 13*. Overs. og red. av Christopher Kelly og Allan Bloom.
Hanover, N.H: University Press Of New England, 2010.
- . *The social contract and other later political writings*. [*Du contrat social*, 1762].
I: *Cambridge texts in the history of political thought*. Red. og overs. av Victor Gourevitch. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Rossi, Philip J. 2004. "Kant's Philosophy of Religion". I: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. First published Tue Jun 22, 2004; substantive revision Fri Jul 18, 2014
<http://plato.stanford.edu/entries/kant-religion/> [Dft.01032016]
- . *The Social Authority of Reason: Kant's Critique, Radical Evil, and the Destiny of Humankind*, Albany, NY: State University of New York Press, 2005.
- Rossi, Philip J. og Wreen, Michael. Red. *Kant's Philosophy of Religion Reconsidered*.
I: *THE INDIANA SERIES IN THE PHILOSOPHY OF RELIGION*.
US: Indiana University Press, 1991.
- Schönfeld, Martin og Thompson, Martin. "Kant's Philosophical Development".
I: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
First published Mon Nov 3, 2003; substantive revision Tue Nov 25, 2014.
<http://plato.stanford.edu/entries/kant-development/> [Dft.01032016]
- Silber, John. *Kant's Ethics: The Good, Freedom, and the Will*.
Berlin, DEU: De Gruyter Inc. 2012. ProQest ebrary, Web. 15 March 2016.
<http://site.ebrary.com/lib/tromsoub/detail.action?docID=10582190> [Dft.01032016]
- Simmons, Lance. "Kant's Highest Good: Albatross, Keystone, Achilles Heel".
I: *History of Philosophy Quarterly*. Vol. 10. No. 4. (Oct., 1993): 355-368.
http://www.jstor.org/stable/27744074?seq=1#page_scan_tab_contents [Dft.01032016]

- Sprigge, T. L. S. *The God of Metaphysics*.
New York: Clarendon Press. Oxford University Press, 2008.
- Stang, Nicholas F. "Kant's Transcendental Idealism". I: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
First published Fri Mar 4, 2016.
<http://plato.stanford.edu/entries/kant-transcendental-idealism/> [Dft.01032016]
- Thoresen, Paul V. *I theoria og praxis: Immanuel Kant og teorien om det høyeste gode innen etikk og religionsfilosofiens praksis*. Masterthesis. Tromsø: UiT, 2016.
- Watkins, Eric. Red. *The Divine Order, the Human Order, and the Order of Nature. Historical Perspectives*. US: Oxford University Press, 2013.
- Willaschek, Marcus, Jürgen Stolzenberg, Georg Mohr, Stefano Bacin. Red. *Kant-Lexikon*.
Berlin/Boston: De Gruyter. 2015.
<http://www.degruyter.com/viewbooktoc/product/14457> [Dft20042016]
- Wimmer, Reiner. *Kant's kritische Religionsphilosophie. Kantstudien-Ergänzungshefte*.
Vol. 124. Berlin: de Gruyter, 1990.
- Wolff, Christian von. *Vernünfftige Gedanken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen, auch allen Dingen überhaupt*.
[Die siebende Auflage hin und wieder vermehret, Franckfurt; Leipzig, 1738]
Online-Ausg. Halle, Saale: Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt, 2013.
Martin Luther Universität Halle – Wittenberg.
<http://digital.bibliothek.uni-halle.de/id/1577159> [Dft.01032016]
- Wood Allen W. *Kant*. 6 utg 2008.
USA / UK / Australia: BLACKWELL PUBLISHING, 2005.
- . *Kant's Moral Religion*. Cornell Paperbacks 2009.
Ithaca, NY: Cornell University Press, 1970.
- Zarka, Yves Charles. «The Ideology of Context: Uses and Abuses of Context in the Historiography of Philosophy». I: *Analytic Philosophy and History of Philosophy*.
Red. av Tom Sorell og G. A. John Rogers, 147-159.
Cambridge: Clarendon Press, 2005.

ⁱ **Das Bonner Kant-Korpus:** «Am Institut für Kommunikationsforschung und Phonetik (nunmehr aufgegangen im Institut für Kommunikationswissenschaften) der Universität Bonn sind die Werke, der Briefwechsel und der handschriftliche Nachlass Immanuel Kants als elektronisch gespeicherter Datensatz vorhanden.»
<https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/>. [Dft10022016].

ⁱⁱ **Höchstes Gut:** Kant beskriver plikt-konseptets utgangspunkt i en allmenn bruk av praktisk fornuft og knytter moralsk perfektjon med konseptet fri vilje til religionens konsept om Gud som således fremstilles som tilsvarende konseptet *det høyeste gode*. Se under «Zweiter Abschnitt. Übergang von der populären sittlichen Weltweisheit zur Metaphysik der Sitten». I engelsk utgave, *Cambridge Texts in the History of Philosophy, Groundwork*, fremkommer en referanse til *Bibelen*: «Second section. Transition from popular moral philosophy to the metaphysics of morals»: ««... why do you call me (whom you see) good, there is none good (the archetype of the good) but one, that is, God (whom you do not see). But whence do we have the concept of God, as the highest good? Solely from the idea that reason a priori devises of moral perfection, and connects inseparably with the concept of a free will.» Luke 18:19, Matthew 19:17 and Mark 10:18.», [G 4: 408, N10]. *Groundwork of the Metaphysics of Morals*. [1785], i: *Cambridge Texts in the History of Philosophy*, red. av Mary Gregor og Jens Timmermann, intr. av Christine M. Korsgaard, rev. utg. 2012, (Cambridge: Cambridge University Press. 3rd printing, 2013).

ⁱⁱⁱ **Summum bonum:** «(Latin, 'highest good'), that in relation to which all other things have at most instrumental value (value only insofar as they are productive of what is the highest good).». Robert Audi, *THE CAMBRIDGE DICTIONARY OF PHILOSOPHY*, Sec. Ed. 1995., (Cambridge University Press, Cambridge, UK, 1999), 887.
www.cambridge.org [Dft10022016].

Summum bonum: «Definition of summum bonum in English: noun ... The highest good, especially as the ultimate goal according to which values and priorities are established in an ethical system:
<http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/summum-bonum>. [Dft10022016].

^{iv} **Immanens:** «immanence, a term most often used in contrast to 'transcendence' to express the way in which God is thought to be present in the world. ... Aquinas held that God is in the world as an efficient cause is present to that on which it acts. Thus, God is present in the world by continuously acting on it to preserve it in existence.» Robert Audi, *THE CAMBRIDGE DICTIONARY OF PHILOSOPHY*, 418.
www.cambridge.org [Dft10022016].

^v **Transcendens:** «transcendence, broadly, the property of rising out of or above other things (virtually always understood figuratively); in philosophy, the property of being, in some way, of a higher order. A being, such as God, may be said to be transcendent in the sense of being not merely superior, but incomparably superior, to other things, in any sort of perfection. God's transcendence, or being outside or beyond the world, is also contrasted, and by some thinkers combined, with God's immanence, or existence within the world.» Robert Audi, *THE CAMBRIDGE DICTIONARY OF PHILOSOPHY*, 925.
www.cambridge.org [Dft10022016].

^{vi} **τὸ ἀγαθόν:** «ἀγαθός ... agathos: good, Original Word: ἀγαθός, ἡ, ὄν, ... Part of Speech: Adjective, ... Transliteration: agathos. Phonetic Spelling: (ag-ath-os'). Short Definition: good. Definition: intrinsically good, good in nature, good whether it be seen to be so or not, the widest and most colorless of all words with this meaning. ... *agathós* – inherently (intrinsically) *good*; as to the believer, ... (*agathós*) describes what *originates from God* and is *empowered* by Him in their life, through faith THAYER'S GREEK LEXICON, Electronic Database. Copyright © 2002, 2003, 2006, 2011 by BibleSoft, Inc.: «ἀγαθός, (ἡ, (akin to ἄγγαμαι to wonder at, think highly of, ἀγαστός admirable, as explained by Plato; ... what is upright, honorable, and acceptable to God: Romans 12:2; ἐργάζεσθαι τὸ ἀγαθόν Romans 2:10.)»
<http://biblehub.com/greek/18.htm> [Dft10022016].

vii **Praxis:** «praxis (from Greek prasso, ‘doing’, ‘acting’), in Aristotle, the sphere of thought and action that comprises the ethical and political life of man, contrasted with the theoretical designs of logic and epistemology (theoria). It was thus that ‘praxis’ acquired its general definition of ‘practice’ through a contrastive comparison with ‘theory’». Robert Audi, *THE CAMBRIDGE DICTIONARY OF PHILOSOPHY*, 731.

www.cambridge.org

[Dft10022016].

viii **Opus Postumum:** Immanuel Kants siste manuskript *Opus Postumum* inneholder nedtegnelser hentet direkte fra Kants tankevirksomhet i original uredigert form, tankerekker sprunget direkte fra Kant selv. Verket beskriver og verifiserer i hovedsak elementære punkter og viktige moment innenfor Kants filosofiske konstruktive kritiske refleksjonsarbeid. Her fremstår i klarhet relasjonene mellom konseptet Gud og menneskets moralreligiøse bevissthet. Flere nedtegnede refleksjoner i *Opus Postumum* tilsier at Kant her søker å finne samsvar mellom ideen om Gud og idealet om det kategoriske imperativ, en forbindelse enda mer direkte enn slik vi leser den i moralargumentet. En slik sterk forbindelse tilskriver ideen om Gud karakter av å være en sterkt iboende *immanent* del av menneskets moralske bevissthet. I sin artikkel *Kant’s Philosophy of Religion*, sier Philip J. Rossi at det er noe vanskelig å oppnå en klar oversikt over Kants siste hovedverk, og således også problematisk å komme frem til en konkluderende bedømmelse av manuskriptets innhold, grunnet dets fragmentariske natur. *Opus Postumum* utgjør samtidig en naturlig del av Kants etikk og religionsfilosofi som total helhet. I en samtidig tilnærming og kritikk av Kants samlede verk, vil en refleksjon over *Opus Postumum* derfor møte på tekstlige utfordringer grunnet i verkets enda uferdige form, samt senere utilfredsstillende behandling av materialet. Kant skrev imidlertid utkast til hovedmaterialet i årene før hans reduserte helse påvirket hans mentale ressurser. Verkets tekstlige uttrykksform kan derfor ikke alene relateres kun til Kants alderdom. *Opus Postumum* i uredigert form byr derimot også på en direkte autentisitet, som også kan tolkes positivt og konstruktivt: På tross av at verket ikke kommuniserer i fullendt skriftlig redigert form, uttrykker arbeidet en mer direkte tilknytning til Kants umiddelbare skriftlige formidling av filosofi, kanskje i større grad en slik vi leser den i flere av hans tidligere, redigerte og også omredigerte, verk. Immanuel Kant. *Opus Postumumum*. [1804 -], i: *THE CAMBRIDGE EDITION OF THE WORKS OF IMMANUEL KANT*, red. av Eckart Förster, overs. av Eckart Förster og Michael Rosen, (Cambridge: Cambridge University Press, 1993).

ix **Teori og praxis:** Innen tidligere og samtidig forskning anser imidlertid flere, endog en del kantianere selv, Kants moralfilosofi og religionsfilosofi som adskilte sfærer, som i visse sammenhenger virker til dels uavhengige og nærmest upåvirket av hverandre. Diskursen vedrørende *det høyeste godes* meningsinnhold, fører til motstridende mentaliteter relatert til konseptets *faktiske* meningsbærende begrepsinnhold. De kontekstuelle sammenhenger fenomenet relateres innenfor, varierer mellom antatt *rett* formal moralfilosofi og påstått *sann* etisk religionsfilosofi. Kant selv anser imidlertid overgangene mellom teori og praksis som en konstruktiv utviklende prosess, der den gode filosofiens visdom erverves i menneskets kontinuerlige søken etter svarets mangfold via de flere muligheter. I kraft av å utvide fakta- begrepet, samt ved å nytte andre grep og vendinger, gjør Kant nettopp dette. Imidlertid burde Kants metodikk ikke være ukjent for tidligere eller samtidige innenfor filosofisk forskning, da Kant selv aldri legger skjul på at hans filosofisk visdom bærer på flere kontradiksjoner. For videre lesning anbefales her Kants verk *Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis*: «On the common saying: ‘This may be true in theory, but it does not apply in practice’, On the relationship of Theory to Practice in Morality in General.», i: *Kant’s political writings*, redigert av Hans Reiss (Cambridge: Cambridge University Press, 1970).

x **Steven Palmquist** diskuterer tittelens ordform, og ser på flere alternativer som han mener speiler denne tematikk, i artikkelen «Does Kant Reduce Religion to Morality?». Se: Stephen R. Palmquist, “Does Kant Reduce Religion to Morality?”, i: *Kant-Studien*, vol. 83, (1992), 129–148.

xi **Kants verk:** i] *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* og ii] *Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft* vil i denne masteroppgaven, *thesis*, betegnes som henholdsvis i] *Grundlegung* og ii] *Religionsskriftet*. Kants tre kritikker: *Kritik der reinen Vernunft*, *Kritik der praktischen Vernunft* og *Kritik der Urteilskraft* går inn under beskrivelsen *Kritikk – triologien*. Dette for å lette språkføring. Variasjoner kan forekomme.

xii **Konseptets rolle innenfor kontekst:** I denne thesis er det således ikke en verifisering av *det høyeste gode* utenfor filosofiens og menneskefornuftens kontekst som søkes, da Kant selv jo også skriver at denne kunnskap forblir utilgjengelig. Kants konsept er en teori innenfor kritisk filosofi, og hans realisering av det høyeste gode er en realisering innenfor en etikk og religionsfilosofisk kontekst, i *immanent* praktisk moralteologisk øyemed. Kant gir en dyptgående skisse over det høyeste gode slik han tenker dets realiserede funksjon som objekt innenfor denne praktiske skisse. Å tolke hans filosofi utover denne kontekst vil være det han selv benevner som spekulativ teoretisering, som mennesket *i denne verden* aldri vil kunne nytte. *Konseptet det høyeste gode som immanent ideal* derimot, er noe som kan inneha funksjon for det tenkende mennesket i denne verden, et endemål

å strekke seg etter i det det realiseres som moralteologisk konsept og således også som objekt i praktisk henseende. *Critique of Practical Reason*. [1788], i: *Cambridge texts in the history of philosophy*, overs. av Mary Gregor, intr. av Andrews Reath, 13de utg. 2012, (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).

^{xiii} **I vending fra transcendent til immanent:** I blant de etterfølgende konstruktive konsekvenser, grunnet denne vending i Kants kritiske prosjekt, ser vi følgende: i) Konseptet *Det høyeste gode* fremtrer med objektiv realitet innenfor en immanent moralteologisk praksis. ii) En indre iboende fornuftstro på Guds eksistens og sjelelig udødelighet muliggjør en konseptuell realisering av *det høyeste gode* som ideal og således også objekt innenfor etikk- og religionsfilosofisk kontekstuelle rammevilkår. iii) Menneskets autonome frihet sikres, og således også morallovens gyldighet; Det høyeste gode som konsept kan således realiseres som objekt for den praktiske fornuft og slik virke som ideal også for det autonome fornuftsindivid i samsvar med morallovgivende praksis. *Critique of Practical Reason*. [1788], i: *Cambridge texts in the history of philosophy*, (1997).

^{xiv} **Metodisk tilnærming til Religionsskriftet:** Denne metode er tidligere nedvurdert, da man har ansett *Religionsskriftet* som mindre betydningsfullt grunnet verkets uttrykksform og ordlyd. Innenfor filosofiens forskning har flere tidligere antydnet at Kant her i dette verk muligens retter seg til et noe annet og 'bredere' publikum enn i de tre *Critiques*, som man har hevdet fremviser et mer akademisk 'korrekt' språkbilde. Denne påstand er imidlertid senere tid avvist. Immanuel Kant. *Religion within the Boundaries of Mere Reason*. [1793], i: *Cambridge Texts in the History of Philosophy*, overs. av Allen Wood og George Di Giovanni, intr. av Robert Merrihew Adams, 14utg. 2013, (Cambridge: Cambridge University Press, 1998).

^{xv} **Kildematerielets autentisitet:** Jeg anser det nødvendig for filosofisk forskning, som i forskning generelt, å vise respekt for originalmaterialet og således også opprettholde samt videreføre filosofiforskning som et fagfelt behersket av nøyaktighet, objektivitet og sannferdighet relatert til forskningens arbeidsmetodikk, håndtering av forskningsmateriale, samt i videre teoretisering, analyse og refleksjon over det kildematerialet den filosofiske forskning bearbeider og omhandler. I kortere henvisninger og sitat benyttes engelsk oversettelse av Kants tekster, utgitt ved Cambridge University Press, da dette letter oppgaveteksten som helhet for eventuelle lesere av masteroppgaven siden Kants tyske originale språkføring er av en eldre art enn den mange i dag kjenner til, og således kan være tidkrevende å sette seg grundig inn i. I tillegg er de flere utgaver utgitt av Cambridge University Press generelt anerkjent innen samtidig internasjonalt forskningsmiljø. Imidlertid vil jeg sterkt anbefale å ta frem Kants tyske tekster dersom det er anledning for dette, da han ikke kun briljerer innenfor filosofisk kritisk refleksiv analyse, men også er en mester i språklig fremføring av filosofi. I samtidig og også tidligere filosofisk forskning leser vi i flere arbeid en omfattende interesse for å finne samsvar med Kants originale språkføring, både innenfor allmenn oversettelse og fortolkningsarbeide. I utgivelser på engelsk fremmes denne interesse generelt. I særdeleshet er der flere eksempler på viktigheten av å følge opp Kants originale tysk for slik å oppnå riktig tolkning, for eksempel innenfor utgiverlsene gitt av Cambridge University Press i form av *The Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant*. I blant de flere artikler angående tema som tas opp i denne *thesis* vil jeg igjen nevne S. Palmquists interesse for *Religionsskriftets* muligheter relatert til verkets tittel, i hans arbeid «Does Kant Reduce religion to Morality?», Stephen R. Palmquist, "Does Kant Reduce Religion to Morality?", i: *Kant-Studien*, vol. 83, (1992), 129–148.

^{xvi} **Ontologiske Gudsbevis:** Immanuel Kant foretar et gjennomgripende oppgjør med tidligere forsøk på bevis for Guds eksistens. I den første *Critique* avviser Kant at vi kan ha teoretisk erkjennelse av Guds eksistens, der det ontologiske gudsbevisets forutsetninger avvises, med begrunnelse i at eksistens ikke er en egenskap i form av nomen eller predikat. I det han hevder at det ene ontologiske bevis ligger til grunn for også andre gudsbevis, mener han å ha påvist at det er umulig å bevise Guds eksistens overhodet. [KrV A584/B612, A588/B616]. I de etterfølgende kapitler avviser Kant så alle tidligere gudsbevis: i.) Det ontologiske bevis med grunn i et selverifiserende konsept om Gud, en bevisføring tidligere støttet av St. Anselm, og videre favorisert av Descartes. ii.) Det kosmologiske gudsbevis som begrunnes i verdens faktiske eksistens, en idé som Wolff støtter. iii.) Det fysikoteologiske bevis som verifiseres i kraft av den reelle fysiske verdens klart formålsrettede form og funksjon. Beviset ble benyttet av flere tenkere i opplysningstiden, deriblant David Hume i hans *Dialogues concerning Natural Religion*, som Kant selv ikke hadde tilgang til ved det tidspunkt førsteutgaven av *Kritik der reinen Vernunft* ble utgitt. Kant angriper først det ontologiske bevis, og avviser dette ved å hevde at fenomenet eksistens i seg selv ikke er en egenskap, et predikat, en perfektion, og derfor heller ikke kan regnes som del av ideen om Gud. [KrV A601/B629]. De to etterfølgende bevisføringer avvises av Kant, da han hevder at disse nærmest legger det ontologiske bevis til grunn, og slik rammes av den samme kritikk. Kant sier at det tidligere metafysiske prosjekt i sin helhet mislykkes i forsøket på å verifisere ideen, som del av menneskets rene teoretiske kognitive evne til å erverve eller inneha sann kunnskap om Gud. *Critique of Pure Reason*. [1781 - 1787], i: *Part of The Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant*, red. av Paul Guyer og Allen W. Wood, 15de utg. 2009, (Cambridge: Cambridge University Press, 1998).

^{xvii} **Hermeneutisk metodikk:** Innenfor hermeneutisk metodikk krever Kant subjektets selvbevissthet som del av en omfattende teleologisk prosess mot en felles eksistensform i størst mulig samsvar med konseptet *det høyeste gode*, der den deontologiske pliktetikk og teleologiske religionsmentalitet er med på å bidra til prosessens fremdrift. Innen Kants etikk og religionsfilosofi vil metoden potensielt kunne relateres til individets kognitive erkjennelse av egen fornuftstro. Kant beskriver i den første *Critique* en moralteologi kun for immanent bruk, noe som peker henimot en kognitiv utviklende hermeneutisk prosess relatert til individets iboende fornuftsbegrunnede tro og moral. I *Religionsskriftet* gjenkjennes Kants kosmopolitiske ideal i form av et endemålenes rike, et nådenes rike i samsvar med konseptet *det høyeste gode*; *summum bonum*. I hjertets endringsprosess leser vi således en *immanent* hermeneutisk kognitiv etikk og religionsfilosofisk prosess som i kontinuerlig teleologisk og deontologisk utvikling viser retning fremover, i tråd med *det høyeste gode* som begrep og betegnelse innenfor Kants moralteologiske praktisering [*praxis*]. Honneth, Axel. «The Irreducibility of Progress: Kant's account of the Relationship between Morality and History». I: *Critical Horizons: A Journal of Philosophy and Social Theory* 8 (1). (August 2007): 1-17.

<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1558/crit.v8i1.1>

[Dft.01032016]

^{xviii} **Habermas:** Teorien om konseptet *det høyeste gode* får således en todelt natur som kognitivt erverves i overgang mellom *transcendent* teori (idé) og *immanent* praksis (ideal). I menneskets fornuftstro og individets trosbevissthet oppstår således et krav om å videre fortolke Kants *teori om det høyest gode* i flere retninger, i overgang mellom religionsfilosofiens tro og moralfilosofiens viten. I tolkning av denne teori innenfor Kants etikk og religionsfilosofi som total helhet kreves det derfor en praktisk teoretisk refleksiv dømmekraft med rom for omfattende gjennomgripende funksjonalitet og fleksibilitet. Jürgen Habermas, «Die Grenze zwischen Glauben und Wissen. Zur Wirkungsgeschichte und aktuellen Bedeutung von Kants Religionsphilosophie», i: *Revue de métaphysique et de morale*, 4/2004, (n 44): 460-484.

<http://www.cairn.info/revue-de-metaphysique-et-de-morale-2004-4-page-460.htm>

[Dft.01032016]

^{xix} **Teleologi:** I «§ 80. On the necessary subordination of the principle of mechanism to the teleological principle in the explanation of a thing as a natural end.», belyser Kant mekanismens, herunder et mekanistisk naturvitenskapelig verdensbilde, begrensninger som forklaringsmodell for naturens mål og hensikt. Teleologien beskrives innenfor andre grenser, som ikke inngår innunder noen form for doktrine [KU 5: 417: «Teleology, as a science, thus does not belong to any doctrine at all, but only to critique, ...»]. Menneskets kognitive kapasitet [*Vermögen*] begrenser seg til sanselig intuisjon, således at fornuftsindividet hindres i å se naturens endemål. Likevel bør dette ikke hindre mennesket i å søke innsikt i naturen, der man i denne prosess finner kunnskap om naturkrefter som den mekaniske formative kraft [*Bildungskraft*], samt dennes formative underliggende drivkraft [*Bildungstrieb*], [KU 5: 421 – 425. Se under § 81. On the association of mechanism with the teleological principle in the explanation of a natural end as a product of nature.]. Immanuel Kant. *Critique of the Power of Judgment*. [1790], i: *THE CAMBRIDGE EDITION OF THE WORKS OF IMMANUEL KANT*, red. av Paul Guyer og Allen W. Wood, red og overs. av Paul Guyer og Eric Matthews, (Cambridge: Cambridge University Press, 2000).

^{xx} **Teosofi:** Kant hevder at teosofi fremtrer i «ekstravagante» konsept som forvirrer fornuften, at demonologi videre representerer et antropomorf bilde av det høyeste vesen, at teurgi fremstiller en «entusiastisk» illusjon som tilsier at mennesket kan føle andre oversanselige vesen samt påvirke disse, og at idolatri er en overtroisk villfarelse som formidler en feil oppfatning som hevder at det høyeste vesen kan bli tilfredsstilt gjennom andre midler enn moralsk disposisjon [KU 5: 459]. Immanuel Kant. *Critique of the Power of Judgment*. [1790], i: *THE CAMBRIDGE EDITION OF THE WORKS OF IMMANUEL KANT*, (2000).

^{xxi} **Religionsskriftet:** *Religionsskriftet* er en sammenbinding av fire avhandlinger i form av essays, der første del publiseres i *Berlinische Monatsschrift* i april 1792. Alle tekstene fungerer sammen i tett interaksjon innenfor en samlet etikk og religionsfilosofi, og utgjør således det største verk av Kant der hovedfokus rettes på hvorledes moralfilosofi kan utgjøre et indre essensielt grunnlag for religionsfilosofi, der Kant flere steder finner sammenfall med kristen lærd tradert religion, og samtidig også ser momenter der dette sammenfall uteblir. I dette fremstår Kants samlede etikk og religionsfilosofi flere steder kritisk til *ureflektert* tilnærming til religion i form av historiske traderte tradisjoner. I vår samtid kan hans kritikk kanskje fremstå som noe konservativ, der vi fort får assosiasjoner til Kants egen kontakt med lutheransk etter - reformatorisk pietisme. I det vi leser i mellom linjene skrevet av en filosof av sin egen samtid, ser vi imidlertid tankerekker og argumenter som også i vår tid innehar meningsbærende relevans. Kants etikk og religionsfilosofiske ideer og mentalitet blir lagt merke til i hans egen samtid, da de i flere verk fremmer filosofi med grunnlag i menneskeindividets autonome frihet og menneskefornuftens universelle gyldighet. Om den mentalitetshistoriske ramme fremstår tilhørende en annen tid, sprenger det bakenforliggende idégrunnlag grenser i samsvar med menneskefornuftens ekspanderende

frihetstanke også i vår samtid. Immanuel Kant. *Religion within the Boundaries of Mere Reason*. [1793], i: *Cambridge Texts in the History of Philosophy*, (1998).

^{xxii} **Die Anlagen für die Menschheit:** Her støtter jeg meg også til norsk oversettelse. Imidlertid benytter jeg beskrivelsen 'anlegg til menneskelighet' fremfor 'anlegg for det menneskelige'. I engelsk oversettelse; '[the predisposition] to humanity'. Tysk originaltekst: 'Die Anlagen für die Menschheit'. Eventuelt kunne man her bruke direkte oversettelse i form av 'anlegget for menneskeheten'.

^{xxiii} **Hypotese:** I dette bekreftes videre hypotesen som i *thesis* fremlegges i delkapittel «I. 2. 3 *Hypotesens begrunnelse i realisering av 'det høyeste gode' som det nødvendige objekt*»: Her er det nødvendig med en presisering av hypotesens del i) og ii), der selve begrepet 'det høyeste gode' følger moralteologiens utvikling, der de transcendent og utenforliggende ideer får immanent og iboende moralsk funksjon i form av ideal. I denne vending setter Kant den immanente moralteologiske praksis til grunn for en immanent tolkning av dette ideal, som i spekulativ teori forblir en transcendent utilgjengelig overskridende idé om *det høyeste gode*.

^{xxiv} **Regnum Gratiae; endemålenes rike:** Idet konseptet *det høyeste gode* anerkjennes og innlemmes som et mulig reelt endemål, oppstår og fremstår konseptet videre som del av fornuftsindividets iboende idé-mentalitet, og erfares videre som del av fornuftsindividet *i seg selv*. G 4: 433. *Groundwork of the Metaphysics of Morals*. [1785], i: *Cambridge Texts in the History of Philosophy*, red. av Mary Gregor og Jens Timmermann, intr. av Christine M. Korsgaard, rev. Utg. 2012, (Cambridge: Cambridge University Press. 3rd printing, 2013). Konseptet *det høyeste gode* inntar således en *immanent* funksjon og realitet innenfor moralteologiens *immanente* praksis. KrV A819 / B847. *Critique of Pure Reason*. [1781 - 1787], i: *Part of The Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant*, (1998).

^{xxv} **Moralteologiens immanens:** I kraft av hans filosofi over moralreligion, i form av en klar gjennomgripende analyse via *Kritikk-triologien* og *Religionsskriftet*, ser vi her hvorledes Kant igjen kan hentes frem i lyset, da vi innser at ny kunnskap nå er ervervet i kraft av hans grenseoverskridende, erkjennende og refleksive fornuftstro. Idet konseptet *det høyeste moralsk gode* hviler i menneskeindividets autonome frihet, fremstår Kants etikk og religionsfilosofi som essensielt relevant for menneskehetens videre prosessering av filosofi og visdom av *immanent* art. *Critique of Pure Reason*. [1781 - 1787], i: *Part of The Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant*, (1998).

Moraltheologie (Ethiktheologie): "Kant definiert die Moraltheologie oder auch die Ethiktheologie als den "Versuch, aus dem moralischen Zwecke vernünftiger Wesen in der Natur (der a priori erkannt werden kann)" auf "die oberste Ursache der Natur und ihre Eigenschaften zu schließen" (5:436). Sie ist neben der "Physicotheologie" eine Form der "natürlichen Theologie" (KrV A 632 / B 660). Marcus Willaschek, Jürgen Stolzenberg, Georg Mohr, Stefano Bacin, red., *Kant-Lexikon*, (Berlin/Boston: De Gruyter. 2015), 1609. <http://www.degruyter.com/viewbooktoc/product/14457> [Dft20042016]